

Τετράδια

Τεύχος 2 – Οκτώβριος 2008

Από την υστερία στον Υστερικό Λόγο
Τι είναι το ασυνείδητο στην κλινική;

Σχολή Ψυχανάληψης των Φόρουμ του Λακανικού Πεδίου
Φόρουμ Ψυχανάληψης του Λακανικού Πεδίου της Αθήνας

Επιμέλεια έκδοσης:

Μαργαρίτα Νικολαΐδου

Ομάδα σύνταξης:

Ιωάννα Βισβίκη

Μαρία Κουκουμάκη

Διόρθωση κειμένου:

Σωτηρία Γρίβα

Θάνος Κατσιώλης

Απομαγνητοφώνηση:

Ιωάννα Σκαράκη

Στοιχειοθεσία:

Ροδοθέα Φρουδαράκη

Περιεχόμενα Τεύχος 2 – Οκτώβριος 2008

Από την υστερία στον Υστερικό Λόγο Τι είναι το ασυνείδητο στην κλινική;

Εκδοτικό σημείωμα		5
<i>Λουίς Ίζκοβιτς</i>	Ο ελεύθερος άνθρωπος και η ψυχανάλυση	7
<i>Σοφί Απαρίσιο</i>	Το νήμα των ρήσεων	16
<i>Κολλέτ Σολέρ</i>	Η διπολική υστερία	28
<i>Ζακ Άνταμ</i>	Επανάληψη και μετατροπή στην υστερία, Τραύμα και γεγονότα	33
<i>Μαρία Κουκουμάκη</i>	Όνειρο, η βασιλική οδός για το ασυνείδητο	41
<i>Γιάννα Βισβίκη</i>	Η μεταβίβαση ως η ασυνείδητη πλευρά μιας άλλης αγάπης	45
<i>Μαργαρίτα Νικολαΐδου</i>	Σύμπτωμα και ασυνείδητη ικανοποίηση	50
<i>Ανάγνωση</i> <i>Γιάννα Βισβίκη</i>	Μαρκ Στρωσ, Τι είναι εύρημα; Δοκίμια για την λακανική ψυχανάλυση	56

Εκδοτικό σημείωμα

Επανερχόμαστε στην έκδοση των εργασιών μας μ' αυτό το τεύχος των Τετραδίων αρ. 2. Με την ευκαιρία αυτή θα ήθελα να επανέλθω στον σκοπό των Τετραδίων, που είναι η έκδοση κειμένων και αναπτύξεων που προκύπτουν είτε στα πλαίσια τόσο των εργασιών μας ως Φόρουμ όπως και εκείνων που γίνονται στα πλαίσια της Σχολής των Φόρουμ του Λακανικού πεδίου.

Φέτος είναι 10 χρόνια που κλείνουν μετά από την πρόταση το 1998 για την ίδρυση των Φόρουμ και την επεξεργασία του νέου πεδίου ονομαζόμενου λακανικού που προτείνει ο Λακάν το 1970 για την ψυχανάλυση. Πρόκειται για το πεδίο των απολαύσεων και το οποίο το εισάγει την ίδια περίοδο που επεξεργάζεται τους τέσσερεις Λόγους, του Κυρίου, τον Πανεπιστημιακό, τον Υστερικό και τον Αναλυτικό. Ο καθένας απ' αυτούς εκπροσωπεί διαφορετικό τύπο κοινωνικού δεσμού και κάθε φορά άλλη σχέση με την γνώση και την απόλαυση.

Στο τεύχος των Τετραδίων αρ. 1 η Κολλέτ Σολιέρ δίνει στο κείμενό της «Το Λακανικό πεδίο», εκτεταμένα, την πρώτη της αντίληψη για αυτό το πεδίο το οποίο λαμβάνει μεν υπόψη την φροϊδική ανακάλυψη του ασυνειδήτου και το οποίο εκπροσωπείται από την ρήση του Λακάν ότι το ασυνείδητο είναι δομημένο όπως ένας λόγος ή μια γλώσσα, όμως το ασυνείδητο για τον Λακάν από το 1970 είναι αυτό που φέρει τις επιπτώσεις ενός πραγματικού. Το αντικείμενο της μελέτης μας είναι ως προς αυτό, πως αυτό έχει συνέπειες στην αναλυτική πράξη και στην ερμηνεία;

Σ' αυτό το τεύχος εκδίδουμε κείμενα τα οποία επεξεργαστήκαμε στο Σεμινάριο το 2005 που αφορούσε στην Κλινική της υστερίας και παρουσιάζουν αυτό το πέρασμα θα λέγαμε από την υστερία στον υστερικό Λόγο.

Ο Λουίς Ιζκοβιτς διαπραγματεύεται το ζήτημα της ελευθερίας του ανθρώπου παρουσιάζοντας δύο πλευρές, εκείνη όπου ο άνθρωπος διεκδικεί την ελευθερία μέσα από το δικαίωμα να απολαμβάνει και από την άλλη όπως συναντάμε αυτήν την σχέση με την ελευθερία στην ανάληψη όπου το νευρωτικό υποκείμενο όταν έρχεται αντιμέτωπο με

την απόλαυση του την αποφεύγει. Θέτει το ζήτημα της όλο και μεγαλύτερης τάσης μέσα στον σύγχρονο κόσμο εγκαθίδρυσης μιας ενιαίας απόλαυσης για όλους αποτέλεσμα του Καπιταλιστικού Λόγου, Λόγο στον οποίο έρχεται να αντιτεθεί ο Υστερικός Λόγος.

Η Σοή Απαρίσιο στο κείμενο της Το νήμα των ρήσεων κάνει μια πολύτιμη μελέτη όσον αφορά την εξέλιξη της αντίληψης της υστερίας στον Φρόιντ, την ανάδειξη από τον ίδιο της επιθυμίας στην υστερία ως ανικανοποίητη και της επιθυμίας ως επιθυμίας του Άλλου. Στον Φρόιντ η υστερική θέτει το ερώτημα για την γυναίκα και την συνδέει με τον Πατέρα. Για τον Λακάν η αγάπη προς τον πατέρα όπως την ονομάζει ο Φρόιντ είναι η σχέση του υστερικού υποκειμένου με το Ένα, με το S1.

Η Κοχίετ Σολιέρ αναπτύσσει στο κείμενο της Η διπολική υστερία την διπολικότητα της υστερίας που ξεδιπλώνεται μέσα στην ψυχαναλυτική ιστορία. Ο Φρόιντ ανακαλύπτει με το σύμπτωμα της σωματομετατροπής στην υστερία την μετάβαση από το ψυχικό στο σωματικό, την υστερία ως επεισόδιο σώματος, ενώ ο Λακάν αποκαλύπτει το επεισόδιο υποκειμένου στην υστερία, ταυτισμένο με την έλλειψη της επιθυμίας. Την επιθυμία της έλλειψης απόλαυση. Στην σημερινή κοινωνία της υπερ-απόλαυσης τι γίνεται με τα υστερικά υποκείμενα και πως τοποθετείται η σχέση τους με την απόλαυση; Πως αυτά τα υποκείμενα, τα θύματα του Ενός, που ταυτίζονται με την απογοήτευση και αναζητούν αληθινούς κυρίους μπορεί να τα ακούσει ο ψυχαναλυτής;

Τα τρία επόμενα κείμενα ανοίξαν τον Οκτώβριο του 2007 της θεματικής της Κλινικής Εκπαίδευσης του Λακανικού Πεδίου Τι είναι το ασυνείδητο στην κλινική; Το έτος 2007-2008 ξεκίνησε η κλινική εκπαίδευση στα πλαίσια του Φόρουμ, μ'ένα θεωρητικό σεμινάριο και ένα εργαστήριο κλινικών επεξεργασίας, καθώς επίσης και η παρουσίαση ασθενούς από την οποία αποκομίσαμε μια πολύτιμη εμπειρία.

Το κείμενο της Μαρίας Κουκουμάκη Το όνειρο η βασιλική οδός του ασυνειδήτου, αναπτύσσει την φροϊδική θέση ως προς την ανακάλυψη του ασυνειδήτου μέσα από την αποκωδικοποίηση του ονείρου, ο Φρόιντ ανακαλύπτει την παιδική σεξουαλικότητα εν δράσει και το όνειρο ως την εκπλήρωση μιας ασυνείδητης επιθυμίας. Το όνειρο είναι δομημένο όπως μια γλώσσα και για αυτό μπορεί να απελευθερωθεί, αποτελεί μια μορφή επιστροφής της αλήθειας όπως λέει ο Λακάν το 1953 στο κείμενο του Λειτουργία και πεδίο της ομιλίας και της γλώσσας στην ψυχανάλυση.

Η Γιάννα Βισβίκη στο κείμενο της Η μεταβίβαση η ασυνείδητη πλευρά μιας άληθης αγάπης, κατά αρχήν στον Φρόιντ για τον οποίο ο δεσμός που δημιουργείται με τον αναλυτή είναι το πεδίο όπου μπορεί να αποδομηθεί η νεύρωση του ασθενούς. Για τον Λακάν η μεταβίβαση είναι μια καινούργια αγάπη η οποία απευθύνεται στην γνώση που υποτίθεται ότι έχει ο αναλυτής, την οποία ο αναλυτής γνωρίζει ότι δεν κατέχει και αναφέρεται στο σχέση του έρωτα που υπάρχει από τον Αλκιβιάδη για την γνώση που κρύβει ο Σωκράτης.

Στο κείμενο Σύμπτωμα και ασυνείδητη ικανοποίηση η Μαργαρίτα Νικοηαΐδου αναδεικνύει την σχέση του σώματος με το ασυνείδητο, εφόσον η γλώσσα αφήνει το απο-

τύπωμά της στο υποκείμενο και μάλιστα η γλωσσολαλιά, όπως την ονομάζει ο Λακάν το 1970 το πρώτο *la la la* που θα μιληθεί από την μητέρα. Η εικόνα του σώματος αιχμαλωτίζει κάθε υποκείμενο ως προς την σχέση του με τον κόσμο, εκεί βρίσκεται η γέννηση του ασυνειδήτου, το σύμπτωμα όπως αναφέρεται ο Λακάν στην Ομιλία του στην Γενεύη το 1976.

Τέλος στην Ανάγνωση παρουσιάζεται από την Γιάννα Βισβίκη το βιβλίο του Μαρκ Στρως *Τι είναι εύρημα; Δοκίμια για την λακανική ψυχανάλυση*, εκδ. Κατάρτι, όπου πρόκειται για μια συλλογή διαφόρων κειμένων του ψυχαναλυτή και συγγραφέα Μαρκ Στρως γύρω από το θέμα του τι είναι μια λακανική ψυχανάλυση, τι είναι εύρημα για μια αναλυτική σχολή, τι είναι αυτό που απομένει στο τέλος μιας ανάλυσης, για το λακανικό πεδίο και τον χορό των τεσσάρων λόγων.

Μαργαρίτα Νικοηαΐδου

Ο ελεύθερος άνθρωπος και η ψυχανάλυση*

Θα προσεγγίσω απόψε ένα θέμα που δεν είναι κλασσικό της ψυχανάλυσης και θα μπορούσε να δώσει την εντύπωση ότι είναι ένα θέμα φιλοσοφικό και κοινωνιολογικό. Αν αναφερθούμε σε διαπιστώσεις που έχουν γίνει από κοινωνιολόγους, αυτό που μπορούμε να σημειώσουμε είναι ότι η ιδέα της ελευθερίας είναι σε πρόοδο στη σημερινή εποχή, σε σχέση με τις προηγούμενες εποχές. Υπάρχουν μερικοί φιλόσοφοι που προβάλλουν την ελευθερία ως αποτέλεσμα μιας κατάκτησης που είναι δύσκολη και με πολλές περιπέτειες μέσα στην ιστορία, όπου οι επαναστάτες έχουν ένα μερίδιο στην πρόοδο της ελευθερίας.

Επίσης, η ελευθερία αποτελεί μια αξία. Μια αξία που οι πολιτικοί τη συγχέουν με την ιδέα της ευτυχίας. Το ερώτημα που θα τεθεί απόψε είναι το πως σχετίζεται η ψυχανάλυση μ' αυτή την ιδέα της ελευθερίας και τη διεκδίκησή της. Ο λόγος που με οδήγησε να προτείνω για απόψε αυτό το θέμα, είναι οι κριτικές που γίνονται στην ψυχανάλυση για το ζήτημα αυτό της ελευθερίας. Υπάρχουν π.χ. οι κριτικές των αμερικανίδων φεμινιστριών που αποδίδουν την ψυχανάλυση στην κοινωνική κατάσταση που επικρατούσε στη Βιέννη εκείνη την εποχή. Πρόκειται για μια αστική κοινωνία, όπου το ζήτημα της ελευθερίας της γυναίκας ήταν πολύ περιορισμένο. Επομένως, η ψυχανάλυση θεωρείται ότι είναι συνδεδεμένη μ' αυτό τον τύπο θεωρίας όπου τα γυναικεία δικαιώματα είναι περιορισμένα.

Κι απ' την άλλη πλευρά, έχουμε αυτούς που αμφισβητούν την ψυχανάλυση, επειδή, κατ' εκείνους, η ψυχανάλυση οδηγεί το υποκείμενο στον κανόνα, στη νόρμα. Και ο κανόνας για τον οποίο πρόκειται, είναι ότι η ψυχανάλυση οδηγεί το υποκείμενο στον οιδιπόδειο κανόνα. Κι αυτός ο τύπος περιβάλλοντος παρεμβαίνει και αλλοιώνει το ψυχαναλυτικό αίτημα. Κι έτσι, υπάρχουν υποκείμενα που συνήθως τη στιγμή που ξεκινούν την ανάλυσή τους έχουν το ερώτημα: Θα έχω κάποια εξάρτηση από τον αναλυτή μου; Θα διαρκέσει πολύ αυτή η εξάρτηση; Θα έχω την αυτονομία μου, όσον αφορά στις αποφάσεις που έχω να πάρω; Βλέπουμε λοιπόν στις κοινωνίες μας μια ολόκληρη ιδεολογία, όσον αφορά στην ελευθερία και αυτή την ιδεολογία θα βάλλουμε εδώ προς εξέταση.

Υπάρχει μια υπολανθάνουσα ιδέα που συσχετίζει την ελευθερία με την ελευθερία της απόλαυσης, δηλαδή ότι το υποκείμενο διεκδικεί το δικαίωμα να απολαμβάνει. Κι αυτό το βλέπουμε μέσα στην αναλυτική θεραπεία, όπου τα υποκείμενα θεωρούν ότι δεν μπορούν να απολαύσουν όπως θα έπρεπε, διότι η θεραπευτική ψυχαναλυτική δι-

* Ομιλία του Λουίς Ίζκοβιτς στις 28 Μαρτίου 2003 στην Αθήνα, Γαλλικό Ινστιτούτο

άσταση επιβάλλει κάποιους περιορισμούς. Υπάρχουν υποκείμενα που έχουν διεκδικήσεις του τύπου «γιατί πρέπει να έχουμε τόσα ραντεβού», ή «γιατί πρέπει να ερχόμαστε ορισμένη ώρα», κ.τ.λ.

Το ερώτημα που τίθεται λοιπόν είναι το εξής: η ψυχανάλυση είναι κάτι που έρχεται να φέρει αντίρρηση στην απόλαυση του υποκειμένου. Και για να θέσουμε το ερώτημα με περισσότερη σαφήνεια και στο κλινικό επίπεδο: θέλουν τα υποκείμενα να απολαμβάνουν; Σημειώστε ότι το κλινικό γεγονός το οποίο μπορούμε να προσδιορίσουμε, όταν υπάρχει απαίτηση απόλαυσης, είναι ότι συνοδεύεται από ένα αίσθημα ενοχής. Κι αυτό που μπορούμε να πούμε κατά παράδοξο τρόπο είναι ότι το υποκείμενο που ζητάει την ελευθερία απόλαυσης, κοιτάει ταυτόχρονα να μπορέσει να αποφύγει να έρθει αντιμέτωπο με την απόλαυση. Δεν είναι βέβαιο ότι το μοντέρνο υποκείμενο της εποχής μας δέχεται να δεχθεί την απόλαυσή του. Από τη μια πλευρά, υπάρχει η διεκδίκηση: η απόλαυσή μου, έτσι μπορεί να διατυπωθεί. Κι από την άλλη πλευρά, έχουμε μια διεκδίκηση που μπορεί να φανεί παράδοξη και είναι η εξής: εμποδίστε με να απολαμβάνω.

Είναι φανερό, αν πάρουμε το κλινικό παράδειγμα της φοβίας, ότι η στιγμή που το φοβικό υποκείμενο δεν ξέρει τι του γίνεται, η στιγμή που ο φοβικός τα χάνει, θα λέγαμε, είναι η στιγμή που η φοβία του αρχίζει να εξαφανίζεται. Διότι η φοβία είναι ένα σύμπτωμα που επιτρέπει στο υποκείμενο να φτιάξει μια ατομική φυλακή. Τη στιγμή ακριβώς που η φυλακή που το υποκείμενο έφτιαξε, αρχίζει να καταρρέει, το υποκείμενο αρχίζει να τα χάνει. Εδώ λοιπόν, διαπιστώνουμε ότι, όσο το υποκείμενο αισθάνεται ελεύθερο, τόσο λιγότερο είναι ελεύθερο.

Το επίκαιρο ζήτημα σε σχέση με την ελευθερία, μπορούμε να το προσδιορίσουμε με μια φράση: «γιατί όχι εγώ;». αυτό το «γιατί όχι εγώ;» συνεπάγεται μια εξαφάνιση των διαφορών. Όταν λέω «γιατί όχι εγώ;», αυτό συνεπάγεται ότι εξαφανίζεται η διαφορά που έχω με τους άλλους. Δηλαδή, το υποκείμενο έδωσε μια άληθη απάντηση στην απάντηση της διαφοράς των φύλων.

Ας πάρουμε το παράδειγμα της εξέλιξης των δικαιωμάτων της γυναίκας. Είναι γεγονός ότι υπάρχει τεράστια πρόοδος σε σχέση μ' αυτό το ζήτημα, πρόοδος που είναι σε εξέλιξη, γιατί το ζήτημα δεν έχει εντελώς λυθεί. Μπορούμε να δούμε ότι οι γυναίκες προσδεύουν σε επαγγέλματα στα οποία δεν απασχολούνταν καθόλου, πριν από πενήντα χρόνια. Το ζήτημα, όμως, που τίθεται μ' αυτή την εξίσωση των φύλων, μπορούμε πράγματι να πούμε ότι έχει επιλυθεί επιτυχώς; Στο ζήτημα λοιπόν της πρόοδου, μπορεί κανείς να αναρωτηθεί αν η πρόοδος, όσον αφορά στα γυναικεία δικαιώματα, λύνει πραγματικά το ζήτημα της γυναικείας θέσης και θηλυκότητας. Θα δώσω ένα παράδειγμα, που ίσως να ισχύει και για την Ελλάδα, το ζήτημα «θηλυκοποίησης» του επαγγέλματος του ιατρού. Οι ειδικοί της ιατρικής δημογραφίας, θα λέγαμε, αντιλήφθηκαν ότι υπάρχει ένα πρόβλημα: στην αρχή, άντρες και γυναίκες ξεκινούν με το ίδιο ιδανικό, όσον αφορά την καριέρα του γιατρού, και έπειτα, στο επίπεδο των αριθμών, βλέπουν ότι, όταν οι γυναίκες φθάνουν στην ηλικία των 50 ετών, σε μια στιγμή που έχουν ρυθ-

μίσει συνήθως το ζήτημα της μητρότητας και τα παιδιά τους έχουν μεγαλώσει, το 50% αυτών των γυναικών αρχίζουν να δουλεύουν με ημιαπασχόληση. Αυτό είναι μια σπαζοκεφαλιά για τους δημογράφους, η οποία χρειάζεται ερμηνεία. Η ερμηνεία λοιπόν που δίνω είναι ότι το επάγγελμα, για έναν άνδρα, συμπυκνώνει ένα μεγάλο μέρος της απόληυσής του, ενώ, για τις γυναίκες, το επάγγελμα έχει να κάνει με το μη όλην. Υπάρχουν πράγματα τα οποία πρέπει να λάβουμε υπόψη, όπως το ότι δεν μπορεί κανείς να αφανίσει τη διαφορά τους. Δεν μπορεί κανείς να περιορίσει το ζήτημα της διαφοράς των φύλων σε ένα ζήτημα ελευθεριών και δικαιωμάτων.

As περάσουμε τώρα σε ένα άλλο ζήτημα που είναι της τάξης της διεκδίκησης του τύπου «έχω δικαίωμα στην απόληυσή μου». Το δικαίωμα της απόληυσης «θέλω την ελευθερία μου, θέλω να αποηλεύσω» δεν λύνει, ωστόσο, ένα θεμελιώδες πρόβλημα, που είναι το ζήτημα ότι το υποκείμενο είναι πεπεισμένο ότι ο άλλος απολαμβάνει περισσότερο απ' τον ίδιο. Επομένως, αυτή η έλλειψη απόληυσης βρίσκεται στη βάση μερικών φαινομένων κοινωνικής φύσης, όπως επίσης και υποκειμενικής. Μέσα στην ψυχαναλυτική θεραπεία, το υποκείμενο μπορεί να πιστεύει ότι ο αδερφός του μπορεί να απολαμβάνει περισσότερο απ' τον ίδιο. Στο επίπεδο της κοινωνίας, αυτή η ίδια ιδέα θεμελιώνει τη θέση που έχει η γυναίκα. Μπορούμε να σκεφτούμε τις χώρες της Βορείου Αφρικής, όπου η γυναικεία θέση εξαρτάται από τη θέση που ο άνδρας τη βάζει. Και κυρίως, αυτό ξεκινά από τη φαντασίωσή του, τη φαντασίωση του άνδρα, μια φαντασίωση η οποία έχει το μερίδιό της στην πραγματικότητα, διότι, όπως ο ίδιος ο μύθος του Τειρεσία έχει βεβαιώσει, οι γυναίκες είναι εκείνες που απολαμβάνουν πολύ περισσότερο από τους άνδρες.

Πάντως, η γυναικεία συνθήκη προσδιορίζεται από το γεγονός, δηλαδή από την άποψη που έχουν οι άνδρες ως προς αυτό που είναι η γυναικεία απόληυση. Όπως, παραδείγματος χάριν, στην άληη διάσταση, αυτή του ρατσισμού, βλέπουμε ξεκάθαρα ότι ο Λακάν στο κείμενό του Τηλεόραση, του 1973, προέβλεψε την άνοδο του ρατσισμού. Για το Λακάν, ο ρατσισμός ξεκινά από την αρχή ότι ο άλλος απολαμβάνει περισσότερο από εμένα. Και βλέπουμε, επίσης, ένα τρίτο φαινόμενο, αυτό των διακρίσεων, ζήτημα το οποίο βρίσκεται σε σχέση με το θέμα του ρατσισμού, με την έννοια του τί είναι αυτό που θεμελιώνει τις διακρίσεις, δηλαδή με την έννοια ότι, ο άλλος δεν απολαμβάνει όπως εγώ.

Βλέπουμε λοιπόν ότι, όσον αφορά στην περίπτωση της γυναικείας φύσης, του ρατσισμού και των διακρίσεων, το κοινό σημείο των τριών αυτών ζητημάτων αφορά στην ετερογένεια, δηλαδή αυτό που είναι ετερογενές, η ετερογενής απόληυση. Γι' αυτό το λόγο, λοιπόν, βρισκόμαστε, συγχρόνως με την διεκδίκηση των ελευθεριών, σε μια διάκριση της ιδεολογίας των συμβολαίων και της ασφάλειας. Κι αυτό που μπορούμε να διαπιστώσουμε είναι ότι, όσο περισσότερο προχωρούμε σε μια διεκδίκηση των ελευθεριών, προχωρούμε προς ένα προγραμματισμό όλο και μεγαλύτερου αριθμού ελευθεριών, προς ένα προγραμματισμό μιας έννοιας απόληυσης ίδιας, δηλαδή μιας ίδιας απόληυσης για

όλους. Πρόκειται για μια απόλαυση η οποία στοχεύει να εξαφανίσει αυτό το οποίο ο Λακάν ονόμασε το τυχαίο. Κι όπως βλέπουμε, όσον αφορά σ' αυτό το σημείο, η ψυχανάλυση τοποθετείται, τίθεται με μια απέχθεια - απύθμενη, απίστευτη, παράδοξη;!

Τώρα, μπορούμε να απαντήσουμε στην ερώτηση - και κυρίως αυτό ετοιμαζόμαστε να πω - με τον εξής τρόπο: αυτό το οποίο παράγει αυτή την ενιαία απόλαυση, είναι ένας συγκεκριμένος τύπος λόγου, ένας συγκεκριμένος τρόπος Λόγου (discours) και είναι μόνον μέσα απ' αυτή την αντίληψη που αρχίζουμε τώρα μόλις να καταλαβαίνουμε για ποιο λόγο ο Λακάν, το 1972, μπόρεσε να πει ότι ο Λόγος του Καπιταλισμού παράγει έναν αποκλεισμό του ευνουχισμού. Ο Λακάν, ήδη από τότε, προέβλεψε μέσα στον κοινωνικό δεσμό την τάση μιας ομοιομορφίας στον τύπο απόλαυσης.

Και το ερώτημα του αποκλεισμού του ευνουχισμού, τι σημαίνει; Δεν είμαστε όλοι ίδιοι; Σημαίνει ότι όλοι έχουμε ανάγκη τα ίδια αντικείμενα! Και είναι αυτό που θέλει και πρέπει να περάσει ο Λόγος του Καπιταλισμού. Κι ευτυχώς, έρχεται κάτι που φέρνει αντίρρηση σ' αυτό το λόγο. Κι αυτός είναι ο υστερικός! Κι εδώ θα πλέξουμε το εγκώμιο του υστερικού. Γιατί ο Λόγος του Υστερικού τίθεται σαν μια αντίρρηση σ' αυτό το Λόγο του Καπιταλισμού, με την προϋπόθεση να μπορούμε να τον ακούσουμε! Δεν αρκεί βέβαια να υπάρχουν μόνο οι υστερικοί. Είναι πολύ σημαντικό να υπάρχουν και σήμερα και στο μέλλον, άτομα τα οποία θα είναι ικανά να ακούσουν τους υστερικούς. Θα επιστρέψουμε σ' αυτό το ερώτημα.

Είναι διαφορετικό από την πλευρά των ανδρών, των ανδρών για τους οποίους ο Λακάν είχε πει ότι έχουν περισσότερο μια συνάφεια με την ιδεοληπτική νεύρωση, ενώ οι γυναίκες, όπως είχε πει, έχουν μια συνάφεια περισσότερο με την υστερία. Διότι ο Καπιταλιστικός Λόγος είναι ένας Λόγος που τείνει προς την πλευρά του ιδεοληπτικού. Γιατί, ακριβώς, ο ιδεοληπτικός έχει την ψευδαίσθηση ότι δουλεύοντας για τα αντικείμενα αυτά που θα του δώσουν την απόλαυση, θα μπορέσει να αποκτήσει επιτέλους αυτό το οποίο αναζητά και το οποίο είναι η ολοκλήρωσή του. Μ' άλλα λόγια, δηλαδή, ο Καπιταλιστικός Λόγος είναι ένας Λόγος προσαρμοσμένος στον ιδεοληπτικό. Γιατί είναι ένας Λόγος, ο οποίος δουλεύει με την προώθηση της ενότητας και της απουσίας της έλλειψης. Κι αυτές οι δυο διαφορές, απ' τη μια, της υστερίας και απ' την άλλη, της ιδεοληπτικής νεύρωσης, είναι διαφορές οι οποίες ακριβώς συναντώνται και στη δομή της φαντασίωσής του.

Στην περίπτωση του ιδεοληπτικού, πρόκειται για μια φαντασίωση, η οποία στρέφεται γύρω από την αυτοϊκανοποίηση και επομένως είναι περισσότερο μια φαντασίωση περιορισμού και εγκλωβισμού. Γι' αυτό, η στιγμή που ο Λακάν παρήγαγε τους τέσσερις λόγους, είναι ακριβώς η στιγμή που μπόρεσε να περιορίσει οτιδήποτε μπορεί να ειπωθεί από το ανθρώπινο ον και έτσι προσδιόρισε τους τέσσερις Λόγους, το Λόγο του Κυρίου, του οποίου μια εναλλαγή είναι και ο Πανεπιστημιακός Λόγος και επίσης, ο Υστερικός Λόγος και τέλος ο Αναλυτικός Λόγος. Και προσέξτε ότι ποτέ ο Λακάν δεν μίλησε για έναν ιδεοληπτικό λόγο. Γιατί ακριβώς ο ιδεοληπτικός δεν απευθύνεται παρά μόνο

στον εαυτό του! Και σε σχέση μ' αυτό που λέγαμε προηγουμένως ως προς τη φαντασίωση στην υστερία, βρίσκεται στην υπηρεσία του Άλλου.

Είναι, επομένως, σ' αυτό το σημείο που μπορούμε να θέσουμε το ερώτημα: Τι νόημα να δώσουμε σ' αυτή τη φράση που αναμφίβοла γνωρίζετε καλύτερα από μένα, τη φράση που εμπιστεύεται ο Θεός στο Σωκράτη, το καθήκον να καλεί τους ανθρώπους να ασχολούνται με τον εαυτό τους! Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο τρόπος με τον οποίο προσκαλεί τους άλλους, είναι από τη θέση εκείνου που οφείλει προς την ελευθερία, ή από τη θέση εκείνου, ο οποίος προσκαλεί βάζοντας έτσι σε ενέργεια μια αρχή αναταραχής και ανησυχίας. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Λακάν είχε υψηλή εκτίμηση στο Σωκράτη και υπήρχε ένα ανέκδοτο που δεν ήταν ακριβώς ένα ανέκδοτο, που λέει ότι αν ο Σωκράτης πληρωνότανε για αυτό που έκανε, θα ήταν ο πρώτος ψυχαναλυτής! Βλέπουμε ποια είναι η ιδέα που έχει ο Λακάν για το τι είναι ένας αναλυτής. Ο αναλυτής δεν είναι μόνο εκείνος ο οποίος βρίσκεται μέσα στο γραφείο του, αλλά εκείνος που καλεί, προσκαλεί τα υποκείμενα τα οποία βρίσκονται σε μια θέση ανησυχίας, δηλαδή εκείνος ο οποίος έχει μια λειτουργία αφύπνισης των υποκειμένων.

Σ' αυτή την περίπτωση, η αναλυτική προοπτική δεν είναι μια προοπτική της ώθησης, της ώσης, προς την αυτοϊκανοποίηση. Η ιδέα της ψυχανάληψης είναι να παράγει μια νέα και ανέκδοτη επιθυμία. Ως προς αυτό, παίρνει ως σημείο εκκίνησης την ιδέα ότι αν υπάρχει ένα εμπόδιο σχετικά με την απόλαυση, αυτό το έλλειμμα στην απόλαυση δεν μπορεί να αποδοθεί στον καπιταλισμό, ούτε στην οικογένεια, αλλά πρόκειται για ένα έλλειμμα στην ίδια τη δομή του υποκειμένου. Δεν πρόκειται, επομένως, για μια συνέπεια μιας εξωτερικής καταπίεσης, αλλά πρόκειται περισσότερο για ένα θέμα που αφορά στην εσωτερική δομή: ένα εσωτερικό σημείο της δομής που αφορά στην απόκρυψη, στην απώθηση.

Ως προς αυτή λοιπόν την προοπτική, η ιδέα του Λακάν δεν είναι ότι οι επαναστάσεις είναι εκείνες οι οποίες δίνουν το βήμα για την ανατροπή του υποκειμένου. Δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι οι επαναστάσεις έχουν αλλάξει οτιδήποτε στον ίδιο τον άνθρωπο. Κατά πόσο, δηλαδή, η Γαλλική επανάσταση άλλαξε το υποκείμενο; Όλο το ερώτημα το οποίο σήμερα είναι ένα μεγάλο ζήτημα συζητήσεων, ότι δηλαδή θα πρέπει να απελευθερώσουμε τα υποκείμενα, εξαρτάται κατά πολύ από το πώς αντιλαμβανόμαστε το τι είναι η ανατροπή του υποκειμένου.

Έχουμε, παραδείγματος χάριν, το εξής επιχείρημα που λέει: απ' τη μια, θέλω ελευθερίες, συγχρόνως, όμως, απ' την άλλη, το υποκείμενο που διεκδικεί την ελευθερία δεν είναι ένα υποκείμενο το οποίο αναλαμβάνει την ευθύνη της απόλαυσής του. Και βλέπουμε, επίσης, τις ζημιές που αυτό έχει προκαλέσει, όπως π.χ. το θέμα του ψυχιατρικού κινήματος, με την ιδέα ότι ήταν οι θεσμοί και η κοινωνία που καθιστούσε τους ανθρώπους ασθενείς. Μ' άλλα λόγια, η καταπίεση της ελευθερίας γινόταν αιτία ασθενείας.

Εδώ, ο Λακάν παράγει μια θεμελιακή κυρίαρχη ανατροπή, λέγοντας ότι, στην πραγματικότητα, ο ελεύθερος άνθρωπος είναι ο τρελός άνθρωπος! Γιατί, κατά βάθος, τι είναι

ένας ελεύθερος άνθρωπος; Είναι ένα υποκείμενο το οποίο δεν έχει ταυτίσεις, δεν έχει αποχρώσεις, δεν έχει αναγνώριση, δεν έχει πιέσεις και δεν έχει, επίσης, ούτε συνθήκες ερωτικές. Παραδείγματος χάριν, η περίπτωση ενός νευρωτικού. Υπάρχει κάποιος που να είναι τόσο λίγο ελεύθερος, όσο ένας νευρωτικός; Ενώ προσπαθεί να δείξει, πάση θυσία, ότι είναι κύριος της επιθυμίας του, η αναλυτική εμπειρία αποδεικνύει ότι, τελικά, η επιθυμία του θα εξαρτάται από τη φαντασίωσή του και αυτό είναι προφανές μέσα από τις ταλланτεύσεις που μπορεί να έχει ένας νευρωτικός ως προς την επιθυμία του, ή τις διακοπές προς την επιθυμία του. Είναι, πολύ απλά, η εμπειρία του καθενός ότι μια μέρα είχε την αίσθηση ότι ένιωσε μια επιθυμία την οποία δεν τη νιώθει πλέον την επομένη. Επομένως, θα πρέπει κάποιος να είναι τρελός για να πιστεύει ότι ελέγχει την επιθυμία του.

Κι αυτό το οποίο αναδεικνύει η αναλυτική εμπειρία, είναι ότι η επιθυμία έχει ως απαραίτητη προϋπόθεση τη στήριξή της από την φαντασίωση. Εξάλλου, το κρίσιμο ερώτημα είναι το εξής: κατά πόσο μια ανάλυση μπορεί να αγγίξει αυτό το σημείο; Ως προς αυτό το θέμα, ο Λακάν είπε ότι στο τέλος μιας ανάλυσης έρχεται το ζήτημα της επιθυμίας του αναλυτή προς τον αναλύοντα. Αυτό δεν θα πρέπει να το ερμηνεύσουμε με την έννοια ότι, στο τέλος μιας ανάλυσης, θα πρέπει κάποιος οπωσδήποτε να γίνει αναλυτής. Αυτό το οποίο αποδεικνύει περισσότερο αυτή η ιδέα, είναι κυρίως το γεγονός ότι, στο τέλος της ανάλυσης, μπορούμε να έχουμε πρόσβαση σε μια επιθυμία, η οποία δεν στηρίζεται από την φαντασίωση. Κατά κάποιο τρόπο, λοιπόν, το υποκείμενο, στο τέλος της ανάλυσης, είναι ένα υποκείμενο που βγαίνει από την ανάλυση με μια βεβαιότητα. Εκεί που υπήρχε λοιπόν ταλланτευση και διακοπή της επιθυμίας, υπάρχει στο τέλος μια βεβαιότητα ότι στηριζόμαστε σε μια επιθυμία, η οποία δεν συνδέεται με τη φαντασίωση. Κι εδώ, υπάρχει λοιπόν μια κάποια σχέση με την ελευθερία. Γιατί, στο βάθος κάθε αναλυτικού αιτήματος, υπάρχει μια διάσταση που αφορά την απώλεια επιλογών. Διαφορετικά, γιατί θα κάναμε μια ψυχανάλυση, αν είμαστε σίγουροι για τις επιλογές μας; Επομένως, η ιδέα του να κάνει κανείς μια ανάλυση, είναι στο να δοθεί εκ νέου στο υποκείμενο η δυνατότητα να πράξει, να έχει επιλογές. Ο Φρόιντ είχε γι' αυτό μια πολύ όμορφη έκφραση που έλεγε ότι το τέλος της ανάλυσης συνίσταται στο να πάρει το υποκείμενο ένα εισιτήριο για να πάρει το τρένο!

Σημειώστε λοιπόν ότι μια ψυχαναλυτική εμπειρία ξεκινά συνδεδεμένη με μια αρχή ελευθερίας. Θυμηθείτε ότι ο Φρόιντ έδωσε ως κανόνα της ψυχανάλυσης τον ελεύθερο συνειρμό. Μήπως αυτό θέλει να πει ότι ο ελεύθερος άνθρωπος είναι ο αναλύων; Αυτός δηλαδή που κάνει ανάλυση; Είναι μάλλον το αντίθετο, διότι διαπιστώνουμε καθημερινά ότι ο ελεύθερος συνειρμός δεν είναι και τόσο ελεύθερος, όσο πιστεύουμε. Ο κόσμος γνωρίζει ότι ο χώρος του ψυχαναλυτή είναι ο χώρος που μπορούμε να πούμε οτιδήποτε και ότι εκεί υπάρχει η ελευθερία να μιλήσουμε, να πούμε τι διαπιστώνουμε.

Διαπιστώνουμε, επίσης, ότι όταν τα υποκείμενα αρχίζουν την ανάλυσή τους, μιλούν όλοι για το ίδιο πράγμα. Δηλαδή, μιλούν για τον πατέρα, για τη μητέρα, για την οικογένεια. Τα υποκείμενα, είτε είναι 20 ή 50 χρονών, μιλούν για τους γονείς τους. Αυτό δεί-

χνει ποια είναι η ασθένεια του ανθρώπινου όντος. Έτσι, τα υποκείμενα είναι υπνωτισμένα από τους γονείς τους και επομένως, ο ελεύθερος συνειρμός αποδεικνύεται πολύ λίγο ελεύθερος. Στην πραγματικότητα, ο ελεύθερος συνειρμός ανταποκρίνεται σε μια λογική που είναι η λογική του περιορισμού. Μια λογική περιορισμού, η οποία ανοίγεται από την ίδια την αναλυτική συνθήκη, έτσι ώστε το υποκείμενο να μπορέσει να προσεγγίσει αυτό το οποίο συνήθως δεν προσεγγίζει. Μ' αυτή την έννοια, η ανάλυση είναι μια διάσταση, την οποία έχει επινοήσει ο Φρόντ, ενάντια στην απώθηση.

Είναι αλήθεια, ότι όσο περισσότερο προχωρά μια ανάλυση, όλο και περισσότερο το υποκείμενο έχει μια άνεση στην ομιλία. Αυτό που ο Λακάν έλεγε ότι, όσο προχωρά και προοδεύει η αναλυτική εμπειρία, η ανάλυση απελευθερώνει την ομιλία. Το υποκείμενο λοιπόν, όσο προχωρά την ανάλυσή του, έχει την εμπειρία ότι κατακτά όλο και περισσότερο μια ελευθερία στην ομιλία και ότι απ' την άλλη, όμως, συναντά και τα όρια που υπάρχουν σ' αυτή. Μ' άλλα λόγια, δηλαδή, το υποκείμενο αρχίζει και έχει την αίσθηση ότι οι λέξεις λείπουν. Αποκτά λοιπόν την εμπειρία ότι οι λέξεις δεν μπορούν να πουν όλα αυτά που θα ήθελε να πει.

Πίστεψε, λοιπόν ο Λακάν, για μια μεγάλη περίοδο, ότι ήταν δυνατό, εφικτό για το υποκείμενο να ονομάσει την επιθυμία του. Είναι η περίοδος που είχε μιλήσει για την πλήρη ομιλία και θεωρούσε ότι η ανάλυση διαιρείται, χωρίζεται σ' αυτό που ήταν κενή ομιλία (το μπηλα-μπηλα) και ότι, απ' την άλλη, υπήρχε η πλήρης ομιλία που εκπροσωπούσε την επιθυμία του υποκειμένου. Στην συνέχεια, ο ίδιος πήγε ενάντια σ' αυτή του τη σκέψη, μιλώντας για αυτό σ' ένα πολύ γνωστό κείμενο που ονομάζεται Η κατεύθυνση της ψυχαναλυτικής θεραπείας και οι αρχές της ισχύος της, όπου εκεί προτείνει την ύπαρξη ενός ασυμβίβαστου μεταξύ επιθυμίας και ομιλίας. Μ' άλλα λόγια, ότι μια επιθυμία αντιστέκεται στο να ονομαστεί από ένα λόγο.

Ποια είναι, λοιπόν, η εμπειρία που το υποκείμενο αποκτά σ' αυτή την περίπτωση, τι εμπειρία είναι; Αυτή η εμπειρία είναι του να γνωρίσει τι είναι ο ευνουχισμός. Δηλαδή, αποκτά την εμπειρία του ότι υπάρχει κάτι το αδύνατο. Υπάρχει λοιπόν ένα αδύνατο, στο να πει κανείς τα πάντα, όπως υπάρχει κι ένα αδύνατο στο να ονομάσει την επιθυμία του. Αυτή λοιπόν η πρόταση έρχεται σε αντίθεση με την πρόταση του ιδανικού της ελευθερίας. Ένα ιδανικό, όπου τα πάντα είναι εφικτά και χωρίς όρια. Αυτό που ο Λακάν θα προσπαθήσει περισσότερο να πει, είναι η διάσταση αυτού του οποίου έχει ονομάσει πραγματικό. Το πραγματικό, οριζόμενο ως το αδύνατο, έχει ως συνέπεια το ότι υπάρχει μια εμπειρία, υπάρχει ένα σημείο, το οποίο δεν μπορεί να ξεπεραστεί. Θα πρέπει, εδώ, να διακρίνουμε με σαφήνεια τη διαφορά από την αδυναμία, διότι η αδυναμία είναι περισσότερο το σημάδι ενός συμπτώματος ή μιας αναστολής και επομένως, είναι σημάδι, δείγμα, νεύρωσης. Παραδείγματος χάριν, η περίπτωση της διανοητικής πνευματικής αναστολής, όπου η αδυναμία αποκτά τη μορφή του «δεν καταλαβαίνω, δεν καταφέρνω να...». Μέσα σε μια ανάλυση αξιολογούμε τι είναι αυτό που παράγεται από την αδυναμία στο αδύνατο. Δεν είναι το ίδιο να πει κανείς «δεν τα καταφέρνω» από το να πει «εί-

ναι αδύνατον να τα καταφέρει κανείς».

As πάρουμε για παράδειγμα, τον τρόπο με τον οποίο ο Freud μιλούσε για τον ομφαλό του ονείρου. Το υποκείμενο δίνει ορισμένους ελεύθερους συνειρμούς και αποκτά την εμπειρία του να μην μπορεί να πάει πέρα από κάποιο σημείο. Διαπιστώνει λοιπόν, ο Φρόιντ, ότι το σημείο πέρα απ' το οποίο δεν μπορεί να πάει το υποκείμενο, δεν είναι ένα σημείο της τάξης της αντίστασης. Είναι, ακριβώς, εκείνη τη στιγμή που ο Φρόιντ μίλησε για την πρωταρχική απώθηση. Αυτό είναι κάτι το καθοριστικό ως προς την άποψη που μπορούμε να έχουμε για το τι είναι η θεραπεία ή η ίαση στην ψυχανάλυση. Διότι, στην ανάλυση, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για τη θεραπεία με την έννοια που μιλάμε στην ιατρική. Στην ιατρική, η ίαση ορίζεται από την επιστροφή στο στάδιο πριν την ασθένεια. Θα ήταν αδιανόητο να προτείνει κανείς για την ψυχανάλυση, ότι με την ίαση το υποκείμενο έρχεται σ' ένα στάδιο πριν την απώθηση. Για το λόγο αυτό, ο Φρόιντ, στο κείμενό του Ανάλυση με τέλος και Ανάλυση δίχως τέλος, προτείνει ως ένα από τα κριτήρια για την ανάλυση, την άρση ενός αριθμού απωθήσεων, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι δεν υπάρχει άρση της απώθησης στο σύνολό της. Βλέπετε λοιπόν ότι ο Φρόιντ ήταν σύμφωνος με το Λακάν ως προς το μη όλην.

Για να πάμε λοιπόν λίγο πιο γρήγορα και να μιλήσουμε για την πρόταση που κάνει η ψυχανάλυση, όσον αφορά στην ελευθερία, θα έλεγα ότι η ψυχανάλυση έχει επιτρέπει, έχει παράγει ένα υποκείμενο, το οποίο να έχει πρόσβαση σε μια ελευθερία με προϋποθέσεις. Τι σημαίνει αυτό; Σημαίνει ότι είναι ελεύθερο υποκείμενο. Όμως, με μια προϋπόθεση: να μπορεί να αποδεχθεί το σημείο του πραγματικού, το σημείο απ' το οποίο το υποκείμενο οδηγείται και έχει πρόσβαση.

Είναι το σημείο αυτό, ακριβώς, στο οποίο το υποκείμενο περιορίζει την ύπαρξή του. Παραδείγματος χάριν, τα υποκείμενα που δεν είναι σε ανάλυση, λένε «κάνω αυτό που θέλω», ή «δεν εξαρτώμαι από κανένα». Κι αυτή θα πρέπει να πούμε ότι είναι μια θέση θλιβερή και ανησυχητική. Εκείνος ο οποίος πιστεύει ότι είναι ανεξάρτητος και δεν εξαρτάται από κανένα, είναι βέβαια ελεύθερος, αλλ' εκτός κοινωνικού δεσμού. Ο ελεύθερος άνθρωπος είναι εκείνος, ο οποίος μπορεί να υπάρχει χωρίς τον άλλον, δηλαδή, μπορούμε να είμαστε ελεύθεροι χωρίς να λαμβάνουμε υπόψη μας τις ενέργειες του άλλου; Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι ελεύθερος άνθρωπος είναι εκείνος που δεν είναι υποχρεωμένος να δώσει λογαριασμό για τις δικές του ενέργειες στον άλλον; Η θρησκεία έχει εγγράψει τη θεωρία της λαμβάνοντας υπόψη αυτή την προοπτική, που είναι η προοπτική της τελικής κρίσης και σύμφωνα με την οποία θα κριθούν οι ενέργειες του υποκειμένου. Και σ' αυτή την προοπτική, οι πιστοί κρατούν και στηρίζουν την ύπαρξή τους.

Το ερώτημα που τίθεται είναι ότι, εφόσον η ψυχανάλυση υποστηρίζει ότι ο άλλος δεν υπάρχει, προτείνει να αρνείται οποιαδήποτε αξιολόγηση; Δηλαδή, η ψυχανάλυση προτείνει να μην δίνει κανείς λογαριασμό στους άλλους; Ορισμένοι το πιστεύουν αυτό. Ορισμένοι σκέφτονται ότι στο τέλος της ανάλυσης μπορούν να συνεχίσουν το δρόμο τους μόνοι τους. Η αλήθεια είναι ότι τίποτα δεν υποχρεώνει τους ανθρώπους να είναι

σε επαφή μεταξύ τους. Θα διαπιστώσετε όμως πως είναι πολύ σπάνιο, τελικά, να αποφασίζουν κάποιοι να μην δώσουν λογαριασμό σε κανένα. Υπάρχουν πολλοί τρόποι να δώσει κανείς λογαριασμό. Μπορεί να είναι με τη μορφή ενός βιβλίου, μπορεί να είναι με τη μορφή ενός σεμιναρίου που γίνεται! Ο Λακάν δίδασκε το Σεμινάριο, τριάντα χρόνια, όπως επίσης, και την παρουσίαση των ασθενών του. Αυτό αποδεικνύει πολύ καλά ότι έχει συγκροτήσει έναν Άλλο, ο οποίος είναι ο άλλος του κοινού. Δεν αποφασίζει ο Λακάν να μείνει μόνος του! Επομένως, υπάρχει ένας σοβαρός λόγος να μην μείνουν μόνοι τους οι αναλυτές.

Και για να έρθω στην ερώτηση που είχαμε θέσει προηγουμένως, εάν το μέλλον της κοινωνίας είναι εξασφαλισμένο, το μέλλον της ψυχανάληψης είναι πολύ λιγότερο. Και το μέλλον της ψυχανάληψης παίζεται κατεξοχήν στο να μην μείνουν οι ψυχαναλυτές μας στο γραφείο τους! Και επίσης, παίζεται στον τρόπο που αυτοί καλλιεργούν τον αναλυτικό λόγο, δηλαδή, πως λειτουργούν για να υπάρχει αυτός ο λόγος μέσα στον κοινωνικό δεσμό και στην κοινωνία ως μια λειτουργία σημαντική. Το ζήτημα, τελικά, είναι, το πώς εγγράφονται οι ψυχαναλυτές στον κοινωνικό δεσμό.

Θυμηθείτε, επίσης, ότι η κυρίαρχη θέση στο Λακάν, είναι ότι ο ελεύθερος άνθρωπος είναι το ψυχωτικό υποκείμενο, όπως σας είπα πριν. Ο ελεύθερος άνθρωπος δεν είναι εκείνος ο οποίος έχει κάνει μια ανάλυση! Κι αυτό το είχε πει από το 1946, στη συζήτηση που είχε με το Γάλλο ψυχίατρο Ανρί Έι, σ' ένα κείμενο που λέγεται Λεχθέντα για την ψυχική αιτιότητα. Εκεί, ο Εγ πρότεινε για την ψυχική ασθένεια ότι πρόκειται για μια προσβολή κι ένα εμπόδιο στην ελευθερία. Για το Λακάν, η ελευθερία του ψυχωτικού αντικειμένου είναι η πιο πιστή σύντροφος.

Σοφ Απαρίτσιο

Το νήμα των ρήσεων

Το βήμα του Φρόιντ, στο τέλος του ΧΙΧου αιώνα, ήταν να κάνει την υστερία, η οποία ως τότε θεωρούνταν μια κληρονομική ασθένεια, μια νεύρωση. Έτσι, η διάσπαση που επιχειρήθηκε με το λόγο και τη γνώση του καιρού του, σημάδευε την πολιτική αξία του διαβήματός του. Ο Λακάν θα μιλήσει γι' αυτό με όρους ανατροπής και θα δείξει ότι αυτή η ανατροπή βρίσκει την αιτία της στην επιθυμία.

Έναν αιώνα αργότερα, οι φροϊδικές έννοιες κυκλοφορούν παντού, ακόμα κι αν ο λόγος του Φρόιντ μπορεί να παραμένει αδιαπέραστος. Άλλωστε, εδώ βρίσκεται για μας και η αξία που έχει η ανάγνωση του Φρόιντ με το Λακάν, καθώς πρόκειται για την ανασύσταση αυτού του φροϊδικού λόγου που παραμένει το πραγματικό νεύρο της ψυχανάλυσης. Έτσι, πέρα από την επιστροφή του στον Φρόιντ, ο Λακάν συνέχισε το έργο της επεξεργασίας της ψυχαναλυτικής εμπειρίας, τροποποιώντας το θεωρητικό σώμα, το οποίο αποτελεί το δόγμα μας, λαμβάνοντας υπόψη τις αλληλαγές του λόγου και των γνώσεων του δικού του καιρού, πιο κοντινούς στο δικό μας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ήξερε να δεχθεί την πρόκληση που αδιάκοπα ανανεώνεται και που η εποχή θέτει στην ψυχαναλυτική θεωρία. Σχετικά με την υστερία, μπορούμε να πούμε ότι το βήμα του Λακάν ήταν να ανασύρει τη δομή του λόγου, αφού πρώτα έκανε να φανερωθεί ο στενός δεσμός που την έδενε με την επιθυμία του Φρόιντ.

Στην κλινική, μάθαμε με το Λακάν να αναγνωρίζουμε την υστερική νεύρωση από την παρουσία ενός ερωτήματος, εκείνου του είναι γυναίκα. Αυτό σημαίνει ότι στην καρδιά αυτής της νεύρωσης, συναντάμε μια ασυνείδητη προβληματική που έρχεται στο φως με διάφορους τρόπους μέσα στη θεραπεία, η οποία αρθρώνεται με διάφορα ερωτήματα, αλλήλα που πάντα αφορά στη διαφορά ανάμεσα στα φύλα και τη σχέση που μπορεί, ή όχι, να εγκαθιδρυθεί μεταξύ τους. Το θεώρημα, ή αλλιώς η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα, βρίσκεται από την πλευρά του Πατέρα. σ' αυτή την πλευρά αναζητά την απάντηση το υστερικό υποκείμενο. Ανάμεσα στα δύο, ερώτημα και απάντηση, ταυτόχρονα, ως τοποθετήσουμε κι ένα τρίτο όρο, την επιθυμία: ερώτημα, γιατί η ασυνείδητη επιθυμία, στη ρίζα της μη αρθρώσιμης, είναι πάντα «του Άλλου» και ωστόσο, απάντηση, γιατί εδώ βρίσκεται αυτό που ενδιαφέρει το υστερικό υποκείμενο και το προσανατολίζει.

Ξεκινώντας από τις Μελέτες για την υστερία, μπορούμε να ακολουθήσουμε αυτό το νήμα της επιθυμίας που πλέκεται ανάμεσα στα δύο άλλα και να δούμε με ποιόν τρόπο, απ' τον Φρόιντ στο Λακάν, εννοιοδοτείται το υστερικό ζήτημα και πώς αυτή η σύλληψη έχει τροποποιηθεί. Προτίθεται να σκιαγραφήσω τη διαδρομή στηριζόμενος στη σειρά

των φράσεων της υστερικής επιθυμίας, έτσι όπως την εξέλιξε ο Λακάν, σειρά που μας οδηγεί, λοιπόν, από τη νεύρωση στο Λόγο (discours) —ή, για να το πούμε αλλιώς, από το φροϊδικό πεδίο της επιθυμίας στο κατώφλι του λακανικού πεδίου της απόλαυσης.

Το να έχει κανείς μια ανικανοποίητη επιθυμία

Ας ξεκινήσουμε, λοιπόν, από τον Φρόιντ και ας επιστρέψουμε, εν συντομία, στις Μελέτες, στην περίπτωση της Ελίζαμπεθ φον Ρ., αυτή της νέας γυναίκας της ερωτευμένης με το γαμπρό της, που ο Φρόιντ ξαναπιάνει το 1924 για να συλλάβει τη διάκριση ανάμεσα στη νευρωτική απώθηση και την ψυχική «απάρνηση». Μπορούμε να παρατηρήσουμε, για να μπούμε αμέσως στο καυτό θέμα, ότι η αγάπη προς τον πατέρα, στην περίπτωση μας η ταύτιση της Ελίζαμπεθ στις αξίες και τα ιδανικά που ενσαρκώνει ο πατέρας, παρεμποδίζει μέσα της την θηλυκή της ταύτιση. Η Ελίζαμπεθ, η ίδια, λέει «δυσσαρεστημένη απ' τη θηλυκότητά της», γιατί το να είναι κανείς γυναίκα σημαίνει, για κείνη, να υποταχθεί σ' έναν άνδρα και να εγκαταλείψει τα προνόμια της πατρικής ταύτισης, δηλαδή την ανεξαρτησία του πνεύματος, τις επαγγελματικές φιλοδοξίες, τη γεύση της ελευθερίας, την ελευθεροστομία. Υπάρχει μέσα της μια άρνηση της εμφανώς εκλεπτυσμένης θηλυκότητας, η οποία στηρίζεται στην ταύτισή της με τον Πατέρα. Εδώ, βρίσκεται η αρχική υστερική της θέση.

Αυτός ο ταυτισιακός οπλισμός βρίσκεται να κλονίζεται κατά το θάνατο της αδερφής της που ακολουθεί αυτόν του πατέρα της. Κλονίζεται από την ανάδυση, την εισβολή, μάλιστα, της επιθυμίας της που αφορά το γαμπρό της. «Τώρα, είναι ελεύθερος να σε παντρευτεί» λέει στον εαυτό της η Ελίζαμπεθ. Σκέψη που εισάγει το ερώτημα που ως τότε ήταν σε άρνηση, με τη μορφή μιας επιθυμίας να αγαπηθεί από έναν άνδρα, ως γυναίκα, όπως συνέβαινε με την αδερφή της.

Μόλις εγκαταστάθηκε στην Ελίζαμπεθ φον Ρ. αυτή η περιπλοκή μέσα στην ταύτιση με τον πατέρα, το ερώτημα για τη γυναικεία ύπαρξη και την επιθυμία τίθεται ξεκάθαρα μέσα στη θεραπεία της Ντόρας. Η αγάπη προς τον πατέρα δεν παρεμποδίζει, εδώ, το ζήτημα της θηλυκότητας, καθώς συνυπάρχει με τη λατρεία προς την κυρία Κ. που ενσαρκώνει, για τη Ντόρα, αυτό το ίδιο ζήτημα. Μπορούμε να αναρωτηθούμε για το νόημα που αποδίδεται σ' αυτή τη λατρεία, σ' αυτή τη «γυναικόφιλη» αγάπη, για να ξαναπάρουμε το φροϊδικό όρο. Ο Λακάν θα πει, στην Παρέμβαση στη μεταβίβαση του, ότι κινητοποιείται από ένα μυστήριο που δεν είναι άλλο από «το πρόβλημα της γυναικείας συνθήκης», χρέος «να δεχθεί τον εαυτό της ως αντικείμενο της επιθυμίας του άνδρα». Συνθήκη της επιθυμίας του αρσενικού, τελικά, που θα εντοπίσει το '70, ως την αλήθεια που η υστερική απωθεί. Αλλά, ήδη διαφαίνεται, για να στηριχθούμε στο κείμενο που μας άφησε ο Φρόιντ, ότι ο δεσμός με τον πατέρα, το αίνιγμα της θηλυκότητας και η επιθυμία του υποκειμένου βρίσκονται σε αλληληχούα.

Ανάμεσα στην Ελίζαμπεθ και τη Ντόρα, δηλαδή ανάμεσα στις Μελέτες και την Περίπτωση της Ντόρας, υπάρχει η αναφορά στην ωραία και πνευματώδη κρεοπώλισσα, στο

κεφάλαιο IV της Ερμηνείας των ονείρων. Εδώ, δεν υπάρχει ιστορικό της ασθένειας, ούτε οικογενειακό ιστορικό, ούτε αποκωδικοποίηση των συμπτωμάτων. Υπάρχει μόνο η ανάλυση ενός μορφώματος του ασυνειδήτου, αρκετού, ωστόσο, για να αποκαλύψει την ουσία της σχέσης αυτής της γυναίκας με τον σύντροφό της. Είναι μια θεμελιώδης φάση στη φροϊδική μελέτη της υστερίας, αφού, εκεί, φαίνεται να έρχεται στο φως, για πρώτη φορά, η δομή της επιθυμίας του υστερικού υποκειμένου.

Προτρέχω σ' αυτό που πρόκειται να ακολουθήσει, υποδεικνύοντας ότι αυτή την επιθυμία που ο Λακάν θα διακρίνει, καταρχάς, ως ανικανοποίητη, θα την αρθρώσει, στη συνέχεια, στη σχέση του υστερικού με τον Άλλο και ακόμα ειδικότερα, στην επιθυμία του Άλλου. Ο Λακάν, λοιπόν, θα δείξει ότι η επιθυμία στον υστερικό «δεν στέκεται παρά με τη μη ικανοποίηση που προκύπτει χωρίς να υπάρχει ως αντικείμενο¹». Αυτή η φράση συνενώνει τις δύο φράσεις της επιθυμίας που προηγούνται στη διδασκαλία του Λακάν: η επιθυμία είναι η επιθυμία του Άλλου και η επιθυμία του υστερικού είναι να έχει μια ανικανοποίητη επιθυμία. Και τα δύο αυτά είναι, βεβαίως, φροϊδικά. Θα τα ξαναβρούμε, πράγματι, στην ανάλυση του ονείρου της ωραίας κρεοπώλισσας, που έκανε ο Φρόιντ, να είναι δεμένα το ένα με το άλλο.

Αυτό το όνειρο του δείχνου που δεν δόθηκε, αλλήλ έγινε διάσημο από τον λεπτομερή σχολιασμό που του έκανε ο Λακάν στην «Κατεύθυνση της θεραπείας²», παρουσιάζεται αρχικά, απευθείας, στο επίπεδο του έκδηλου περιεχομένου του, ως «το εντελώς αντίθετο από μια πραγματοποιημένη επιθυμία». Η ονειρευόμενη δεν μπορεί να πραγματοποιήσει την ευχή της να δώσει ένα δείννο. Ευχή ανικανοποίητη, λοιπόν. Το ανικανοποίητο επιβεβαιώνεται κι από τους πρώτους συνειρμούς της ονειρευόμενης: θα ήθελε να έχει, κάθε πρωί, ένα σάντουιτς με χαβιράρι και συνεπώς (!), παρακάλεσε τον άνδρα της να μην της το δώσει —σημείωση του Φρόιντ: «ήταν υποχρεωμένη να δημιουργήσει στη ζωή της μια ανικανοποίητη επιθυμία (και) το όνειρό της της δείχνει την επιθυμία της ως πραγματικά μη ικανοποιημένη». Η ακολουθία των συνειρμών δείχνει, ακόμα περισσότερο, το ανικανοποίητο, αλλήλ, αυτή τη φορά, αναφορικά με τον Άλλο: μαθαίνουμε ότι μια φίλη, η οποία αρέσει στον άνδρα της, της ζήτησε, την προηγούμενη μέρα, να έρθει να δειπνήσει στο σπίτι τους. Έτσι, η ευχή της φίλης δεν βρίσκει ικανοποίηση στο όνειρό της, ενώ η δική της εκπληρώνεται, δηλαδή να μην συμβάλει καθόλου στο να γίνει πιο ωραία αυτή η φίλη στα μάτια του άνδρα της που αγαπά τις καμπύλες. Τέλος, μπορούμε, ακόμα, να εντοπίσουμε το ανικανοποίητο που αποδίδεται στην ευχή ενός Άλλου μέσα στη μεταβίβαση, γιατί η ασθενής κάνει αυτό το όνειρο για τον αναλυτή της που της εξήγησε, ακριβώς, ότι αυτό το όνειρο είναι μια εκπλήρωση επιθυμίας. Του το παρουσιάζει ανοιχτά ως αντίφαση της θεωρίας του.

Δεν χρειάζεται, λοιπόν, να πάμε πολύ μακριά για να καταλάβουμε ότι η ανικανοποίητη επιθυμία του υστερικού είναι ταυτόχρονα και η επιθυμία του Άλλου! Γιατί το ανικα-

¹ Λακάν Ζακ, Ανατροπή του υποκειμένου και διαλεκτική της επιθυμίας, *Ecrits*, Seuil, 1966, σελ. 824

² Δες το σχόλιο της Κολλέτ Σολιέρ, στο Σεμινάριο του Λακανικού πεδίου 2002-2003

νοποίντο, στην ωραία κρεοπώλισσα, είναι εξίσου εκείνο της δικής της ευχής, αλλή και αυτό του αιτήματος της φίλης, ή αυτό της αναμονής που θεωρεί στον Φρόιντ. Η ανάληψη αυτού του ονείρου αποκαλύπτει, λοιπόν, επιπλέον του ανικανοποίητου, τη στενή άρθρωση, ή καλύτερα, την εξάρτηση της επιθυμίας του υποκειμένου από την επιθυμία του Άλλου. Είναι αυτό που ο Φρόιντ θίγει στη συνέχεια του σχολιασμού του με τον τίτλο της υστερικής ταύτισης. Ανακαλύπτει το εξής: η ασθενής του δεν ονειρεύεται ότι μια ευχή της φίλης της δεν εκπληρώνεται, αλλή ότι μια δική της ευχή δεν πραγματοποιείται. Μ' άλλα λόγια, η ταύτιση στρέφεται στην επιθυμία: «μπαίνει στη θέση της φίλης της στο όνειρο, γιατί μπαίνει στη θέση της δίπλα στον άνδρα της, καθώς θα ήθελε να εκτιμηθεί απ' τον άνδρα της η θέση της φίλης της». Επιθυμία επιθυμίας, θα πει ο Λακάν. Η επιθυμία της είναι επιθυμία του Άλλου, όχι μόνο γιατί «εκείνη επιθυμεί ως Άλλος³», αλλή, επίσης, γιατί επιθυμεί την επιθυμία του συζύγου.

Το να μην ικανοποιεί κανείς την επιθυμία του Άλλου

Αυτή η σύντομη παράκαμψη από το όνειρο της ωραίας κρεοπώλισσας μας επιτρέπει να απεικονίσουμε την παρατήρηση του Λακάν που ήδη παραθέσαμε —η επιθυμία στον υστερικό «δεν στέκεται παρά από το ανικανοποίητο που έρχεται απογυμνώνοντάς το ως αντικείμενο». Η ωραία κρεοπώλισσα αρνείται διαρκώς να είναι αυτό με το οποίο το αίτημα ή η επιθυμία του Άλλου θα μπορούσε να βρεθεί ικανοποιημένη. Στην περίπτωση της Ντόρας, ή ακόμα και σ' αυτήν της Ελίζαμπεθ, αυτή η υπεκφυγή φαίνεται να αναφέρεται πιο ξεκάθαρα στο σεξουαλικό πεδίο. Η Ντόρα αντιστέκεται ως αντικείμενο της σεξουαλικής επιθυμίας του κυρίου Κ., και ίσως τα συμπτώματά της Ελίζαμπεθ να απαντούσαν σε μια υπεκφυγή μπροστά στο επικείμενο μιας πιθανής πραγματοποίησης μιας σεξουαλικής επιθυμίας που, μέχρι το θάνατο της αδερφής της, ήταν ασφαλισμένη να μένει ανικανοποίητη, λόγω του ότι ήταν απαγορευμένη. Αυτό υποδεικνύει ο Φρόιντ.

Αυτό σημαίνει ότι, ακόμα κι αν ήταν η υστερία που μας επέτρεψε να τις απομονώσουμε, δεν θεωρούμε ούτε τη μια, ούτε την άλλη απ' αυτές τις φράσεις ως τυπικές της υστερίας. Στο θέμα της ανικανοποίητης επιθυμίας, ο Λακάν έδειξε ότι ανήκει στην ίδια τη δομή της επιθυμίας να είναι ανικανοποίητη, για να είναι επιθυμία. Δεν υπάρχει επιθυμία χωρίς έλλειψη. Και γι' αυτό που είναι της τάξης της άρθρωσης της επιθυμίας στην επιθυμία του Άλλου, πρέπει να σημειώσουμε, πρώτον, ότι αφορά στον τρόπο εισόδου του κάθε υποκειμένου στη διαλεκτική της επιθυμίας —η πρόσβαση του υποκειμένου στην επιθυμία περνά μέσα από τον αρχικό δεσμό μ' έναν επιθυμούντα μητρικό Άλλο. Δεύτερον, η επιθυμία είναι πάντα, για την ίδια, επιθυμία Άλλου πράγματος από τα αντικείμενα που μπορούν να ικανοποιήσουν το αίτημα (βλέπε τα Γραπτά του Λακάν του 1958).

Η πρώτη τυπική φράση της υστερικής επιθυμίας είναι λοιπόν αυτή που ο Λακάν μας προτείνει το 1960 στην Ανατροπή του υποκειμένου. Είναι τυπική στο μέτρο που αποκαλύπτει τη στρατηγική του υστερικού υποκειμένου σχετικά με την επιθυμία: η υπεκφυγή

³ Λακάν Ζακ, Ανατροπή του υποκειμένου.... όπ. Πρ. Σελ 814

του απέναντι στην επιθυμία του Άλλου που δεν την ικανοποιεί και κάνοντας αυτό, την αναλαμβάνει. Ο Λακάν θα αποκαλύψει αργότερα, στο Σεμινάριο XVII Η άληθη όψη της ψυχανάλυσης, την κρυφή απόλαυση της στέρησης που αυτή η στρατηγική ικανοποιεί.

Το να υποστηρίζει κανείς την επιθυμία του πατέρα

Το '64, στο Σεμινάριο XII, Οι τέσσερις θεμελιώδεις έννοιες της ψυχανάλυσης, μια άλλη φράση έρχεται να προσδιορίσει το δεσμό της επιθυμίας του υποκειμένου με την επιθυμία του Άλλου: «η επιθυμία του υστερικού είναι το να υποστηρίζει κανείς την επιθυμία του πατέρα⁴».

Ο Λακάν, εδώ, αγγίζει ένα σημείο που ο Φρόιντ δεν είχε διακρίνει. Μπαίνει σ' έναν χώρο ανεξερεύνητο έως εκείνον. Σε μια στιγμή που θα σημαδέψει χρονικά την ιστορία της ψυχανάλυσης και είναι η επιθυμία του ίδιου του Φρόιντ που ο Λακάν θα εξερευνήσει, η επιθυμία του Πατέρα της ψυχανάλυσης και αυτή του αναλυτή που υπήρξε. Σαν να ήταν αυτό απαραίτητο για να μπορέσει να ανασύρει εκείνο για το οποίο πρόκειται σχετικά με την επιθυμία στον υστερικό, να ρίξει φως στο δεσμό του με την επιθυμία που τον γέννησε. Τα δυο ερωτήματα, «ποια είναι η επιθυμία του υστερικού υποκειμένου;» και «ποια είναι η επιθυμία του αναλυτή;», είναι στενά συνδεδεμένα μ' αυτή την εξέταση της καταγωγής της ψυχανάλυσης που ο Λακάν είχε τότε θελήσει.

Στην αρχή των Τεσσάρων εννοιών, ο Λακάν επανέρχεται στη Ντόρα, περίπτωση στην οποία είχε ήδη αφιερώσει μια χρονιά Σεμιναρίου, πριν από αυτό που γνωρίζουμε ως το Βιβλίο I και του οποίου το γραπτό του '51, Η παρέμβαση στη μεταβίβαση, φέρει πιθα- νώς τα ίχνη. Επανέρχεται λοιπόν στην περίπτωση της Ντόρας για να σημειώσει ότι η επιθυμία της ήταν να υποστηρίξει την επιθυμία του πατέρα της, ως πληρεξούσια. Πρόκει- ται για το νόημα που αποδίδει στην περιπέτεια που έζησε για πολλά χρόνια, κάνοντας αυτό που έπρεπε ευνοώντας τον εξωσυζυγικό δεσμό του πατέρα της: «είναι η επιθυμία του άνδρα που χρειάζεται να υποστηρίξει». Παρακάτω, σημειώνει την ύπαρξη της ίδιας επιθυμίας στο μεταβιβαστικό δεσμό των πρώτων ασθενών του Φρόιντ, τόσο χρήσιμων για αναμνημόνευση: «Για τίποτα το εκπληκτικό, παρά για το όφελος εκείνου που παίρ- νει τη θέση του Πατέρα, αναμνημονεύουμε τα πράγματα μέχρι και την τελευταία λεπτο- μέρεια!⁵». Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, ότι είναι συγχρόνως η επίπτωση της δικής του επι- θυμίας μέσα στις αναλύσεις που αναλάμβανε και η ιδιαιτερότητα του δεσμού της επι- θυμίας του υστερικού μ' αυτόν τον Πατέρα, κάτι που ο Φρόιντ δεν είχε δει. Εξού κι αυ- τό το συμπέρασμα που μας δείχνει το μονοπάτι που θα ακολουθήσει ο Λακάν: «όλα είναι προς επανάληψη, συμπεριλαμβανομένου και του ο,τιδήποτε αφορά την επιθυμία του υστερικού».

Εδώ, υπάρχει η ανακοίνωση μιας αλληλαγής θεωρητικών σημείων αναφοράς. Είναι,

⁴ Λακάν Ζακ, Σεμινάριο XI, Οι τέσσερις θεμελιώδεις έννοιες της ψυχανάλυσης, εκδ. Κέδρος, κεφ. Για το υποκείμενο της βεβαιότητας

⁵ idem σελ. 60

νομίζω, αυτή που εκπληρώνεται με την εισαγωγή των “τεσσάρων Λόγων”. Και μου φαίνεται ότι το ερώτημα που εγείρεται στην αρχή των Τεσσάρων εννοιών: γιατί ο υστερικός δεν μπορεί να υποστηρίξει την επιθυμία του παρά μόνο ως ανικανοποίητη; Θα απαντηθεί, λοιπόν, όταν ο Λακάν θα κάνει να φανερωθεί, στηριζόμενος πάντα στη Ντόρα, ότι, αν δεν θέλει τη σεξουαλική απόλαυση που της προσφέρεται, είναι επειδή προτιμά να τη στερείται. Για να το εντοπίσουμε αυτό, χρειαζόταν ίσως να μπορέσει ο Λακάν να απομονώσει την έννοια μιας «υπερ-απόλαυσης», ως το μόνο υπόλοιπο της πιθανής απόλαυσης στο υποκείμενο του Λόγου, όπου κάθε Λόγος θεμελιώνεται πάνω στον αποκλεισμό της απόλαυσης.

Πριν να συνεχίσω, ας σημειώσουμε τη θέση που αποδίδεται απ’ το Λακάν στο Σεμινάριο XI οι Τέσσερις έννοιες, στο ερώτημα που εγκαινιάζει, αυτή την ημερομηνία, εκείνο της επιθυμίας του αναλυτή. Γιατί, αν είναι αλήθεια ότι ήδη στη Μεταβίβαση, για παράδειγμα, υπάρχουν ενδείξεις γι’ αυτό το θέμα, ήταν ακόμα επαρκώς ανέκδοτο το ‘64, για να έρθει ο Λακάν να το δείξει υπαινίσσοντάς το στο θέμα της νευρικής εγκυμοσύνης της Άννας Ο, όπου ήταν ίσως εδώ μια εκδήλωση της επιθυμίας του Μπρόντ! Ένας τρόπος να ευαισθητοποιηθούν οι αναλυτές στο ότι η μεταβίβαση μας επιβάλλει μια τέτοια διερεύνηση πάνω σ’ αυτό που είναι της τάξης της επιθυμίας.

Ο Λακάν ερευνά λοιπόν την επιθυμία του Φρόντ: μέσω ποιας οδού ο Φρόντ είχε βρει το δρόμο πρόσβασης στο ασυνείδητο⁶; Η απάντησή του κατευθύνεται προς αυτό που θα ονομάσει, αλλού, ευπείθεια του Φρόντ, η οποία «αφιερώνεται στον άλλο με τη μορφή της υστερίας». Προσθέτει, εδώ, ότι ο Φρόντ, αλλιώς, θα είχε γίνει «ένας παθιασμένος αξιοθαύμαστος ιδεαλιστής». Περίεργη παρατήρηση, βρίσκω, που εγκαθιδρύει μια άρθρωση ανάμεσα στο «τι θέλει μια γυναίκα;» του Φρόντ και στη σχέση του με τον Πατέρα: αν η πρώτη έμεινε, για το Φρόντ, χωρίς απάντηση, είναι λόγω του δεσμού της με τη δεύτερη.

Αυτή η άρθρωση ανιχνεύεται στη λήθη του ονόματος του δημιουργού των αποκαλυπτικών υδατογραφιών του Ορβιέτο, Σινιορέλλι, λήθη που ο ίδιος ο Φρόντ ανέλυσε⁷ και ο Λακάν μας υπενθυμίζει⁸. Ο Φρόντ δεν μας δίνει τις λεπτομέρειες των ασυνείδητων σκέψεων, στις οποίες τον οδήγησε η ανάλυση της λήθης του, αλλ’ά είπε αρκετά για να ανακαλύψει ο Λακάν ότι το Signor που εξαφανίστηκε σ’ αυτή τη λήθη, είναι ακριβώς ο θάνατος, αυτός ο θάνατος που μπορεί να εμφανιστεί ως προτιμότερος, στο τέλος, της σεξουαλικής ικανότητας. Εξού και η προχωρημένη υπόθεση: αυτό για το οποίο πρόκειται είναι ο ευνουχισμός και ίσως, ο φροϊδικός μύθος του νεκρού Πατέρα δεν είναι παρά «το καταφύγιο που βρέθηκε μπροστά στην απειλή του ευνουχισμού». Πρέπει ο Πατέρας να είναι νεκρός για να μπορεί ο γιος να αποηλεύσει τις γυναίκες, φαίνεται να λείπει

⁶ Idem κεφ. Α Ο Αφορισμός

⁷ Φρόντ, Ψυχοπαθολογία της καθημερινής ζωής, κεφ. Λήθη των ονομάτων και «Ως προς τον ψυχικό μηχανισμό της λήθης 1898

⁸ Τέλος του κεφ. II του Σεμιναρίου Τέσσερις θεμελιώδεις έννοιες, όπως πρ. Σελ. 42-43

αυτός ο μύθος, αλλήλ τίποτα δεν ειπώθηκε για την απόλαυση ή για την επιθυμία αυτών των γυναικών. Είναι μάλλον μια οπισθοχώρηση του Φρόιντ μπροστά στο ερώτημα της γυναικείας απόλαυσης, που ο Λακάν, εδώ, δείχνει διακριτικά.

Το να κάνει να επιθυμήσει κανείς τη γνώση

Αυτή η παλιά διαπίστωση του δεσμού της επιθυμίας του υστερικού με τον Πατέρα, συνοδευόμενη από την εξέταση του ερωτήματος της επιθυμίας του Φρόιντ, ξαναπιάνεται και ξαναγίνεται θέμα επεξεργασίας, στην Άλλη όψη της ψυχανάλυσης, με την εισαγωγή του *mathème* του Υστερικού Λόγου και την κριτική ανασκόπηση των φροϊδικών μύθων για τον Πατέρα⁹.

Έχοντας εγκαθιδρύσει μια αντιστοιχία ανάμεσα στα επαγγέλματα τα ονομαζόμενα ως αδύνατα από τον Φρόιντ, το κυβερνάν, εκπαιδεύειν, αναλύειν και στους Λόγους (Λόγος του Κυρίου, Πανεπιστημιακός Λόγος και Αναλυτικός Λόγος), ο Λακάν δείχνει ότι μέσα στο Λόγο του υστερικού, πρόκειται για το να «κάνει να επιθυμήσει κανείς¹⁰». Ορίστε, το αδύνατο επάγγελμα με το οποίο συνδέεται το υποκείμενο αυτού του Λόγου.

Είναι εύκολο να δει κανείς, αν ξαναπάρουμε το *mathème* αυτού του Λόγου¹¹, ότι προκύπτει μια νέα φράση της επιθυμίας. Στη θέση του Άλλου, που καταλαμβάνεται από το S1, μπορούμε να τοποθετήσουμε τον Πατέρα· και λαμβάνοντας υπόψη το S2, που είναι στη θέση του προϊόντος, καταλήγουμε στη φράση: «να κάνουμε να επιθυμήσει κανείς τη γνώση για τον Πατέρα». Ή, όπως λέει επίσης ο Λακάν, να κατασκευάσουμε έναν άνθρωπο που θα κινητοποιείται απ' την επιθυμία της γνώσης. Το άνοιγμα της σπιθαμής αυτής της φράσης σε σχέση με τις προηγούμενες είναι προφανές. Εγκαταλείπουμε το ιδιαίτερο της στρατηγικής του υποκειμένου στη σχέση του με τον Άλλο, για το οικουμενικό της δομής ενός Λόγου.

Ο Λακάν μπόρεσε, έτσι, να χαρακτηρίσει ως υστερική, τη θέση του Σωκράτη. Ο Σωκράτης έβαζε ακριβώς τον Άλλο σε θέση να παράγει μια γνώση. Εφαρμοσμένη στο Φρόιντ, η φράση αποκαλύπτει ότι πρόκειται για την επιθυμία του υστερικού, που έχει να «παράγει τα κύρια σημαίνοντά του». Και ότι, μέσα στο “Τι θέλει μια γυναίκα;”, παραμένει το ερώτημα του υστερικού! Ο Φρόιντ μπήκε στη θέση του Άλλου μέσα στο Λόγο του υστερικού, δέχτηκε να εκπληρώσει τη λειτουργία του κυρίου, που εργάζεται για να παράξει γνώση. Το να ξέρει κανείς να υποτάσσεται σ' αυτό το λόγο: να, λοιπόν, το μέσο με το οποίο ο Φρόιντ, είχε ανακαλύψει την είσοδο πρόσβασης στο ασυνείδητο.

Ας επιστρέψουμε στον Πατέρα, κι ας δούμε τώρα πώς ο Λακάν συνδέει την Περίπτωση Ντόρα και ακολουθεί τον προβληματισμό που σκιαγραφείται το '64 πάνω στο θέμα της επιθυμίας του Φρόιντ. Τον κατηγορεί ότι υπέπεσε σε σφάλμα, μην ξέροντας να αντι-

⁹ Λακάν Ζακ, Σεμινάριο, XVII Η άλλη όψη της ψυχανάλυσης, ed. Seuil, κεφ. VI έως VIII

¹⁰ Idem σελ. 201

¹¹ Δηλ. S διεγραμμένο S1, ψηλά έχουν τις θέσεις του δρώντος, που λέγεται επίσης της επιθυμίας καθώς και εκείνη του Άλλου που είναι επίσης της εργασίας και κάτω a < S2 στη θέση της αλήθειας και του προϊόντος αντίστοιχα

λαμβάνεται τη γνώση που εξυπακούεται απ' τα λεγόμενα των υστερικών αναδυόντων του, μην ξέροντας να την αντιλαμβάνεται, επειδή στηριζόταν πάρα πολύ στη θεωρία του για τον Οιδίποδα, μ' άλλα λόγια, στην αγάπη του Πατέρα.

Ο Οιδίποδας είναι σαν το έκδηλο περιεχόμενο ενός ονείρου που χρειάζεται να ερμηνεύσουμε, δηλώνει ο Λακάν. Μας υπενθυμίζει, επί της ευκαιρίας, εκείνο που ο Φρόιντ είχε αποκαλύψει στην Ερμηνεία των ονείρων¹² του: αυτό το βιβλίο ήταν η απάντηση στο θάνατο του πατέρα του, ένα ουσιαστικό απόσπασμα της αυτοανάληψής του. Εξού κι αυτή η ερμηνεία: ο Φρόιντ θέλει τον εαυτό του ένοχο για το θάνατο του πατέρα του. Οι μύθοι του αποκρύπτουν μια αλήθεια που ο Λόγος του υστερικού αποκαλύπτει: από την είσοδό του μέσα στο Λόγο, ο Πατέρας, όπως ακριβώς και ο κύριος, είναι τιμωρημένος. Γιατί ο κύριος δεν θα ήξερε να είναι κύριος, αν κυριαρχούσε η απόληυσή του, γιατί δεν μπορεί τελικά να κυριαρχήσει παρά αποκλείοντας την απόληυση. Εκεί που ο Φρόιντ είχε μιλήσει για τις ευχές θανάτου του γιου εναντίον ενός Πατέρα, που υποτίθεται ότι απολαμβάνει, ο Λακάν τοποθετεί το ανυπόφορο του πατρικού ευνουχισμού.

Η συνέπεια αυτού του τυφλού σημείου στη φροϊδική κλινική είναι λοιπόν διαπιστωμένη. Αυτό διαφωτίζει, η περίπτωση Ντόρα. Ο πατέρας της Ντόρας, ήξεο ο Λακάν, εμφανίζεται στα γεγονότα ως ένας τιμωρημένος άνδρας, πολύ άρρωστος και ανίκανος. Ωστόσο, παραμένει πατέρας, αυτό είναι που «υποστηρίζει τη θέση του σε σχέση με τη γυναίκα». Ας θυμίσουμε αυτό που η Ντόρα επαναλάμβανε στο Φρόιντ τη στιγμή των παραπόνων της: η κυρία Κ. «δεν αγαπούσε τον πατέρα της, παρά επειδή ήταν ένας ευκατάστατος άνθρωπος». Ο Φρόιντ μας μαθαίνει, στην εισαγωγή, ότι ο πατέρας της ήταν όντως «ένας μεγάλος βιομήχανος που απολάμβανε μια πολύ ωραία συζυγική κατάσταση». Όμως, η επιμονή της Ντόρας σ' αυτή την «περιουσία» καταλήγει να αποκαλύψει την αλήτη όψη του ασυνειδήτου της, «ο πατέρας μου είναι ανίκανος», χάριν του διφορούμενου, πιθανό στη γερμανική γλώσσα, ανάμεσα στην περιουσία και τη δύναμη. Η πατρική αδυναμία ήταν κρυμμένη κάτω από την επιβεβαίωση της περιουσίας του. Εδώ, ακριβώς, υπήρχε στον ασυνείδητο λόγο που κυκλοφορούσαν τα εκφερόμενα της Ντόρας, αυτό που κάνει αντιληπτό ότι «ο Πατέρας είναι ευνουχισμένος».

Ο Φρόιντ είχε δώσει την ερμηνεία του στη Ντόρα: «Ξυπνάτε την αγάπη σας για τον πατέρα σας, προκειμένου να υπερασπιστείτε τον εαυτό σας ενάντια στην αγάπη σας για τον κύριο Κ.¹³». Το *mathème* του Υστερικού Λόγου μας επιτρέπει να το επαναδιατυπώσουμε: ξυπνούσε το δεσμό με το κύριο σημαίνον της για να υπερασπιστεί τον εαυτό της στο να είναι το αντικείμενο ενός σεξουαλικού συντρόφου. Εξού και η επιμονή της για το ζήτημα της γυναικείας ύπαρξης, ζήτημα που παραμένει στη θέση της απωθημένης αλήθειας. Ο Λακάν μας το δείχνει με το θέμα του «συμπτωματικού διχασμού του υστερικού¹⁴»: «Η αλήθεια της είναι ότι πρέπει να είναι το αντικείμενο α, για να είναι επιθυμη-

¹² Σελ. 21, 1η παράγραφος, 2η σειρά - Στην ερμηνεία των Ονείρων

¹⁴ Λακάν Ζακ, XVII Η αλήτη όψη της ψυχανάλυσης, ed. Seuil, σελ. 205

Σελ. 21, 3η παρ. Σειρά 8. διχασμού του υστερικού

τή». Εξού, άληλη όψη αυτού του ζητήματος, επίσης, και η εμμονή της θέσης της, σε σχέση με την απόλαυση, να είναι στερημένη. Ο Λακάν βλέπει εκεί «το σημάδι μιας ταύτισης με μια απόλαυση, ως αυτή που είναι του κυρίου¹⁵».

Μια λήξη, ακόμα, για τον Πατέρα του υστερικού που θα μου επιτρέψει να εισάγω το τελευταίο μέρος αυτής της εργασίας. Η υστερική κάνει τον πατέρα ένα κύριο σημαίνον, ακόμα κι αν ο πατέρας στις μέρες μας «δεν έχει με τον κύριο, παρά την πιο μακρινή σχέση»! Να, λοιπόν, γιατί υπάρχει χώρος να θίξουμε την έννοια του εξιδανικευμένου πατέρα.

Ο εξιδανικευμένος πατέρας είναι αυτός που ο υστερικός κατασκευάζει (για τον εαυτό του), κάτι που μας δείχνει η κλινική: έτσι, διαφωτισμένη από μερικά χρόνια ανάλυσης, μια αναλύουσα μπορεί να μου πει: «επινόησα έναν πατέρα που με ευχαριστούσε». Ο πατέρας υπήρξε ένα πρόσωπο σπάνια παρόν, που φαίνεται να μην έχει υπολογιστεί αρκετά. Ωστόσο, στηριζόταν εκεί, όπως στηριζόταν στη θέση που μπορούσε να σταθεί στην αγάπη της. Ήθελε να αγαπηθεί απ' τον πατέρα της.

Η λακανική κριτική του φροϊδικού Οιδίποδα δεν αναιρεί την ύπαρξη της αγάπης του πατέρα. Είναι σημαντικό, άλλωστε, ότι, μιας και μιλήσαμε γι' αυτό ως ένα όνειρο του Φρόιντ, ο Λακάν διευκρινίζει ότι, είναι η υστερική που «υπαγόρευσε» στο Φρόιντ τον Οιδίποδα, με τον τίτλο του «προϊόντος της νεύρωσης¹⁶», μ' άλλα λόγια, της επεξεργασίας μιας ασυνείδητης γνώσης.

Το να στηρίζεται κανείς από την αγάπη

Πολύ αργότερα, το 1976, σχεδόν σαράντα χρόνια αφ' ότου μίλησε για μια κοινωνική παρακμή της πατρικής imago στα Οικογενειακά συμπλέγματα του, ο Λακάν λείι για το θέμα της υστερικής, το εξής: «(εκείνη) υποστηρίζεται (...) από μια πανοπλία ξεχωριστή από το ασυνείδητό της και η οποία είναι η αγάπη για τον πατέρα της». Σε αντίθεση με το λόγο, όπου επιβεβαιώνεται αυτή η παρακμή, ο υστερικός επιμένει στην αγάπη του Πατέρα. Μπορούμε να διαβάσουμε σ' αυτό μια μορφή αντίστασης στον εκφυλισμό του Ονόματος-του-Πατέρα που συνοδεύει τον Καπιταλιστικό Λόγο.

Θα ήθελα, λοιπόν, να δείξω ως συμπέρασμα ότι αυτό είναι έκδηλο στην κλινική. Πράγματι, πέρα απ' τη μορφή με την οποία παρουσιάζεται ο δεσμός με τον πατέρα στο λόγο που στηρίζει ο αναλύων, μέσα στο οικογενειακό του μυθιστόρημα που κινητοποιεί τη φαινομενική αδιαφορία ή τη μη αγάπη, μια άληλη αγάπη δηλώνεται, η οποία αποτελεί αυτό στο οποίο το υποκείμενο στηρίζεται αποτελεσματικά. Αυτός ο οπλισμός που ο Λακάν αναφέρει, λοιπόν, στην τοπολογία των tores, είναι αναγνώσιμος στο επίπεδο της δομής του Λόγου. Δηλαδή το ερώτημα που αναδύεται είναι εκείνο του πεπρωμένου ενός τέτοιου οπλισμού μετά από μια ανάλυση.

¹⁵ idem σελ. 110

¹⁶ Λακάν Ζακ, ανέκδοτο Σεμινάριο XVIII D'un discours qui ne serait pas du semblant μάθημα 9/06/1971 και μάθημα της 18/03/1971

Όταν σκεφτόμαστε ένα φροϊδικό πορτραίτο της υστερικής γυναίκας, έχουμε εκείνο που μας άφησε ο Φρόιντ στα κείμενά του για τη θηλυκότητα: ένα υποκείμενο μ' ένα πολύ δυνατό δεσμό αγάπης με τον πατέρα, που μόνο η ανάλυση αποκαλύπτει με δύσκολο τρόπο, και ένα προηγούμενο και επίσης, έντονο δεσμό με τη μητέρα. Στις τρεις σύντομες κλινικές περιπτώσεις που θα παρουσιάσω, εμφανίζεται κάτι άλλο: η πατρική φιγούρα είναι εξαρχής υποβαθμισμένη, ο πατέρας δεν φαίνεται να είναι αντικείμενο αγάπης, ενώ η μητέρα καταλαμβάνει όλη τη θέση απ' τις απαρχές της ανάλυσης.

Η Α. έρχεται για ανάλυση μ' ένα παράπονο, όπου διαφαίνεται ξεκάθαρα το γυναικείο ζήτημα. Αυτό το υποκείμενο σηματοδύεται καταρχάς από το unwanted του ερχομού του στον κόσμο., από ένα σεξουαλικό τραύμα, στη συνέχεια, την αποπλήνωση από την αδερφή του., και τέλος, από ένα στενό δεσμό με τη μητέρα του, η οποία το άφησε στη θέση του αντικειμένου της απόληψης της ίδιας. Μέσα σ' αυτό το οικογενειακό αιμομικτικό σύμπαν, ο πατέρας είναι ελάχιστα παρών. Φιγουράρει μάλιστα ως ανάξιος ενός άνδρα ελάχιστα αγαπητού, τόσο ως σύζυγος, όσο και ως πατέρας, μετέδωσε ελάχιστα πράγματα στα παιδιά του και πέθανε από μια ασθένεια που η αναλύουσά μου αποδίδει στην έλλειψη της επιθυμίας του για τη ζωή. Ωστόσο, είναι αναμφίβολα τα πατρικά σημαίνοντα που ξαναβρίσκουμε στο επίπεδο αυτού που την υποστηρίζει και την προσανατολίζει μέσα στη ζωή: αν η επιλογή του επαγγέλματός της απαντά στο ελάχιστο της επιθυμίας που κυριάρχησε στη γέννησή της (καθιστά τον εαυτό της απαραίτητο στον Άλλο), έχει, άλλωστε, πνευματικές φιλοδοξίες στις οποίες βασίζεται αρκετά και οι οποίες την εγγράφουν στην πατρική σειρά. Διατηρεί τη μνήμη μιας εποχής της παιδική ηλικίας, κατά τη διάρκεια της οποίας εξιδανίκευε έναν πατέρα, ο οποίος, όπως πίστευε εκείνη, ήξερε τα πάντα. Η αγάπη απευθύνεται στη γνώση, έλεγε ο Λακάν, επί της ευκαιρίας της μεταβίβασης. Ενήλικη, θα αγαπήσει έναν πανεπιστημιακό, έναν άνδρα που είχε τη γνώση και του οποίου το πατρώνυμο παραπέμπει στη χώρα καταγωγής του πατέρα της. Είναι απ' την πλευρά του πατέρα της που, εν αγνοία της, βρήκε τα κύρια σημαίνοντά της και είναι απ' αυτή την πλευρά που εκείνη αγαπάει.

Η Β. δεν αγαπά τον πατέρα της. Ξαναπαίρνει για λογαριασμό της τα παράπονα της μητέρας της απέναντι σ' έναν άνδρα που περιγράφεται ως στενοκέφαλος και αυταρχικός, ο οποίος δεν αντιστοιχεί στα ιδεώδη της. Θυμάται, όμως, να τον έχει αγαπήσει ως παιδί, αλλά να μην μπόρεσε να ξεπεράσει την απογοήτευση που υπέστη τη μέρα όπου ο ίδιος της ανακοινώνει ότι, καταλαμβάνει στον κόσμο μια πιο ταπεινή θέση από κείνη που η ίδια είχε φανταστεί. Το βαθύ συναίσθημα να τυχάνει λιγότερης εκτίμησης από 'κείνον, απ' ότι ο πρωτότοκος, ο οποίος στα μάτια της αξίζει λιγότερης εκτίμησης, φαίνεται να έχει ενισχύσει την κατάληξη αυτής της στενάχωρης αγάπης. Φτάνοντας στο τέλος των γυμνασιακών σπουδών της, διαλέγει ένα δρόμο διαφορετικό απ' ό,τι περιμένουν οι γονείς της, βρίσκοντας γι' αυτό ως στήριγμα τον πατέρα που έδωσε στον εαυτό της, τον παππού της απ' την πλευρά του πατέρα της. Εκείνος ήξερε να ενσαρκώνει για εκείνη ένα ιδανικό και ενέκρινε τις επιλογές της. Αργότερα, στη θεραπεία, θα αναγνωρί-

σει τουλάχιστον ότι ο πατέρας της την είχε επίσης υποστηρίξει σε μια καθοριστική στιγμή για την επιλογή του επαγγέλματός της. Η άσκηση αυτού του επαγγέλματος, για το οποίο αρθρώνεται μια επιθυμία που παρουσιάζεται ως αυτό που δεν θέλει, αναδεικνύεται ως ο μοναδικός χώρος όπου η υποτίμηση του εαυτού της απαλύνεται και όπου αισθάνεται την επένδυση του χαρακτηριστικού που ο πατέρας της εκτιμούσε στον πρωτότοκο. Αυτό το χαρακτηριστικό λειτουργεί για κείνη ως ένα κύριο σημαίνον και ως ένδειξη της φαλλικής αξίας. Λειτουργεί, για να το πούμε ακριβώς, ως φαλλός: υπάρχουν αυτοί που τον έχουν και αυτοί που δεν τον έχουν. Το να είναι αυτός, είναι εκείνο που θα ήθελε, έτσι ώστε ο Άλλος, ο Πατέρας, να την προσέχει, να την κρίνει άξια της προσοχής του. Το ασυνείδητο αίτημα αγάπης είναι εντελώς προσανατολισμένο προς αυτή την κατεύθυνση, προς τον πατέρα και είναι ακριβώς σ' αυτό το δρόμο που εγγράφονται τα σημαίνοντα της επιθυμίας.

Η Γ. φτάνει για ανάληψη σε βαριά κατάθλιψη. Δοκιμάζει έντονες δυσκολίες και ιδιαίτερα, την ανικανότητά της να εμπλακεί στον κόσμο της εργασίας. Η μητέρα, έντονα παρούσα στα λόγια της, είναι μια δυνατή και καταπιεστική φιγούρα, θαυμαστή κι αγαπητή, παρόλο τις συγκρουσιακές σχέσεις που αναπαράγει, αρκετά φροϊδικά, με τον άνδρα της. Αυτό την απασχολεί στη θεραπεία για αρκετό καιρό. Ο πατέρας εμφανίζεται ως ένα πρόσωπο λιγομίλητο, κάπως μυστηριώδες και τρομακτικό, υπεραπασχολημένο με τις επαγγελματικές του ευθύνες και μερικές φορές, βίαιο. Η ανάληψη θα την οδηγήσει να τον αναγνωρίσει ως έναν αδύναμο πραγματικά άνδρα. Πρόκειται, ωστόσο, για ένα εκφερόμενο αυτού του πατέρα που δεν ασχολούνταν καθόλου με τα παιδιά του, βάσει του οποίου εκείνη επέλεξε τον επαγγελματικό της προσανατολισμό. Ήταν ένα δώρο, ένας λόγος αγάπης που περιείχε μια υπόσχεση για το μέλλον. Την είχε διακρίνει, διαχωρίσει, μια μέρα λέγοντάς της: «θα είσαι». Κατά τον ίδιο τρόπο, το σύμπτωμα της αδυναμίας της να πράξει, παραπέμπει σ' έναν πατέρα που θα μετανιώνει πάντα, που δεν μπόρεσε να πραγματοποιήσει τις φιλοδοξίες του.

Γυναίκες γεννημένες στο δεύτερο μισό του ΧΧου αιώνα, αυτές οι τρεις αναλίδουσες, μας δείχνουν ένα καινούργιο πορτραίτο, αρνητικό του φροϊδικού πορτραίτου. Η αγάπη για τον πατέρα, αν υπήρξε, εμφανίζεται περιορισμένη σε μια παιδική ανάμνηση και θα επιχειρούσαμε να πούμε ότι δεν είναι πια επίκαιρη. Εκτός του ότι αυτό που είναι ξεπερασμένο στο επίπεδο του συναισθήματος, δεν είναι το ίδιο στο επίπεδο του ασυνείδητου «οπλισμού». Αυτός ο οπλισμός είναι παρών στο ανώτερο επίπεδο του *mathème* του Λόγου του Υστερικού: \$'S1. Είναι ένας τρόπος να γράψουμε «την αγάπη του υστερικού για τον πατέρα του». Μ' άλλα λόγια, στο ασυνείδητο, ο δεσμός αγάπης ισοδυναμεί με την επιλογή των σημαϊνόντων στα οποία το υποκείμενο συγκατατίθεται, στα οποία υπόκειται. Πρόκειται για το ζήτημα της ταύτισης με τον πατέρα, την οποία ο Φρόιντ ήλπιε πρωταρχική και την αντιλαμβάνεται με όρους αγάπης. Ο Λακάν δείχνει συχνά την έκπληξή του γι' αυτό. Και η λύση που προτείνει το 1971, είναι να θεωρήσει ότι αυτό είναι τελικά το ίδιο του υστερικού υποκειμένου. Αυτό αντιστοιχεί σ' εκείνο που πε-

ριγράφει ως την πολιτική του¹⁷.

Η πολιτική του υστερικού συνίσταται στο να θέλει κανείς να υπάρχει τουλάχιστον ένας. Ο Λακάν τη διατυπώνει εν δυνάμει, αφού την κάνει να εξαρτάται από το ενδιαφέρον που μπορεί να δώσει ο υστερικός, ή όχι, στον άνδρα. Είναι η περίπτωση και για τις τρεις αναλύουσές μου. Για την Α., είναι το να υπάρχει τουλάχιστον ένας που να κατέχει τη γνώση· για την Β., να υπάρχει τουλάχιστον ένας που να ξέρει τι αξίζω· τέλος, για την Γ., να υπάρχει τουλάχιστον ένας που να τη στηρίζει, που να μην την παρατάει.

Αυτή η πολιτική είναι, βεβαίως, η απάντηση του υποκειμένου στην αποτυχία (ο όρος είναι του Λακάν) που βρίσκεται στην απαρχή της νεύρωσής του: η αδυνατότητα της σεξουαλικής σχέσης, της σχέσης ανάμεσα στον άνδρα και τη γυναίκα. Η υστερική γίνεται ζευγάρι με το S1 της, μ' εκείνον στον οποίο ενσαρκώνεται το κύριο σημαίνον για κείνη. Μ' αυτή την έννοια, αυτός που αγαπάει είναι πάντα ο πατέρας και είναι πάντα εκείνος που προσανατολίζει την επιθυμία της.

Μετάφραση: Γιάννα Βισβίκη

¹⁷ Λακάν Ζακ, Σεμινάριο XVII, Η άληθη όψη της ψυχανάλυσης, σελ. 100, 114, 138

Η διπολική υστερία*

Η έκφραση «η διπολική, υστερία», δεν χρησιμοποιείται και υπάρχουν λόγοι γι' αυτό, αλλιά επιτρέπει να διευθετηθούν πολλιά αινίγματα της υστερίας. Την χρησιμοποιώ για να πω ότι η υστερία είναι εξίσου διπολική όπως και το ίδιο το ασυνείδητο.

Η διπολικότητα του ασυνειδήτου δεν είναι απλή αυτή του σημαίνοντος. Αυτή είναι επίπτωση του λόγου [langage] που είναι διπλή: επίπτωση υποκειμένου που αρνητικοποιεί την απόλαυση [jouissance] και επίπτωση συμπτώματος που διευθετεί αυτό που απομένει απ' αυτήν.

Η ίδια η ιστορία της ψυχανάλυσης επιτρέπει να πάρουμε μία γεύση της διπολικής υστερίας διότι από τον Φρόιντ μέχρι τον Λακάν ξεδιπλώνει τους δύο πόλους. Από την αρχή, πριν το 1900, ο Φρόιντ τονίζει την ηγεγόμενη (σωματο-) μετατρεπτική υστερία και ανάγει την προδιάθεση για (σωματο-)μετατροπή — που τοποθετεί ως μετατροπή του ψυχικού σε σωματικό — ως τον παραδειγματικό χαρακτήρα αυτής της κλινικής δομής. Για να το πούμε διαφορετικά, η πρώτη έμφαση δίνεται στην υστερία ως επεισόδιο του σώματος.

Ο Λακάν αντιθέτως τονίζει την υστερία του ως του διεγραμμένου υποκειμένου, θα μπορούσα σχεδόν να πω επεισόδιο υποκειμένου, ταυτισμένο με την έλλειψη της επιθυμίας. Δεν έχει να κάνει ουσιαστικά σε τίποτα με την μετατροπή εκτός από το ότι η αποκρυπτογράφηση της μετατροπής οδηγεί στο υποκείμενο του ασυνειδήτου.

Δεν υπάρχει κανένας άλλος τρόπος για να βγάλει κανείς άκρη αν δεν έχει στο μυαλό του αυτή την διαίρεση των δύο πόλων τους οποίους ο Λόγος (discours) συνδέει. Η διπλή προσωπικότητα που της έχει αποδοθεί έρχεται σίγουρα από εκεί. Αυτή η διαίρεση είναι σίγουρα συνδεδεμένη με την δομή του γλωσσικού συστήματος (langage): τα S1 αντιπροσωπεύουν το υποκείμενο για τα άλλα σημαίνοντα, εκείνα της ασυνείδητης γνώσης τα οποία δεν αντιπροσωπεύουν το υποκείμενο αλλιά προσβάλλουν το της απόλαυσης σώμα του.

Επανεξετάζοντας την (σωματο-)μετατροπή

Τι απέγινε στον Λακάν η φροϊδική σωματομετατρεπτική υστερία; Συνεχίζει να υφίσταται, όχι πλέον ως υστερική μετατροπή, αλλιά ως γενικευμένη μετατροπή, με τον ίδιο τρόπο που η νευτώνεια φυσική παραμένει μέσα στην φυσική του Αϊνστάιν και στην γενική θεωρία του της σχετικότητας. Είναι η θέση του «ομιλούντος»: είμαστε όλοι οργανισμοί

* Ανακοίνωση στις εθνικές ημερίδες των Κλινικών Κολληγιών της Γαλλίας, στις 22 και 23 Μαρτίου 2003

προσηλυτισμένοι στο λόγο και ο καθένας μπορεί να πει «μιλώ με το σώμα μου». Και αν αναρωτιόμαστε πώς, μπορεί κανείς να απαντήσει: είναι οι ενορμήσεις μου που λένε αυτό που θέλω, είναι τα συμπτώματά μου που λένε αυτό από το οποίο απολαμβάνω. Ενόρμηση και αδιάκριτα συμπτώματα υποθέτουν προφανώς τα δύο σώματα που ο Λακάν αναγνώρισε και που δεν είναι μοναχά για τον «βασιλιά» αλλά για κάθε «ομιλόν».

Δεν πρέπει να εκπλήσσεται κανείς που η (σωματο-)μετατροπή με την φροϊδική έννοια υπάρχει παντού, τόσο μέσα στον ψυχαναγκασμό όσο και στην φοβία ή την διαστροφή. Αφήνω στην άκρη την σχιζοφρένεια, και το ότι βρίσκουμε πιο μειωμένη στην υστερία του σήμερα. Το υστερικό υποκείμενο, ή «το ασυνείδητο εν δράσει», λέει ο Λακάν, είχε στον Φρόιντ μία αποφασιστική «υστερική» λειτουργία: να αποκαλύψει αυτό το οποίο συμβαίνει για όλους ως προς το σώμα. Χάρη στις υστερικές του, ο Φρόιντ έχει μπορέσει να προσεγγίσει αυτό το σώμα ως ενόρμηση και σύμπτωμα. Πρόκειται για το σώμα της πολυμορφικής διαστροφής του ενήλικα, όπως λέει ο Λακάν, άρα γενικευμένη διαστροφή, συνισταμένη της λαβής του λόγου (langage) πάνω στο ζωντανό, και απ' όπου προήλθε η «μη σεξουαλική σχέση» («pas de rapport sexuel») που ο Λακάν παρήγαγε χρόνια μετά.

Πρώτιστα την παρακάτω διατύπωση: η υστερία, μάρτυρας της μη σεξουαλικής σχέσης (non rapport sexuel), κατ' αναλογία με την ψύχωση, «μάρτυρας του λόγου». Πράγματι, η υστερική υποφέρει από την μη-σχέση και δίνει μαρτυρία ως προς αυτήν τόσο καλά, όσο η ψύχωση για το γλωσσικό σύστημα. Ο μάρτυρας της μη-σχέσης, είναι ο «οσιομάρτυρας του λόγου (langage)» που απέκτησε σώμα. Σε αυτό το επίπεδο, υπάρχει ένα «καθολικοποιόν» μήνυμα της υστερίας — μη αίσθηση του αντίθετου φύλου — που την ζευγαρώνει με την επιστήμη. Εντούτοις, η αποκάλυψή της δεν είναι ανείπωτη, η αρετή της υστερίας είναι η παραγωγή μίας γνώσης τόσο καλής όσο και της επιστήμης.

Η θέση της φροϊδικής υστερίας μέσα στην επιστήμη είναι ευανάγνωστη. Πρόκειται για τον υποκινητή της γνώσης που λείπει από την επιστήμη. Η επιστήμη πράγματι δεν θέλει παρά μόνο τη γνώση, αλλά όχι όλη τη γνώση, και τίποτα από τη σεξουαλική γνώση που προέρχεται από το υποκείμενο.

Έτσι, είναι η μόνη που ενδιαφέρει την υστερική και που ο λόγος της (discours) παράγει. Είναι αυτή η γνώση του σεξουαλικού που καθορίζει συγχρόνως τον ευνουχισμό και την απόλαυση που υπάρχει μολδαύτα και που ο Φρόιντ αρθρώνει ως ενόρμηση και σύμπτωμα. Είναι η απόλαυση που δεν θα έπρεπε (να υπάρχει), για να υπάρξει σχέση διότι προέρχεται παντελώς από το Ένα. Το υστερικό υποκείμενο ως τέτοιο είναι οσιομάρτυρας αυτής της διπλής επίπτωσης: το σύμπτωμά του φέρει το ερώτημά του σχετικά με το φύλο, αλλά αυτό το σύμπτωμα είναι και η απάντηση της απόλαυσης, μίας και κερματισμένης. Δυσφορία μέσα στην σεξουαλικότητα λοιπόν.

Καταγγέλλω την αδικία που γίνεται κατά της υστερικής, όταν υπογραμμίζεται μόνο το επακόλουθο του ευνουχισμού, όταν την απεικονίζουν σαν τον μεγάλο θεριστή που επισείει το δρεπάνι του πάνω από το κεφάλι του κυρίου. Γιατί πρόκειται για λήθη της

κατεξοχήν αρετής της, την επίδρασή της στην παραγωγή της γνώσης. Ότι ο κύριος το ξεχνά λόγω άμυνας ενάντια στον ευνουχισμό δεν εκπληρώσει κανένα, αλλή το να το ξεχνά αυτό ο ψυχαναλυτής είναι άλλο πράγμα.

Εξαφάνιση της υστερίας

Η μετα-φροϊδική υστερία παρουσιάζει τον άλλο της πόλο, τον πόλο υποκείμενο-που-δεν-θεραπεύεται. Η άνοδός της οφείλεται δίχως αμφιβολία στον έναν αιώνα ψυχανάλυσης μέσα στον Καπιταλιστικό Λόγο (discours) και επίσης στην αλληλαγή των ρηθών.

Στην εποχή μας, η απόλαυση περιορίζεται στην υπερ-απόλαυση (plus de jouir). Αλλή υπάρχει κάτι περισσότερο σύμφωνα με τον Λακάν: δεν λέγεται πλέον με άλλο τρόπο παρά μόνο με όρους υπερ-απόλαυσης. Έναν αιώνα μετά τον Φρόιντ, η γενικευμένη διαστροφή στην πρακτική και στον Λόγο (discours), που αποκαλύφθηκε με πολύ κόπο χάρη στην υστερία, έχει μετατραπεί σε κοινό τόπο μέσα σε έναν Λόγο (discours) που διακρίνει όχι μόνο το υποκείμενο, αλλή επίσης και τον απόλυτο Άλλο. Αυτός ο Άλλος που επέτρεψε, για ένα χρονικό διάστημα, να μιλάμε για την απόλαυση με όρους αφανισμού μέσα σε μία απέραντη αγάπη. Προτάσσοντας το σώμα της, η φροϊδική υστερία προώθησε την αναπαράστασή της στην ψυχιατρική γνώση μέσω των (σωματο-) μετατρεπτικών της συμπτωμάτων.

Ήδη, δεν ήταν έτσι για την προ-φροϊδική υστερία. Μιλώ για τον Σωκράτη, τον τέλειο υστερικό, καθαρό υποκείμενο που δεν επερωτά τον αρχαίο κύριο μέσω των σωματικών συμπτωμάτων του, τα οποία έχει εντούτοις, αλλή μόνο μέσω των επαναλαμβανόμενων ερωτήσεών του. Η μετά-φροϊδική υστερία είναι απ' αυτήν την μεριά : αν εξαιρέσουμε, είτε έχει είτε όχι, την (σωματο-)μετατροπή, δίνει έμφαση στο υποκείμενο κύριο (maître), δρώντα του λόγου του. Δεν διακρίνεται πια από το σώμα της, αλλή από τη θέση της του διεγγραμμένου υποκειμένου στη θέση του ομοιώματος (semblant). Μ' αυτόν τον τρόπο καταλαβαίνω την διαβεβαίωση του Λακάν το 1975, στην Λήξη των Ημερίδων της Φροϊδικής Σχολής Παρισιού, όπου λέει ότι δεν είναι πολύ σίγουρος ότι υπάρχει ακόμη υστερική νεύρωση, μοιλονότι είναι σίγουρος ότι υπάρχει ψυχαναγκαστική νεύρωση.

Σταματώ για λίγο σε αυτό το υποκείμενο κύριο. Αρχικά πρέπει να αποφευχθεί η σύγχυση που γίνεται πολύ συχνά με την κυριαρχία, διότι το να τοποθετείται το αίνιγμα του υποκειμένου στην θέση του ομοιώματος (semblant) έχει σαν αποτέλεσμα να το "διαγράφει" («barrer») οριστικά, λέει ο Λακάν. Είναι το αντίθετο της κυριαρχίας. Σαν να λέμε ότι αυτός ή αυτή που υποστηρίζει αυτήν τη θέση στερείται κάθε πρόσβασης στο αίτιο της διαίρεσής του, της οποίας τα κλειδιά μπορεί να δώσει μόνο ο Αναλυτικός Λόγος. Το "υποκείμενο-κύριος" είναι λοιπόν ο αντι-διαστροφικός. Και αντιλαμβανόμαστε ότι το καθεστώς της γενικευμένης διαστροφής δεν του είναι ιδιαίτερα ευνοϊκό, θα επανέλθω σ' αυτό.

Όσο για την απόλαυση που εγκλείεται μέσα στον Υστερικό Λόγο (discours), όπου το ασυνείδητο δεσπόζει, είναι σίγουρο ότι είναι μία απόλαυση που πρέπει να καταλογισθεί όλη στο Ένα. Γι' αυτό ο Λακάν διαβεβαιώνει ότι η υστερική ταυτίζεται με την απόλαυ-

ση του ευνουχισμένου κυρίου², —και δεν υπάρχει αντίφαση με τις προγενέστερες διατυπώσεις της «ταύτισης στην έλλειψη της επιθυμίας»— την οποία και κάνει το 1973 στο παράδειγμα του υστερικού υποκειμένου³. Αυτές οι ταυτίσεις συγκλίνουν, καθώς, δεν θα μπορούσε κανείς να ταυτιστεί με την επιθυμία του Ενός, δίχως να στοχεύσει την ίδια υπερ-απόλαυση. Σ' αυτό το σημείο, η υστερική θα ήταν μάλλον η αντι-μυστικιστική.

Τέτοια πιστεύω ότι είναι η δομή που λαμβάνει υπόψη της τις δύο πλευρές της υστερικής μέσα στην μοντερνικότητα. Από τη μία, η πλευρά, αχαλίνωτη, κάποιες φορές, αυτών των υστερικών καταναλωτών ή καταναλωτριών των διαφόρων απολαύσεων, αυτών του φύλου, της γνώσης, της εξουσίας, κτλ. που μπορεί κανείς να συγχέει ίσως με μία θέληση για διαστροφική απόλαυση. Αλλά θα κάνουμε την σύγχυση μόνο αν επιμείνουμε σε μία κοινωνιολογική παρατήρηση γιατί ο ψυχαναλυτής ο οποίος δεν παρατηρεί αλλιώς ακούει, θα βρει πάντα τον Ένα του συντρόφου στον οποίο αγκιστρώνεται η ταύτιση.

Ταύτιση, διπλή: στην έλλειψη της επιθυμίας και στην ευνουχισμένη (*châttrée*) απόλαυση με την οποία είναι συσχετισμένη. Ας μην ξεχνάμε αυτήν την αλληλεγγύη των δύο. Στο καθεστώς της υπερ-απόλαυσης όπως και μέσα σ' αυτό της καπιταλιστικής υπεραξίας, η έλλειψη απόλαυσης (*manque à jouir*) είναι το κίνητρο της αναζήτησης απόλαυσης που σε ανταπόδοση συντηρεί την έλλειψη απόλαυσης. Απ' όπου έχουμε από την άλλη πλευρά φαινόμενα εντελώς αντίθετα: αποπληθωρισμό της επιθυμίας, κούραση, κατάθλιψη, λένε. Είναι η πλευρά που χαρακτήρισα ως ανορεξική των υπερ-απολαύσεων, που αρνείται το μη νόημα, και συνεχίζει να γυρεύει αληθινούς κύριους.

Υπόσχεση;

Ανάμεσα σε αυτούς του δύο πόλους εναλλακτικής, ποια λύση υπάρχει για τους υστερικούς σήμερα; Δύσκολο να προκαταλάβει κανείς. Ο μυστικισμός της αγάπης είναι δίχως υποσχέσεις μέσα στον λόγο (*discours*) μας. Μπορεί κανείς λοιπόν να περιμένει κάτι από την υστερική ομάδα σε μία εποχή όπου οι κοινωνικοί δεσμοί είναι τόσο επισφαλείς; Είχα την ευκαιρία να αναπτύξω ότι η υστερική ομάδα δεν είναι το φροϊδικό πλήθος συγκολλημένο μέσω ενός στέρεου δεσμού με το Ένα, ούτε επίσης η μάζα που συσσωρεύει τα σώματα των προλητάριων του καπιταλισμού δίχως να δημιουργεί κοινωνικό δεσμό. Βασίζεται πάνω στην ταύτιση στον πόνο μίας κάποιας απογοήτευσης ενός κάποιου αλλήλου. Είναι λοιπόν μάλλον η ομάδα των θυμάτων του Ενός. Πολλές επιδιορθωτικές τάσεις συντηρούνται από αυτό αλλιώς είναι πολύ ασταθείς και εφήμερες για να

² Σημ. Μετ. Εδώ θα πρέπει να ειπωθούν δύο λόγια για την διαφορά που αναπτύχθηκε στα γαλλικά χάρη στο λακανικό κίνημα ανάμεσα στους δύο όρους *châttré* και *castré*. Αρχικά και οι δύο μπορούσαν να αποδοθούν στα ελληνικά με τον όρο ευνουχισμένος, -η, -ο. Όμως η ακρίβεια στην χρήση από τον Λακάν και τους μαθητές του προκάλεσε στους δύο όρους μία σημαντική διαφοροποίηση: ο μεν πρώτος (*châttré*) αποδίδει τον ευνουχισμό σε πραγματικό και φαντασιακό επίπεδο, ο δε δεύτερος (*castré*) αποδίδει τον ευνουχισμό σε συμβολικό επίπεδο με τον τρόπο που διαφοροποίησε τους όρους ευνουχισμό, ματαίωση και στέρηση ο Λακάν ήδη από το τέταρτο του σεμινάριο *la relation d'objet*.

³ Λακάν J., «Introduction à l'édition allemande d'un premier volume des Ecrits», *Autres Ecrits*, Paris, Seuil, 2001, p.557

είναι αληθινά υποσχόμενες.

Από την ψυχανάληυση τι έχουμε να περιμένουμε; Είναι η προσφυγή υπό την προϋπόθεση ότι οι ψυχαναληυτές θα ξέρουν να ρυθμίσουν με ακρίβεια την απάντησή τους και την τεχνική τους στα υποκείμενα του σήμερα. Ότι αυτό είναι εφικτό μου μοιάζει βέβαιο και από την δομή την ίδια αυτής της διπολικότητας. Η απόκλιση πάντα παρούσα και πιο έντονη παρά ποτέ, ανάμεσα στην αλήθεια της απόλαυσης που επιτυγχάνεται και, ασ πούμε, τις προσδοκίες του υποκειμένου, αποτελεί την ίδια τη συνθήκη της πράξης. Θα πρέπει μονάχα να υφίσταται ακόμα, κάτι από τον ψυχαναληυτή.

Μετάφραση από τον Ν. Α. Ζορμπά

Επανάληψη και μετατροπή στην υστερία Τραύμα και γεγονόττητα*

Θα ασχοληθούμε με το ζήτημα της μετατροπής και της επανάληψης παίρνοντας τον παράδρομο του τραύματος. Ο Φρόιντ καταρχήν εισάγει αυτή την έννοια σαν σεξουαλικό συμβάν κατά το οποίο υπάρχει επίθεση στην παιδική ηλικία και στην εφηβεία (είτε σε μικρά αγόρια από τις φαύλες γκουβερνάντες τους, είτε σε νεαρά κορίτσια από γέρους έκλυτους κυρίους). Είναι πάντα ένα φαινόμενο του ερωτοποιημένου σώματος, το οποίο επεξεργάζεται μετά σαν ψυχικό φαινόμενο, πάντα εξαρτημένο από το σεξουαλικό.

Αν και ο Φρόιντ εγκατέλειψε γρήγορα τη θεωρία της αποπλάνησης, ωστόσο δεν παραιτήθηκε ποτέ από τη θεωρία του ίδιου του τραύματος. Είτε πρόκειται για την τραυματική συνέπεια της απειλής του ευνουχισμού ή της πρωταρχικής σκηνής, έχει πάντα ανάγκη το τραύμα για να εξηγήσει την επανάληψη ή την καθήλωση του συμπτώματος, σε σημείο που να μας επιτρέπεται να κάνουμε το βήμα (όπως θα το κάνει ο Λακάν) και να πούμε: η ίδια η σεξουαλικότητα είναι σαν τέτοια τραυματική. Αυτός ο ογκόλιθος μέσα στη λιμνούλα των ορθά σκεπτόμενων παραμένει πάντως ένα πρόβλημα. Τι είναι αυτό που μέσα στη σεξουαλικότητα είναι κυριολεκτικά τραυματικό; Μήπως είναι η αδυνατία της σεξουαλικής σχέσης να ειπωθεί και να εγγραφεί μέσα στο ασυνείδητο, εφόσον αυτό που την υποκαθιστά εκεί, η αναπαράστασή της και η σχετιζόμενη απόλαυση, δηλαδή φαντασιώσεις και συμπτώματα, είναι εμπόδια στο να κυκλοφορήσει στην καθημερινή ζωή του ομιλούντος είναι; Ή μήπως είναι η σημαίνουσα συμπερίληψη της σεξουαλικής ενορμητικής δύναμης η οποία από μόνη της αρκεί για να διαταράξει τη φαινομενική αντιπαράσταση της φυσικής συμμαχίας του σώματος με το φύλο;

Υστερία και τραύμα

Η υστερία όλο και λιγότερο φαίνεται να είναι μια υπόθεση του σώματος αν και παραμένει πάντα μια υπόθεση του τραύματος. Όμως ποια είναι η ουσία αυτού του τραύματος; Γιατί πως να εξηγηθεί η τραυματική σεξουαλική πηγή της υστερίας όταν δεν έχει πια τη συμπτωματική της διέξοδο στο σώμα σύμφωνα με την κλασική και παραδειγματική μορφή μιας μετατροπής; Με άλλα λόγια τι σχέση έχει πλέον η υστερία με τη σεξουαλική τραυματική πηγή της, όταν τα συμπτώματά της δε μετατρέπονται πια σε αυτό που φαίνεται να είναι το πιο κοντινό στο σεξουαλικό, στο σώμα;

* Ημερίδα του κλινικού Κολλεγίου του Παρισιού, 16 Νοέμβρη 2002

Ελάχιστα αποπληνθένος όπως κι ο Φρόντ από το τραύμα της γέννησης του Όττο Ρανκ, ο Λακάν τονίζει κυρίως το τραύμα του απογαλακτισμού, ή αλλιώς τη λειτουργία του αποχωρισμού, καθώς επεξεργάζεται την πρώτη του προσέγγιση για την υποκειμενικότητα. Προφανώς δεν υπάρχει τίποτα το κυριολεκτικά σεξουαλικό μέσα σε όλα αυτά. Εισάγοντας όμως την ενορμησιακή μηχανική στη σύσταση του υποκειμένου, και εμπλέκοντας το υποκείμενο που βρίσκεται υπό την επίδραση της ενορμησιακής και άρα σεξουαλικής του φύσης, χρειάζεται να ληφθεί υπ' όψιν το φαινόμενο της επανάληψης, που τελικά δεν είναι τίποτα άλλο από αυτό που χωρίζει την ευχαρίστηση από την πραγματικότητα. Το σεξουαλικό είναι τραυματικό στο βαθμό που το μοντέλο της ευχαρίστησης (ο Φρόντ δεν υπαναχωρεί από αυτή την αρχική θέση) είναι η σεξουαλική ευχαρίστηση.

Η αξία του τραυματικού είναι αντίθετα για τον Λακάν η επανάληψη της πάντα ελλειμματικής συνάντησης με την ευχαρίστηση, κάτι που εντούτοις δεν αντιλέγει τον Φρόντ: υπερβολική ευχαρίστηση για τον ιδεοληπτικό, όχι αρκετή για την υστερική, όμως ο κύκλος του καλού και του κακού συνεπάγεται ότι το τραύμα δεν είναι μόνο αυτό που κάνει κακό αλλά αυτό που μπορεί να συσχετιστεί με αυτό που κάνει υπερβολικά καλό. Η υστερία επεξηγεί ειδικά το ερώτημα του αινιγματικού σημαίνοντος, του σεξουαλικού τραύματος το οποίο εμπλέκεται εκ των υστέρων (*après coup*) του συμπτώματος.

Το σώμα και το σεξουαλικό βρίσκονται εκ των πραγμάτων και για όλο τον κόσμο σε μια τόσο στενή συμμαχία που δίκαια θα αναρωτηθούμε για το τι ειδικά εκμεταλλεύεται η υστερική από αυτή την απατηλή συνενοχή. Γνωρίζουμε την αξία που έχει μέσα της η φαλλική εκμετάλλευση, η οποία μπορεί να γυρίσει σε κατόρθωμα, και από το οποίο δυσκολεύεται να εξαιρεθεί για να είναι γυναίκα χωρίς να είναι συμπτωματικά υστερική. Άλλωστε, το τραύμα δεν είναι ποτέ παρά υπόθεση του σημαίνοντος, αλλά γιατί είναι το φαλλικό σημαίνον που δουλεύει με τον πλέον τραυματικό τρόπο για την υστερική;

Η μετατροπή και η επανάληψη φαίνονται να πηγαίνουν μαζί. Η μετατροπή, ως πρότυπο σύμπτωμα (ιστορικά και δομικά) της υστερίας είναι, όπως κάθε σύμπτωμα, η επανάληψη μιας σύγκρουσης ή ενός τραυματισμού άλυτου, μέσω της οδού της επιστροφής του απωθημένου. Το σύμπτωμα της μετατροπής δείχνει να επαναλαμβάνει διπλά το τραύμα: το αναπαράγει με μια μορφή εικονοποιημένη και παραμορφωμένη στο σώμα του υποκειμένου και το αναπαριστά συμβολικά σαν σεξουαλική μεταφορά. Μήπως με το να μετατρέπεται στην εμφανή πραγματικότητα του σώματος, το υστερικό σύμπτωμα προσποιείται ότι αγνοεί αυτό που οφείλει στο πραγματικό του τραύματος μέσα στην ίδια του τη γένεση;

Αυτό που συμβαίνει είναι ότι αντίθετα η υπόμνηση του σεξουαλικού σαν τραυματικό μέσα στην υστερία μπορεί λογικά να περάσει από το σωματικό του τόπο – αν χρησιμοποιήσουμε εδώ μια έννοια και έναν όρο που χρησιμοποιείται συχνά από τον Λακάν (αλλά που αξιοποιείται σπάνια), ο οποίος φαίνεται απαραίτητος όταν μιλάμε για την υστερία, εξαιτίας της σχέσης του με το τραυματικό, το σεξουαλικό και την επανάληψη.

Υστερία και γεγονόττητα

Ας πάρουμε την πολύ λίγη ευχαρίστηση που αποκομίζεται από την πρωταρχική σκηνή στην περίπτωση της υστερίας και την τραυματική της αιτιότητα η οποία, εκείνη, βασίζεται σε μια έλλειψη, μια έλλειψη ευχαρίστησης η οποία είναι το ίδιο της ελλειμματικής συνάντησης της υστερικής με το πραγματικό. Υπάρχει τελικά τρυποματισμός (*troumatisme*), όπως λέει ο Λακάν. Αυτή η σχάση του υποκειμένου στο πεδίο της συνάντησης θα εγκαθιδρύσει την επανάληψη, όχι σαν αναπαραγωγή του τραυματικού γεγονότος που υποτίθεται ότι παράχθηκε μέσα στην πραγματικότητα, αλλά σαν υπόμνηση της ελλειμματικής συνάντησης με την αναμενόμενη ευχαρίστηση. Το υποκείμενο φτιάχνεται να έχει, θα λέγαμε, υφιστάμενο την πρωταρχική σκηνή, όπως φτιάχνεται να έχει μέσα σε ένα Witz (ευφρολόγημα) ή μέσα σε μια παραπραξία. Αυτό που έγινε για εκείνο πραγματοποίηση της ευχαρίστησης στην επαφή με την σεξουαλικότητα δεν ήταν λοιπόν παρά γεγονός, αλλά ένα γεγονός συστατικό μιας τραυματικής αξίας η οποία θα εκδηλωθεί επαναληπτικά σαν σεξουαλική, και από την οποία θα κρατήσει το διαχωριστικό σημάδι (τη μπάρα του *S* του υποκειμένου).

Για αυτό ο Λακάν μπορεί να πει ότι το τραύμα δεν μπορεί να εκληφθεί, παρά σαν 'αντανάκλαση της γεγονόττητας'¹ και όχι σαν αντικειμενικά ερμηνεύσιμο γεγονός της πραγματικότητας. Γεγονόττητα τίνος πράγματος; Αυτής της σχέσης με τη σεξουαλικότητα που δε μπορεί να γίνει αντιληπτή από την αναπαράσταση και η οποία είναι ωστόσο το πραγματικό που συγκροτεί το υποκείμενο. Δε φτάνουμε ποτέ στο πραγματικό μέσω της αναπαράστασης, φτάνουμε εκεί μέσω της οδού της γεγονόττητας, που το πραγματικό του τραυματισμού αντανάκλα – κατά τον ίδιο τρόπο που εξάγουμε την αλήθεια από το επινόημα (*fiction*), εξαιτίας της κοινότητάς τους ως προς τη δομή. Το τραύμα έχει δομή γεγονόττητας όπως η αλήθεια έχει δομή επινοήματος. Υπάρχει ωστόσο μια διαφορά. Η αλήθεια, ακόμα κι αν μιλάει με εγώ (*je*), δε σημαίνει ότι λέει οπωσδήποτε την αλήθεια. Το τραύμα, αυτό, όποιο κι αν είναι, μιλά με σιγουριά για το 'σεξουαλικό', για το αληθινό σεξουαλικό.

Ο όρος γεγονόττητα πηγάζει από το λεξιλόγιο του Σαρτρ: είναι «η ένδειξη που δίνω στον εαυτό μου για το είναι που πρέπει να φθάσω για να είμαι αυτός που είμαι»². Πρέπει να υποδυθώ ότι είμαι σερβιτόρος για να είμαι σερβιτόρος, λέει ο Σαρτρ. Ο Λακάν δεν το απορρίπτει, αλλά έκανε πολλά περισσότερα από ό,τι δείχνει να υποδηλώνει εδώ το ασύμπτωτο (*asymptote*) της υπαρξιστικής προσέγγισης.

Ήδη μέσα στην Επιθετικότητα στην ψυχανάλυση μιλά για αυτό το 'εγώ' (το *je*, όχι το *moi*), το οποίο, «για να ομολογήσει τη γεγονόττά του στην υπαρξιστική κριτική, αντιπαράθετει τη μη απλοποίησιμη αδράνειά του (*irreductible inertie*) της αξίωσης και της παραγνώρισης στην προβληματική της πραγμάτωσης του υποκειμένου»³. Το φαντασιακό αντιτίθεται στη γεγονόττητα. Προβληματική της πραγμάτωσης του υποκειμένου: Ο Λακάν

¹ Λακάν J., [1964] *Le Séminaire, Livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Seuil, Paris, 1973, p. 67-68

δεν έφτασε ήδη να εντοπίσει εκεί τον πυρήνα του πραγματικού του υποκειμένου;

Ο όρος γεγονός (factice) έχει την ίδια ετυμολογία με το φετίχ (fêtiche) και είναι κοινός με το επινόημα (fiction). Είναι σαν να λέμε ακριβώς ότι δεν πρόκειται για φαντασικό αλλά για μια εφεύρεση με χρηστική αξία. Εξάλλου ο Λακάν, αποφασιστικά πιστός σε αυτό τον όρο εφόσον τον επαναφέρει στο ερώτημα της μετάδοσης της ψυχανάλυσης (Πρόταση για το πέρασμα του Οκτώβρη του 1967)⁴, δε μιλά για τις τρεις γεγονόττες της αναλυτικής εμπειρίας; την οιδιπόδεια γεγονόττητα, τη φαντασιακή γεγονόττητα του θεσμού, την πραγματική, «υπερβολικά πραγματική» γεγονόττητα των συνεπειών αποχωρισμού του πολιτισμού.

Στο βάθος, όλο αυτό χρειάζεται να τεθεί κάτω από την κυριαρχία του τραύματος, του οποίου κλινικά η υστερία θα δείξει, καλύτερα από οποιαδήποτε άλλη δομή, το βήμα της γεγονόττητας που περικλείει για να αποκαλύψει εκεί, την επίπτωση, του τραυματικού. 'Η υστερική νεύρωση υποθέτει λόγω της δομής της τους όρους χωρίς τους οποίους το υποκείμενο δε μπορεί να έχει πρόσβαση στην έννοια της γεγονόττητάς του, εν όψει του φύλλου του. Είναι ο τρόπος με τον οποίο, μέσα σε ένα απόσπασμα της "Ψυχανάλυσης και της διδασκαλίας της"⁵, ο Λακάν μας θυμίζει τον εξόχως προνομιούχο ρόλο του σεξουαλικού γεγονότος μέσα στην υστερική δομή. Χωρίς αμφιβολία υπαινίσσεται κυρίως το φαλλό, παρά το τραύμα. Μα ας δούμε τι γίνεται ακριβώς, όταν στην κλινική, είναι το τραύμα που υποστηρίζεται.

Κλινικές περιπτώσεις

Είναι δυο γυναίκες, για τις οποίες έκανα την υπόθεση (προφανώς συζητήσιμη) ότι παρουσιάζουν, κάθε μια μέσα στα διαφορετικά πεπρωμένα της ζωής τους, ισοδύναμα του συμπτώματος της μετατροπής.

Αν συνδέω, a priori, τη δυσφορία τους με υστερικά συμπτώματα, είναι γιατί και η μια και η άλλη, συσχετίζουν το στυλ της ζωής τους με ένα τραυματικό γεγονός σεξουαλικής τάξης της παιδικής ηλικίας, η μια για να το μεγιστοποιήσει και η άλλη για να το ελαχιστοποιήσει. Σε καλή φροϊδική εφαρμογή, μπορούμε αρχικά να πούμε ότι μια σεξουαλική επίθεση κατά την παιδική ηλικία ενός μικρού κοριτσιού (είτε είναι πραγματική είτε φανταστική) δεν μπορεί να προκαλέσει παρά δυστυχίες υστερικού τύπου. Ακόμα κι αν τα πράγματα είναι σίγουρα πιο πολύπλοκα από αυτό, μπορούμε να διατηρήσουμε τουλάχιστον για ένα διάστημα αυτή την υπόθεση της υστερίας στο μέτρο που η πρώτη από αυτές τις γυναίκες, ώριμης ηλικίας, δεν παρουσίαζε στη συνέντευξη που είχα μαζί της στο νοσοκομείο, παρά τη συστηματική και σύμφωνα με τους τύπους διερεύνηση σημεία ψύχωσης (σχιζοφρενικά ή μελαγχολικά), κανένα άλλο σύμπτωμα πέ-

² Sartre J-P. [1943] L'être et le néant, Gallimard, Tel, 1966, p. 122

³ Λακάν Ζ. [1948] Ecrits, Seuil, Paris, 1966, p. 109

⁴ Λακάν Ζ. [1967] «Scilicet» No 1, Seuil, Paris, 1968, p. 27-29

⁵ Λακάν Ζ. [1957] Ecrits, Seuil, Paris, 1966, p. 455

ρα από εκείνο μιας ζωής αφιερωμένης στο να κάνει απόπειρες αυτοκτονίας κατ' επανάληψη. Τρέλαινε έτσι το περιβάλλον της εδώ και τριάντα χρόνια με αυτές τις παθολογικές συμπεριφορές οι οποίες δεν την οδηγούσαν ποτέ άλλοιού παρά επανειλημμένα στην ψυχιατρική υπηρεσία.

Μπορούμε πράγματι να πούμε ότι αυτό δεν είναι αρκετό για να τεθεί η διάγνωση της υστερίας ακόμα κι αν η ίδια συνδέει την αιτία της υπαρξιακής της δυσφορίας με αυτό το τραυματικό σημείο σεξουαλικής φύσης που υπέστη κατά την παιδική ηλικία – διατηρημένου άλλωστε με ένα τρόπο μυστηρίου, αινίγματος, σχεδόν ίντριγκας μέσα στην οποία θα αναγνωριζόταν μάλιστα κάποια αυταρέσκεια, αν αυτή η συνομιλία (discours) που γινόταν δημόσια δεν την είχε εμποδίσει σεμνά να πει περισσότερα για αυτό. Κατέληξα (ίσως βιαστικά) σε μια τραυματική υστερική νεύρωση, χωρίς άλλη μετατροπή από αυτή του να εγγράφει επανειλημμένα στο σώμα της το σημάδι μιας θανατηφόρας απόλαυσης (πράγμα που είναι ίσως λίγο απλό) μα ωστόσο ερχόμενος αντιμέτωπος με αυτό από το γεγονός ότι απαντώντας σε μια από τις ερωτήσεις μου στο τέλος της συνέντευξης, φάνηκε έκπληκτη διαπιστώνοντας ότι μπορούσε ίσως να εμπλέκεται μέσα σε αυτό το σύμπτωμα που δεν απνύθυνε πια εδώ και πολύ καιρό παρά στο ανώνυμο του θεσμού.

Το άλλο πρόσωπο ήρθε να με δει ήδη μερικές φορές για να μου μιλήσει για την εξαγρίωσή της επειδή είναι μόνο η ανεπίσημη ερωμένη ενός άντρα ο οποίος την επισκέπτεται πολύ τακτικά εδώ και δέκα χρόνια μια φορά και μόνο μια φορά την εβδομάδα, γνωρίζοντας εξάλλου ότι καμαρώνει μέσα στον κόσμο με μια επίσημη ερωμένη. Κι εκείνη, μικρό κορίτσι, γνώρισε τη σεξουαλική επίθεση του άντρα, από την οποία λείει, ότι δεν κατάλαβε τίποτα. Αυτό δεν την εμπόδισε, από την άλλη, να παντρευτεί για τρία χρόνια και να κάνει ένα παιδί, να έχει μια εξαιρετικά επιτυχημένη επαγγελματική δραστηριότητα, ενώ είχε μια προηγούμενη μακρά συναισθηματική ιστορία δέκα χρόνων που τελείωσε με τρόπο συντροφικής οικειότητας, πριν τελικά να αποκτήσει αυτό το δεύτερο δεσμό που ξαφνικά έγινε αφόρητος, εξαιτίας του φόβου της μοναξιάς, λείει, αν και αυτός ο παράγοντας της είναι ουσιώδης για να βγάλει πέρα την επαγγελματική της καριέρα μέσα στην οποία 'μάχεται'.

Θα μάθαινα επίσης ότι δεν είχε δεχτεί μόνο σεξουαλική επίθεση από ένα δάσκαλο, αλλή και φυσική από τον πατέρα της ο οποίος δεν της μιλούσε παρά μέσα από χαστούκια, γροθιές κτλ. Ούτε αυτή παρουσίασε ποτέ συμπτώματα μετατροπής. Δεν έχει κανένα σύμπτωμα φοβικό ή ιδεοληπτικό, δεν παραληρεί, δεν είναι αποπροσωποποιημένη, δεν αυτό-κατηγορείται για τίποτα. Ζει από πάντα τη ζωή που ζει ένα 'μπακούρι' (mec), όπως λείει, αλλή που βαρέθηκε ξαφνικά από το να μη λαμβάνει τις τιμές τις οποίες μια γυναίκα της ηλικίας της μπορεί να απαιτεί, οφείλοντας να αρκεστεί με αυτό, το τσιγκουνεμένο, που ο μόνιμος αλλή περαστικός εραστής της τής απονέμει. Η άρνηση του σεξουαλικού και πατρικού τραύματος σαν αιτία εκδήλωσης της υπαρξιακής της δυσφορίας είναι το ίδιο εντυπωσιακό όσο ήταν η επιβεβαίωση και η προβολή της στην περίπτωση της πρώτης ασθενούς.

Αυτές οι γυναίκες είναι όντως υστερικές χωρίς σύμπτωμα μετατροπής στη θέση του οποίου μπορεί να προταθεί η προφανής μαζοχιστική θέση, διαμορφώνοντας μια ομιλία που θα ήταν το ανάποδο του συμπτώματος. Μπορούμε να θεωρήσουμε την υστερική πραγματικά μαζοχίστρια στο βαθμό που όπως γνωρίζουμε, για να ακολουθήσουμε τον Φρόιντ ως το τέλος (βλ. 'Μωσής και μονοθεϊσμός'), ότι η ενορμησιακή παραίτηση μπορεί να μεταμορφωθεί σε ικανοποίηση με το τίμημα μιας θυσίας του εγώ στο υπereγώ και μιας ανέγγιχτης αύξησης του αιτήματος αγάπης.

Όλα φαίνονται να βρίσκονται εκεί για να επιβεβαιώσουν την υστερική θέση: λιγότερο απολαμβάνει και περισσότερο είναι ικανοποιημένη και περισσότερο είναι ισχυροποιημένη μέσα στη νομιμότητα της θέσης της. Αυτή η θυσία είναι ένα σύμπτωμα ή μια συνέπεια της δομής η οποία αντίθετα θέλει λογικά να έχει κάθε ενδιαφέρον να διατηρήσει την επιθυμία της ανικανοποίητη, δηλαδή να ξαναπαίξει το τραύμα του αποχωρισμού της αναμενόμενης ευχαρίστησης. Αν επανειλημμένα παίρνει την έλλειψη σαν αντικείμενο της επιθυμίας της, είναι ακριβώς για να μπορεί να την υποστηρίξει και όχι στη θέση μιας αποτυχημένης αναμονής. Μου φαίνεται ότι είναι αυτό που διαφοροποιεί την υστερική θυσία από το διαστροφικό μαζοχιστικό σύμπτωμα. Όλα συμβαίνουν σαν να παρέμενε καθηλωμένη σε κάτι το οποίο παρουσιάζεται πάντα με το σημάδι του τραύματος, ή το σημάδι του ενορμησιακού κινδύνου, από τον οποίο θα έπρεπε συνέχεια να παραιτείται.

Αυτή η θυσία είναι πράγματι ένα γεγονός μαζοχισμού, μια αντανάκλαση του πραγματικού της δομής για να καταγγείλει ότι είναι το σεξουαλικό που είναι τραυματικό μέσα στην επιμονή του να αποτυγχάνει στη συνάντηση με την ευχαρίστηση. Αυτό ονομάζεται ευνουχισμός, και μάλιστα μάσκα του ευνουχισμού, γεγονός της δομής της οποίας η υστερική έχει μια ιδιαίτερη γνώση καμωμένη από παράδοξα, αναστροφές και προκλήσεις. Μια ιδιαίτερη γνώση που στο όνομα της αλήθειας κάνει πράξη, με έμφαση στη γεγονότητα και με αποτελεσματικότητα. Μιλά ξεκάθαρα για το σεξουαλικό «γεγονός».

Το πραγματικό του σεξουαλικού γεγονότος

Το τραύμα είναι λοιπόν «αντανάκλαση γεγονότητας». Και αυτή η γεγονότητα, είναι η γεγονότητα της σχέσης του ανθρώπου με τη σεξουαλικότητά του. Είναι αυτό που αποδεικνύει η υστερία περισσότερο από όποια άλλη δομή. Και αυτό που η υστερική γνωρίζει περισσότερο από όποιο άλλο υποκείμενο. Εξ' ου και η αντιδραστικότητά της, από τη γέννηση αν μπορούμε να πούμε (την ιστορική γέννηση), ως προς το τραυματικό συμβάν. Αυτό δεν πάει να πει ότι το τραύμα είναι γεγονός (ο Λακάν δε λέει: η γεγονότητα, αντανάκλαση του τραυματισμού, αλλά το αντίστροφο). Υπογραμμίζει αντίθετα το βάρος του πραγματικού του τραυματισμού χωρίς να το αποσυνδέει από την τάξη της επανάληψης, η οποία του παρέχει τη φύση του και η οποία απαντά στην πάντα αποτυχημένη συνάντηση του σεξουαλικού με την ευχαρίστηση (που ωστόσο ο Φρόιντ δε μπόρεσε να διαπιστώσει).

Η μπάρα πάνω στο S είναι το σημάδι του τραύματος, το οποίο δεν έχει οπωσδήποτε ανάγκη το σώμα, όπως μέσα στο σύμπτωμα της μετατροπής, για να δείξει την επιτυχία αυτής της αποτυχίας. Χωρίς αμφιβολία υπάρχουν υστερίες χωρίς συμβάν του σώματος, χωρίς σύμπτωμα μετατροπής. Είναι μια ομιλία αλλή με μια γνώση της δομής που επέτρεψε η ομιλία του αναλυτή. Ο Λακάν έκανε μάλιστα την υπόθεση ότι η εξαφάνιση των μεγάλων εντυπωσιακών εκδηλώσεων των μετατρεπτικών υστεριών οφείλεται στην εμφάνιση της ψυχανάληψης. Γιατί; Επειδή το ασυνείδητο έδωσε ένα άλλο σώμα στις λέξεις - πόνους [συνήχηση των λέξεων mots-maux] της υστερικής.

Το γεγονός δεν είναι λοιπόν το φανταστικό. Ο Λακάν δεν φανταστικοποιεί το τραύμα, όπως φάνηκε πως το έκανε αρχικά ο Φρόιντ υποκαθιστώντας με τη φανταστική αιτιότητα της υστερίας την τραυματική αιτιότητα. Παίρνει το τραύμα από την άκρη του πραγματικού που συναντά το υποκείμενο μέσα στην αναζητήσή του για την αλήθεια δίνοντάς του σαν αλήθεια την χρηστική του αξία του επινοήματος.

Το γεγονός δεν είναι ούτε το ομοίωμα (semblant), που προστάζει η συμβολική τάξη. Η υστερική με ένα σύμπτωμα μετατροπής δεν κάνει σαν να έχει παραθυρία ή αφωνία, πραγματικά τα έχει. Χωρίς σύμπτωμα μετατροπής, μπορεί επίσης να μείνει καθηλωμένη στην απόληυση που συνδέεται με το τραύμα, με την επαναλαμβανόμενη κλίση του να μη μπορεί πια να κάνει έρωτα παρά με το ασυνείδητό της, πράγμα που τη φέρνει με φυσικό τρόπο προς την ψυχανάληψη.

Σημείωμα μεταφραστή:

* Ο όρος *facticité* εμφανίζεται στον Σαρτρ. Πιο συγκεκριμένα από το έργο του 'Το είναι και το μηδέν' (μετάφραση Κωστή Παπαγιώργη, εκδόσεις Παπαζήση) αντιγράφουμε – αποσπασματικά και όχι ενδεικτικά – τα παρακάτω σημεία:

«Είναι μια τέχνη να σχηματίζουμε αντιφατικές έννοιες, οι οποίες ενέχουν ενωτικά μια ιδέα και την άρνηση αυτής της ιδέας. Η βασική έννοια που γεννήθηκε με αυτό τον τρόπο χρησιμοποιεί τη διπλή ιδιότητα του ανθρώπινου όντος, δηλαδή τη γεγονόττητα και την υπέρβαση. Οπωσδήποτε αυτές οι δυο όψεις της ανθρώπινης πραγματικότητας μπορούν και θα πρέπει να μπορούν να συναρμολογούνται έγκυρα.» Τόμος Α, σελ. 114

«...εφόσον για να είμαι σερβιτόρος του καφενείου θα πρέπει να υποδυθώ πως είμαι, τουλάχιστον θα ήταν μάταιο να υποδυθώ ένα διπλωμάτη ή ένα ναυτικό: δε θα τα κατάφερνα. Αυτό το ασύλληπτο γεγονός της υπαρκτικής μου συνθήκης, αυτή η αναφής διαφορά που χωρίζει την πραγματώνουσα κωμωδία από την καθαρή και απλή κωμωδία, είναι κείνο που κάνει το δι' εαυτόν να μην εκλέγει τη θέση του, μοιλονότι εκλέγει το νόημα της κατάστασής του και συνιστά τον εαυτό του σε θεμέλιο του εαυτού του εν καταστάσει. Είναι αυτό ακριβώς που με κάνει να συληλαμβάνω τον εαυτό μου ολοκληρωτικά υπεύθυνο για το είναι μου, καθόσον είμαι το θεμέλιό του, και συνάμα σαν ολοκληρωτικά μη δικαιώσιμο. Δίχως τη γεγονόττητα, η συνείδηση δε θα μπορούσε να διαλέξει τις προσδέσεις της στον κόσμο με τον τρόπο που οι ψυχές μέσα στην 'Πολιτεία' εκλέγουν τη συνθήκη τους: θα μπορούσα να ορίσω τον εαυτό μου να 'γεννηθεί εργάτης' ή να 'γεννη-

θεί αστός'. Από την άλλη μεριά όμως η γεγονόττητα δεν μπορεί να με συγκροτήσει σαν να είμαι αστός ή εργάτης. Για να κυριολεκτήσουμε, δεν είναι καν μια εμπειρική αντίσταση, κι αυτό γιατί της προσδίδω το νόημά της και την αντίστασή της επανακτώντας την μέσα στην υποδομή του προανασκοπικού cogito με φυσικό τρόπο προς την ψυχανάλυση.» Τόμος Α, σελ. 149-150

Μετάφραση: Γιάννα Βισβίκη

Όνειρο, η βασιλική οδός για το ασυνείδητο*

Ο Φρόιντ έλεγε πως η ερμηνεία των όνειρων είναι η βασιλική οδός της γνώσης του ασυνείδητου στην ψυχική ζωή¹. Δίδασκε πως κάποιος γίνεται ψυχαναλυτής ερμηνεύοντας τα όνειρα του, επαληθεύοντας δηλαδή στον ίδιο του τον εαυτό την ύπαρξη του ασυνείδητου. Η Ερμηνεία των ονείρων (Traumdeutung) ήταν για εκείνον σημείο αναφοράς και στήριξης σε όλη την διάρκεια της ανάπτυξης της θεωρίας του, αποτελούσε τον ακρογωνιαίο της λίθο. Το έργο αυτό εμπεριέχει όπως λέει και ο ίδιος «την πιο πολύτιμη από τις ανακαλύψεις» που η τύχη του επέτρεψε να κάνει. Σε αυτό το θεμελιώδες του έργο ο Φρόιντ δεν μιλά μόνο για το όνειρο αλλά κυρίως για την αυτοανάλησή του, για την επιθυμία γνώσης που τον διακινεί, και για το σημείο στο οποίο μπορεί να τον οδηγήσει. Αναλύοντας τα όνειρά του, συναντά τη θεωρία της φαντασίωσης και την παιδική σεξουαλικότητα, ανάλυση που συνίσταται στην εφαρμογή της διερευνητικής μεθόδου που είχε ήδη εφαρμόσει στους νευρωτικούς ασθενείς του και την οποία ονόμαζε κανόνα των ελεύθερων συνειρμών. Η επιθυμία του Φρόιντ, η προσωπική του εμπλοκή, ανοίγουν τον δρόμο προς το ασυνείδητο και τοποθετούνται στο κέντρο της ψυχαναλυτικής διαδικασίας. Σε ένα γράμμα του προς τον Φλις λέει για το έργο του, την Ερμηνεία των ονείρων (Traumdeutung): «Η εργασία μου έχει εξ ολοκλήρου υπαγορευτεί από το ασυνείδητο»². Καμιά άλλη θεωρητική επεξεργασία του Φρόιντ δεν παρέμεινε τόσο σταθερή όσο αυτή που αφορά στο όνειρο. Η βασιλική οδός για το ασυνείδητο παραμένει για εκείνον βασιλική μέχρι τέλους.

Θα διαλέξω λοιπόν να ακολουθήσω αυτή την οδό, την οδό του ονείρου για να μπορέσω να προσεγγίσω το ασυνείδητο. Στο σχηματισμό του ονείρου σκέψεις μετατρέπονται σε οπτικές -κυρίως- εικόνες, δηλαδή αναπαραστάσεις λέξεων ανάγονται σε αναπαραστάσεις πράγματος. Ο Φρόιντ υποστήριζε πως το όνειρο δεν είναι ένα σύνολο, μια σειρά από εικόνες, αλλά μια ακολουθία λέξεων, σημαινόντων. Έκανε ένα βασικό διαχωρισμό ανάμεσα στο έκδηλο περιεχόμενο του ονείρου από τη μία, δηλαδή το κατά γράμμα κείμενο του και το λανθάνον περιεχόμενο του ονείρου ή σκέψεις του ονείρου από την άλλη. Δίδασκε ότι το όνειρο είναι σαν γρίφος που αποκωδικοποιείται. Επέμενε στην αντικατάσταση «κάθε εικόνας του ονείρου με μια συλλαβή ή με μια λέξη», ο Λακάν θα μιλήσει

* Ανακοίνωση στην παρουσίαση της κλινικής εκπαίδευσης του Λακανικού Πεδίου 2007-2008, Τι είναι το ασυνείδητο στην κλινική;

¹ Σ. Φρόιντ, Η ερμηνεία των ονείρων, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1993, σελ. 525

² Σ. Φρόιντ, La naissance de la psychanalyse, εκδ. PUF, Παρίσι, 1991, σελ. 229

γι' αυτό το γρίφο λέγοντας πως οι φράσεις του δεν θα είχαν το παραμικρό νόημα, αν το ενδιαφέρον που βρίσκουμε στη λύση του συνίστατο στη φανερά σημασία των εικόνων του που χάνονται και όχι στο σημαίνον που μεταμφιέζεται μέσα από αυτές³.

Ο Φρόιντ αναπτύσσοντας τους 4 μηχανισμούς της διεργασίας του ονείρου – 1) μετάθεση⁴, 2) συμπύκνωση⁵, 3) ικανότητα προς απεικόνιση⁶ και 4) δευτερογενή επεξεργασία⁷ – αναλύει ουσιαστικά πως τα υλικά του ονείρου παραμορφώνονται και μεταμορφώνονται σε ένα προϊόν: το έκδηλο όνειρο.

Αυτό το οποίο παραμορφώνεται και λογοκρίνεται έχει να κάνει με την επιθυμία, την ασυνείδητη επιθυμία. «το περιεχόμενο του ονείρου είναι η εκπλήρωση μιας επιθυμίας, το κίνητρο του: μια επιθυμία»⁸. Ο Φρόιντ είναι ξεκάθαρος ως προς το ότι η επιθυμία αποτελεί την κινητήρια δύναμη του ονείρου δίνοντας και μια παραβολή: «Μια ιδέα της ημέρας μπορεί άνετα να παίξει για το όνειρο τον ρόλο του επιχειρηματία, όμως που έχει την ιδέα και την διάθεση να την υλοποιήσει, δεν μπορεί να κάνει τίποτε χωρίς κεφάλαιο, χρειάζεται έναν κεφαλαιούχο που θα αναλάβει τα έξοδα, και αυτός ο κεφαλαιούχος που για το όνειρο αναλαμβάνει τις ψυχικές δαπάνες, είναι πάντοτε και αδιαμφισβήτητο, όποια και αν είναι η ιδέα της ημέρας, μια επιθυμία από το ασυνείδητο»⁹.

Το όνειρο δεν είναι μια φαντασίωση που εκπληρώνει μια ευχή, είναι η πραγματοποίηση μιας επιθυμίας, επιθυμία που προέρχεται από το ασυνείδητο, μια «συνειδητή επιθυμία», δεν μπορεί να γίνει υποκινητής του ονείρου, αν δεν καταφέρει να αφυπνίσει μια ταυτόσημη ασυνείδητη επιθυμία προς ενίσχυση της»¹⁰. Η εκπλήρωση της επιθυμίας αφορά σε όλα τα όνειρα, ακόμη και σ' αυτά που είναι δυσάρεστα. Τους παραπάνω μηχανισμούς διεργασίας του ονείρου ξαναπιάνει ο Λακάν αργότερα, όπου πλέον με τη βοήθεια της δομικής αντίληψης της γλώσσας, το έργο του F de Φ. ντε Σωσύρ, θα στηρίξει την αναλογία ανάμεσα στη λειτουργία των ασυνείδητων διαδικασιών και τη λειτουργία της γλώσσας.

Το όνειρο μας λέει ότι «έχει τη δομή μιας φράσης, ενός γρίφου, δηλαδή μιας γραφής, της οποίας το όνειρο του παιδιού αναπαριστά την πρωταρχική ιδεογραφία, και η οποία στον ενήλικο αναπαράγει ταυτόχρονα τη φωνητική και συμβολική χρήση των σημαινόντων στοιχείων που ξαναβρίσκουμε τόσο στα ιερογλυφικά της Αιγύπτου, όσο και

³ J. Λακάν, Situation de la psychanalyse et formation du psychanalyste en 1956 στα Ecrits, εκδ. Seuil, Παρίσι, 1966, σελ. 470

⁴ Μηχανισμός με τον οποίο το ενδιαφέρον και η ένταση ορισμένων αναπαραστάσεων αποσπώνται και μεταφέρονται σε άλλες λιγότερο έντονες

⁵ Μια και μόνη αναπαράσταση μπορεί να αντιπροσωπεύει πολλές συνειρμικές αλυσίδες

⁶ Αξίωση στην οποία υπόκεινται οι σκέψεις του ονείρου που οφείλουν να υποβληθούν σε επιλογές και μεταμορφώσεις, έτσι ώστε να είναι δυνατόν να αναπαρασταθούν με την μορφή οπτικών κυρίως εικόνων

⁷ Αναψηλάφηση του περιεχομένου του ονείρου με την οποία επιδιώκεται να αποκτήσει μορφή σχετικά λογικού σεναρίου

⁸ Σ. Φρόιντ, Η ερμηνεία των ονείρων, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1993, σελ. 126

⁹ Σ. Φρόιντ, Η ερμηνεία των ονείρων, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1993, σελ. 487

¹⁰ Σ. Φρόιντ, Η ερμηνεία των ονείρων, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1993, σελ. 480

στους χαρακτήρες που εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται στην Κίνα... Το σημαντικό αρχίζει με την απόδοση του κειμένου, και αυτό δίνεται από την επεξεργασία του ονείρου, δηλαδή τη ρητορική του... ο Φρόιντ μας μαθαίνει να διαβάζουμε τις προθέσεις με τις οποίες το υποκείμενο φτιάχνει τον ονειρικό του αρθρωμένο λόγο»¹¹.

Ο Φρόιντ προσπαθεί να μας δείξει ότι οι πηγές του ονείρου, βρίσκονται στην παιδική ηλικία. «Η επιθυμία που εκπροσωπείται στο όνειρο πρέπει να είναι παιδική»¹² μας λέει, η οποία ξυπνά από κάποιο κατάλοιπο της ημέρας, μεταφέρεται σε μια σκέψη –που της χρησιμεύει σαν κάλυψη- και την παρασύρει στον κόσμο του ασυνειδήτου. Κάπως έτσι σχηματίζεται το όνειρο, μόρφωμα του ασυνειδήτου και σαν τέτοιο μας μιλά.

Το ασυνείδητο για τον Φρόιντ δεν είναι κάτι ρομαντικό ή ένα ενδόμυχο στοιχείο της ψυχής είναι μια έννοια επεξεργασμένη στα ίχνη αυτού που ενεργεί προς συγκρότηση του υποκειμένου, το ασυνείδητο δεν είναι ένα είδος που προσδιορίζει εντός της ψυχικής πραγματικότητας το σύνολο όσων δεν έχουν την ιδιότητα (ή την αρετή) της συνειδησης¹³. Αυτό που ανακαλύπτει ο Φρόιντ και κάνει την διαφορά σχετικά με τις άλλες προσεγγίσεις για το ασυνείδητο είναι ότι στο επίπεδο του ασυνειδήτου «υπάρχει κάτι που σε όλη του τα σημεία είναι ομόλογο με αυτό που συμβαίνει στο επίπεδο του υποκειμένου»¹⁴.

Ασυνείδητο υπαίτιο των συμπτωμάτων και γενικότερα μιας γκάμας περιέργων μορφωμάτων που ξεκινούν από το όνειρο, το ευφυολόγημα και προχωρούν έως μια σειρά δυσλειτουργιών όπως η παραπράξια, η λήθη, η ψευδής επαναμνημόνευση κ.τ.λ. Το όνειρο όπως και κάθε μόρφωμα του ασυνειδήτου «ανάγεται εξ ολοκλήρου σε μια γλωσσική ανάληψη επειδή είναι το ίδιο δομημένο σαν γλώσσα, επειδή είναι γλώσσα που ο λόγος τον οποίο φέρει πρέπει να απελευθερωθεί»¹⁵. Να σε τι θα μπορούσε να συνίσταται η ερμηνεία του ονείρου: σε μια απελευθέρωση, σε μια απεγκλήρωση της ασυνείδητης επιθυμίας. Ακολουθώντας μια τεχνική ανάποδη από αυτή της διεργασίας του ονείρου, πηγαίνοντας δηλαδή από το έκδηλο περιεχόμενο στις λανθάνουσες σκέψεις με τη διαδικασία των ελεύθερων συνειρμών, αποκωδικοποιώντας το. Ερμηνεύοντας το μέσα στην τάξη του σημαίνοντος, που δεν έχει νόημα παρά στη σχέση του με ένα άλλο σημαίνον. Έτσι το όνειρο αποτελεί «μια επιστροφή της αλήθειας»¹⁶, μιας αλήθειας που μπορεί να υπονοηθεί, αλήθια όχι να αρθρωθεί.

Είναι δυνατόν ένα όνειρο να ερμηνευτεί εντελώς; Ο Φρόιντ μας λέει ότι και στα πιο καλὰ ερμηνευμένα όνειρα αναγκάζεται κανείς συχνά να αφήσει ένα σημείο σκοτεινό, διότι κατά την ερμηνεία αντιλαμβάνεται ότι από εκεί αρχίζει ένα κουβάρι ονειρικών ιδεών που

¹¹ Ζ. Λακάν, *Λειτουργία και πεδίο της ομιλίας και της γλώσσας στην ψυχανάλυση*, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα, 2005, σελ 108

¹² Σ. Φρόιντ, *Η ερμηνεία των ονείρων*, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1993, σελ 202

¹³ Ζ. Λακάν, *Position de l' inconscient*, στα *Ecrits*, εκδ. Seuil, Παρίσι, 1966, σελ. 830

¹⁴ Ζ. Λακάν, *Τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης Σεμινάριο XI*, εκδ. Ράπνα, Αθήνα, 1982, σελ 39

¹⁵ Ζ. Λακάν, *Λειτουργία και πεδίο της ομιλίας και της γλώσσας στην ψυχανάλυση*, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα, 2005, σελ 111

¹⁶ Ζ. Λακάν, *Λειτουργία και πεδίο της ομιλίας και της γλώσσας στην ψυχανάλυση*, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα, 2005, σελ 110

δεν εννοεί να ξεμπερδευτεί... αυτό αποτελεί τον ομφαλό του ονείρου, το σημείο σύνδεσης με το αδιάγνωστο... μέσα από το πιο πυκνό σημείο αυτού του πλέγματος ορθώνεται ύστερα η ονειρική επιθυμία όπως ο μύκτης από το μυκήλιο του¹⁷. Σημείο όπου η επιθυμία καθίσταται μη αρθρωτή και δεν μπορεί να αναπαραστώ με σημαίνοντα προερχόμενα από τα κατάλοιπα της ημέρας. Αδυναμία του συμβολικού να εγγράψει. Πρόκειται για αυτό που ο Λακάν ονομάζει ανάδυση του πραγματικού μέσα στο όνειρο;

Ο Φρόιντ στα τελευταία του κείμενα της δεκαετίας του '30 που αφορούν στην ερμηνεία των ονείρων υπογραμμίζει τα όρια αυτής της ερμηνείας. Επισημαίνει πως αυτό που αντιτίθεται στην ερμηνεία του ονείρου πρέπει να παίζει ρόλο και στον σχηματισμό του. Το όριο του ερμηνεύσιμου είναι και το όριο του συμβολοποιήσιμου.

Ο Λακάν σχολιάζοντας αυτό το κείμενο τονίζει τη λειτουργία της επιθυμίας για ύπνο ως κίνητρο του ονείρου, και τη λειτουργία της ως ορίου σε κάτι που αφυπνίζει. Τι είναι αυτό που αφυπνίζει αν όχι η πραγματικότητα του φύλου; Η γενετήσια έννοια του ονείρου συμβαδίζει με την απόπειρα να δοθεί νόημα στον παραλογισμό της γενετήσιας σχέσης. Γι' αυτό και ο Φρόιντ λέει πως «τα όνειρα που εκπληρώνουν με τον καλύτερο τρόπο τη λειτουργία τους είναι αυτά για τα οποία δεν ξέρουμε τι να πούμε όταν ξυπνήσουμε»¹⁸. «Το ότι η γενετήσια πράξη έχει όντως να βρει την θέση της στην ασυνείδητη άρθρωση της επιθυμίας, αυτή είναι η θέση της ανάλυσης και είναι ακριβώς ως προς αυτό που ποτέ δεν σκεφθήκαμε να υποχωρήσουμε»¹⁹, μας λέει ο Λακάν.

Το ασυνείδητο διέπεται από μια επιθυμία που ως στόχο έχει να ξαναβρεί μια ικανοποίηση υποτιθέμενα πρωταρχική. «Η εύρεση του αντικείμενου είναι πάντα κατά βάθος μια επανεύρεση»²⁰. Το αντικείμενο που βρίσκει είναι πάντα δομικά αναντίστοιχο σε σχέση με το χαμένο αντικείμενο. Ο Φρόιντ μας λέει ότι έχει εξοριστεί στη ζωή της νύχτας αυτό που άλλοτε δέσποζε την ημέρα, ότι το «ονειρεύεσθαι είναι ένα μέρος της ξεπερασμένης ψυχικής ζωής του παιδιού»²¹, γι' αυτό και το ασυνείδητο επαναλαμβάνει. Το παιδικό στοιχείο ορίζει για τον Φρόιντ την εγγραφή του υποκειμένου μέσα στη δυναμική της επιθυμίας που ο ψυχικός μηχανισμός συγκροτεί. Το όνειρο εκπληρώνει ψευδαισθητικά την επιθυμία με το να καλύπτει το κενό της χαμένης για πάντα ικανοποίησης, η ενόρμηση ικανοποιείται κυρίως από την παραίσθηση.

¹⁷ Σ. Φρόιντ, Η ερμηνεία των ονείρων, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1993, σελ 458

¹⁸ Σ. Φρόιντ, Résultats ; idées I; problèmes, εκδ. PUF, Παρίσι, 1995, σελ 142

¹⁹ J. Λακάν, La direction de la cure et les principes de son pouvoir, στα Ecrits, εκδ. Seuil, Παρίσι, 1966, σελ. 589

²⁰ Σ. Φρόιντ, Τρεις μελέτες για την θεωρία της σεξουαλικότητας, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1991 σελ. 105

²¹ Σ. Φρόιντ, Η ερμηνεία των ονείρων, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1993, σελ 492

Μεταβίβαση, η ασυνείδητη πλευρά μιας άληθης αγάπης*

Το ζητούμενο μιας ψυχανάλυσης είναι πάντα το ασυνείδητο. Χωρίς ασυνείδητο, ψυχανάλυση δεν υπάρχει. Ο Φρόιντ ήταν εκείνος που ανακάλυψε το ασυνείδητο ως έναν άληθο τόπο. Ένα τόπο της μη συνείδησης που χτίζεται γύρω από μια πρωταρχική απώθηση, μια Άληθη σκηνή και διέπεται από αρχές και λειτουργίες που μένουν μη συνειδητές, άγνωστες στο Εγώ του υποκειμένου και καθορίζουν και κατευθύνουν, ωστόσο, τη ζωή και την ύπαρξή του. Η ψυχανάλυση λοιπόν είναι η πορεία, ο δρόμος προς το ασυνείδητο, η ανάλυση του οποίου θα επιτρέψει να ξεκληιδωθούν και να αποκωδικοποιηθούν οι πράξεις και τα συμπτώματά του υποκειμένου. Μέσα από την ανάλυση, το υποκείμενο θα μπορέσει να μιλήσει για αυτό που του συμβαίνει, θα προσπαθήσει να κατανοήσει τα βαθύτερα αίτια και κίνητρα των συμπεριφορών και των ενεργειών του και να αποκαλύψει την ιδιαίτερη τακτική ή καλύτερα, στρατηγική που ασυνείδητα ακολουθεί στη ζωή του.

Τελικά, θα βρεθεί μπροστά σε μια καινούργια για εκείνο γνώση. Ο ψυχαναλυτής είναι εκείνος που προσφέρεται να συνοδέψει το υποκείμενο σ' αυτή τη διαδρομή. Είναι εκεί για να ακούσει την οδύνη του υποκειμένου, να το κάνει να μιλήσει και τελικά να απευθυνθεί στο ασυνείδητό του. Η ψυχανάλυση είναι καταρχήν μια εμπειρία διαλεκτική. Συνίσταται στη συνάντηση δυο υποκειμένων και συγκροτεί μια ιδιαίτερη μορφή διαλόγου ανάμεσά τους. Ψυχαναλυτής και ψυχαναλυόμενος, από το ξεκίνημα ήδη της αναλυτικής διαδικασίας, συνδέονται στα πλαίσια μιας σχέσης, που θα λήξει τη στιγμή του χωρισμού τους, με το τέλος της ανάλυσης. Συνεπώς, δημιουργείται μεταξύ τους μια σχέση στα πλαίσια της εμπιστοσύνης, αναπτύσσοντας ένα ιδιαίτερο δεσμό συναισθηματικής φύσης και αυτό αποκαλούμε μεταβίβαση.

Στο κοινό λεξιλόγιο, μεταβίβαση σημαίνει μετατόπιση. Προσώπων, αντικειμένων, αισθημάτων. Όταν κάτι μεταβιβάζεται, μετατοπίζεται. Αλλάζει θέση. Ο Φρόιντ θεώρησε τη μεταβίβαση μια πράξη επανάληψης¹. Συγκεκριμένα, συμβαίνει όταν ο ασθενής επαναλαμβάνει και μεταβιβάζει απέναντι στο πρόσωπο του αναλυτή, παλιότερες και συχνά παιδικές αντιδράσεις και ψυχικά βιώματα. Πρόκειται λοιπόν για μια αναπαραγωγή σε ψυχικό επίπεδο στάσεων και συναισθημάτων του ασθενούς που έρχονται από το παρελθόν² και βρίσκονται στενά συνδεδεμένα με τη δημιουργία της νεύρωσής του. Το υπο-

* Κείμενο παρουσίασης στην ημερίδα, στις 20 Οκτωβρίου 2008, για την έναρξη του ετήσιου κλινικού σεμιναρίου 2007-2008, του Φόρουμ Ψυχανάλυσης του Λακανικού Πεδίου της Αθήνας, με θέμα: Τι είναι το ασυνείδητο στην κλινική;

¹ S. Freud, Le transfert, in Introduction à la psychanalyse, Payot, Paris 1961

² J. Laplanche et J.-B. Pontalis, Transfert, in Vocabulaire de la psychanalyse, P.U.F., Paris 1967

κείμενο ανακατασκευάζει τον πυρήνα της νεύρωσής του και ξαναζεί αυτό που του έχει συμβεί, αντί να το θυμάται. Αυτό συμβαίνει γιατί ο ασθενής, από την πρώτη κιόλας στιγμή της αναλυτικής διαδικασίας, δείχνει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο πρόσωπο του αναλυτή του. Και σταδιακά, δημιουργείται μέσα του μια αγάπη και ένα ιδιαίτερο και έντονο δέσιμο, ένας δεσμός, μέσα στα πλαίσια εμπιστοσύνης.

Ο Φρόιντ επεξεργάζεται αυτή την αγάπη, αυτό το μεταβιβαστικό έρωτα ως εμπόδιο στο προχώρημα της θεραπείας. Λέει ότι εμφανίζεται τη στιγμή που ο ασθενής πρόκειται να φέρει, να ομολογήσει και να θυμηθεί ένα απωθημένο κομμάτι της ζωής του και αντανακλά την ασυνείδητη πρόθεσή του να διαλύσει την αυθεντία του αναλυτή του, υποβιβάζοντάς τον σε εραστή. Πρόκειται για ασυνείδητες επιδιώξεις που στην ουσία τους εκφράζουν την αντίσταση στη θεραπεία³.

Κατανοούμε εύκολα λοιπόν ότι αυτό είναι κάτι τόσο σημαντικό και δυνατό στον ψυχισμό του υποκειμένου και ταυτόχρονα κάτι τόσο κεντρικό στη θεραπεία και την κατεύθυνσή της, που να αποτελεί ένα ιδιαίτερα πολύτιμο εργαλείο στα χέρια του αναλυτή. Γιατί, αυτός ο δεσμός αγάπης είναι το πεδίο, όπως έλεγε ο Φρόιντ, όπου μπορεί να αποδομηθεί η νεύρωση του ασθενούς⁴. Η μεταβίβαση αποτελεί λοιπόν το μοχλό, το εργαλείο της ψυχαναλυτικής κλινικής και της θεραπείας.

Για να το πούμε αλλιώς: Μεταβίβαση χωρίς ασυνείδητο δεν υπάρχει. Γιατί αν το ασυνείδητο είναι αυτός ο άληθος τόπος όπου βρίσκονται οι ιδιαίτεροι προσδιορισμοί του υποκειμένου, η μεταβίβαση είναι η κίνηση, η διαδικασία, μέσω της οποίας αυτοί οι υποκειμενικοί προσδιορισμοί αποκαλύπτονται στο υποκείμενο με την ομιλία και τον βασικό κανόνα του ελεύθερου συνειρμού. Συνεπώς, το ασυνείδητο είναι ο τόπος μιας γνώσης που όμως ξεφεύγει από το υποκείμενο. Ωστόσο, πρόκειται για μια γνώση την οποία το υποκείμενο υποψιάζεται, δηλαδή δείχνει να ξέρει ότι την κατέχει, αλλήλ που παραμένει κρυμμένη και κωδικοποιημένη μέσα στην οδύνη ή τα συμπτώματά του. Πρόκειται λοιπόν για μια ασυνείδητη ενεργητική άγνοια, απ' την οποία το υποκείμενο υποφέρει. Και πάνω σ' αυτή την άγνοια, το υποκείμενο θα χρειαστεί να αναρωτηθεί και να θέσει τα ερωτήματά του. Και για να υπάρξει θεραπεία και μάλιστα, ψυχαναλυτική, χρειάζονται και τα δυο: και η οδύνη και το ερώτημα. Το ερώτημα δηλαδή, ως προς αυτή την ασυνείδητη γνώση.

Ο Λακάν, μερικά χρόνια μετά τον Φρόιντ, μας λέει ότι, αν και το μοντέλο της μεταβιβαστικής αγάπης έρχεται από το παρελθόν, η μεταβίβαση δεν είναι καθόλου μια παλιά αγάπη. Είναι, αντίθετα, μια αγάπη καινούργια. Κι αυτό γιατί περιέχει ένα σημαντικό στοιχείο: είναι μια αγάπη που απευθύνεται στα ερωτήματα του υποκειμένου και τελικά, στη γνώση⁵. Το υποκείμενο θέλει να μάθει. «Αγαπάμε αυτόν στον οποίο προϋποθέτου-

³ S. Freud, Observations sur l'amour de transfert, in La technique psychanalytique, P.U.F., Paris 1992

⁴ S. Freud, Observations sur l'amour de transfert, in La technique psychanalytique, P.U.F., Paris 1992

⁵ Ζακ Λακάν, Για το υποκείμενο που υποτίθεται ότι ξέρει. Για την πρώτη δυάδα και για το καλό, in Το Σεμινάριο βιβλίο XI, Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης, Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1973

με τη γνώση»⁶, λέει ο Λακάν Και ονομάζει τον ψυχαναλυτή «Υποκείμενο-Υποτιθέμενο-στη γνώση». «Μεταβίβαση λοιπόν υπάρχει, απ' τη στιγμή που υπάρχει υποκείμενο που υποτίθεται ότι ξέρει» όπως λέει. Ο ασθενής λοιπόν έρχεται για να απαντήσει στα ερωτήματά του. Και βεβαίως απευθύνεται σ' έναν Άλλο. Αυτός ο Άλλος, ως τόπος της απάντησης⁷, είναι ο αναλυτής. Ό,τι δεν ξέρει ο ίδιος, ό,τι αγνοεί, οφείλει να το ξέρει ο Άλλος, να μπορεί να το συμπεράνει, να μπορεί να το απαντήσει. Σ' αυτό το σημείο, ο Άλλος είναι εκεί, όχι για να συμπονέσει, ούτε για να συμβουλευθεί, ούτε ακόμα για να κατανοήσει. Αλλά για να μιλήσει για την επιθυμία της γνώσης και μέσα από αυτήν.

Ο Λακάν, λέει μάλιστα, ότι η μεταβίβαση είναι, για το υποκείμενο, ένα ουσιαστικό φαινόμενο δεμένο με την επιθυμία⁸. Και ονομάζει το Σωκράτη, τον πρώτο ψυχαναλυτή, γιατί δεν ισχυρίστηκε ποτέ ότι ξέρει τίποτα, παρά μόνο ό,τι έχει σχέση με τον έρωτα, δηλαδή την επιθυμία. Ο ψυχαναλυτής δεν ισχυρίζεται ότι αντιπροσωπεύει μια απόλυτη γνώση. Θίγει όμως, μέσα από την πρακτική του, το ζήτημα της ασυνείδητης επιθυμίας και ξεκινά για τη συνάντησή της. Ο Λακάν μας έχει πει επίσης ότι η επιθυμία του υποκειμένου είναι η επιθυμία του Άλλου. Κι εδώ, στην αναλυτική κλινική, η επιθυμία του υποκειμένου για γνώση, συγκροτείται σιγά-σιγά, βλέποντας μια ολόκληρη ακολουθία σημειόντων να κινείται στο επίπεδο της επιθυμίας του Άλλου. Μέσα από αυτή την αγάπη της μεταβίβασης που, στην κλινική, εκφράζεται, ανά περίπτωση, λιγότερο ή περισσότερο έντονα, ο Άλλος, εδώ ο αναλυτής, κι αυτά που λέει, ή κάνει, προκαλούν στον ψυχισμό του υποκειμένου ιδιαίτερες συνέπειες και αποτελέσματα.

Εκπλησώμαστε από την παραστατικότητα και την ακρίβεια των λόγων του Αλκιβιάδη, στο Συμπόσιο του Πλάτωνα, όταν επιχειρεί, όπως λέει, να εγκωμιάσει το Σωκράτη. Ο Αλκιβιάδης λέει «όταν τον ακούω, η καρδιά μου χοροπηδάει πολύ περισσότερο από κείνους που χορεύουν το χορό των Κορυβάντων και δάκρυα μου τρέχουν απ' τα λόγια του. Τι έχω πάθει κι εγώ απ' τα λόγια του και τι παθαίνω ακόμα και τώρα. Σαν να επρόκειτο για τις σειρήνες, κλείνω τα αυτιά μου και το βάζω στα πόδια, για να μην μείνω εκεί καθισμένος κοντά του μέχρι να γεράσω! Έχω πάθει εξάλλου μ' αυτόν τον άνθρωπο κάτι που κανείς δεν περίμενε να συμβεί σε μένα: να ντρέπομαι κάποιον». Και λίγο πιο πέρα: «γιατί για μένα δεν υπάρχει τίποτα σημαντικότερο από το να γίνω καλύτερος άνθρωπος. Και νομίζω ότι κανείς δεν είναι καταλληλότερος από σένα να με βοηθήσει σ' αυτό»⁹.

Σ' αυτά τα λόγια, βλέπουμε ανάγλυφα αυτή την αγάπη, ή καλύτερα την έξαρση αγάπης του Αλκιβιάδη, με την πιο παθιασμένη όψη της. Πρόκειται για έναν έρωτα γεμάτο συγκινήσεις που πάλλεται από μια επιθυμία. Όμως, αυτή η επιθυμία δεν είναι σαν τις

⁶ Ζακ Λακάν, Για το υποκείμενο που υποτίθεται ότι ξέρει. Για την πρώτη δυάδα και για το καλό, in Το Σεμινάριο βιβλίο XI, Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης, Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1973

⁷ Μαρκ Στρώς, Ο ψυχαναλυτής: ένας εταίρος που έχει την τύχη να απαντήσει, «Τί είναι εύρημα; Δοκίμια για τη λακανική ψυχανάλυση», Εκδ. Κατάρτι, Ιούνιος 2006

⁸ Lacan J., *Décor et personnages*, in *Le Séminaire, livre VIII, Le transfert*, Seuil, Paris 1991

⁹ Πλάτωνας, Συμπόσιο (ή περί έρωτος), Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα

άλλης. Δεν στηρίζεται στο να έχει ή να αποκτά «αποκτήματα» όπως ο ίδιος λέει. Γιατί ο αγαπημένος του, ο Σωκράτης, δεν ενδιαφέρεται για την ομορφιά, ούτε για τον πλούτο, ούτε για κανένα αξίωμα, ούτε για όλη αυτά που ο κόσμος θαυμάζει. Αυτά για εκείνον δεν έχουν καμιά αξία. Και δεν έχει μάλιστα ο ίδιος τίποτα από όλη αυτά! Κι αυτό το ξέρει! Και συνεχίζει: «δεν ξέρω όμως αν είδε κανείς τα αγάληματα που υπάρχουν μέσα του, τα θεϊκά, τα χρυσά, τα θαυμαστά και πανέμορφα, ώστε να θέλω να κάνω αμέσως ό,τι προστάζει ο Σωκράτης»¹⁰.

Αυτή η επιθυμία είναι μια αποκάλυψη για τον Αλκιβιάδη. Και θα προσθέταμε και για κάθε αναλυόμενο υποκείμενο. Γιατί, εδώ, σκιαγραφείται όλη η ιστορία της μεταβίβασης. Είναι η ιστορία μιας αγάπης, αγάπης διαφορετικής από τις άλλες, που δεν στηρίζεται σ' αυτά που ο Άλλος έχει ή διαθέτει, αλλιά σε αυτά που ακριβώς δεν έχει. Γιατί η ουσία του Σωκράτη είναι αυτό το «ουδέν», το κενό και η έλλειψη, που είναι όμως αιτιακά συνδεδεμένη με μια άλλη είδους επιθυμία. Την επιθυμία να γίνει κανείς καλύτερος, «ασχολήσου με την ψυχή σου», του λέει, «αναζήτησε την τελειότητά σου». Κι έτσι, εμπνέει τον Αλκιβιάδη στην επιθυμία του να γίνει καλύτερος, να μάθει για την ψυχή του, για αυτά που του συμβαίνουν, να ανακαλύψει τα δικά του αγάληματα! Κι αυτή είναι η επιθυμία για μια ασυνείδητη γνώση. Αυτή τη γνώση που το ασυνείδητο κατέχει, αλλιά το υποκείμενο αγνοεί.

Η επιθυμία αυτή αποκαλύπτεται στο υποκείμενο μέσα από αυτή την άλλη αγάπη. Δεν πρόκειται για την αγάπη που στηρίζεται στην πίστη, την αυθεντία, το θαυμασμό, δηλαδή την αγάπη προς ένα πατέρα και μάλιστα αυτόν της παιδικής ηλικίας, όπου το υποκείμενο θα υπακούσει και θα της υποταχτεί. Γιατί αυτή η αγάπη δεν περιέχει αυτό το κενό, αυτή την έλλειψη που είναι απαραίτητη σε κάθε γνώση και κεντρική σε κάθε υποκείμενο, γιατί συνιστά την αγωνία και τον πυρήνα της ύπαρξής του. Η καθημερινότητα μας διαθέτει πλήθος σχέσεων τέτοιας αγάπης. Σχέσεις που μέσα από ένα παιχνίδι ταυτίσεων, στηρίζονται στο θαυμασμό για τα «αποκτήματα» του Αλκιβιάδη, για αυτό που ο Άλλος έχει να δώσει. Συγκροτείται έτσι, μια απατηλή διυποκειμενική επικοινωνία και ένας ψευδοδιάλογος, όπου οι ανάγκες δεν ακούγονται και οι απαντήσεις, στην ουσία τους, σπάνια έρχονται.

Ο Λακάν στο Σεμινάριο XII για τις τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης, λέει, ότι πιστεύουμε, ότι επιθυμούμε ένα πλήθος ευχάριστων πραγμάτων, ένα πλήθος ευχάριστων αντικειμένων, θα λέγαμε. Είναι αντικείμενα, και δυστυχώς, οι σημερινοί καιροί βρίθουν απ' αυτά, που εγκλωβίζουν το άτομο σε μια ναρκισσιστική σχέση με τον εαυτό του και τους άλλους. Και πόσο κουτή, λέει, φαντάζει αυτή η ταύτιση με το αντικείμενο της αγάπης: «επιθυμώ, μου αρέσει πολύ το κοκκινιστό αρνάκι¹¹»! λέει. Ή θα συμπληρώναμε εμείς «θέλω αυτό το αυτοκίνητο», ή «θέλω ένα όμορφο σπίτι», ή «επι-

¹⁰ Πλάτωνας, Συμπόσιο (ή περί έρωτος), Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα

¹¹ Ζακ Λακάν, Για το υποκείμενο που υποτίθεται ότι ξέρει. Για την πρώτη δυάδα και για το καλό, in Το Σεμινάριο βιβλίο XI, Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης, Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1973

θυμώ να πετύχω και να καταξιωθώ κοινωνικά». Πρόκειται για επιθυμίες πολύ διαφορετικές απ' αυτή για την οποία μιλάμε εδώ. Επιθυμίες που γεννιούνται από αγάπες που μεγαλώνουν μέσα σ' αυτή την ψεύτικη επικοινωνία και την απατηλή ικανοποίηση από τα οποιαδήποτε αντικείμενα. Κι εδώ είναι ο πατέρας που προστάζει και δεν έχει κανείς παρά να υπακούσει! Ή να παρακούσει!

Όμως, αυτό είναι και το ζητούμενο στην ψυχανάλυση, γενικά ως ένας διαφορετικός λόγος, αλλιά και ειδικότερα, στην ψυχαναλυτική κλινική, ως ο κλειδί ενός διαφορετικού χειρισμού και μιας άλλης διεύθυνσης πραγμάτων. Αυτό που καλλιεργείται και τρέφεται στην ανάλυση είναι η επιθυμία για να μάθει κανείς μέσα από την αγωνία του και τις πράξεις του. Δηλαδή να φέρει στο φως την ασυνείδητη γνώση που υπάρχει μέσα του. Και το καταλληλότερο όχημα γι' αυτό, είναι η αγάπη μεταξύ δυο υποκειμένων.

Τέλος, στην ουσία της αναλυτικής πράξης, θα λέγαμε ότι η μεταβίβαση είναι δυο αγάπες¹²: αυτή του αναλυόμενου προς τον αναλυτή του και εκείνη του αναλυτή προς τον ασθενή του. Και οι δυο αγάπες απευθύνονται στη γνώση. Και κινούνται από την ίδια επιθυμία: την αγάπη για τη γνώση. Γιατί ο αναλυτής συμμετέχει ενεργά στην αναλυτική διαδικασία και βρίσκεται εκεί, με τη διακριτική του παρουσία, με την αγάπη του, για να μην εγκαταλείψει ο ασθενής πριν τελειώσει το παιχνίδι! Και χρειάζεται να ενσαρκώσει αυτό το «Υποκείμενο που υποτίθεται ότι ξέρει¹³», για να μπορεί τελικά, να συγκατατεθεί και να επιτρέψει τη διάλυσή του.

Συνεπώς, στην ψυχανάλυση, αυτή η αγάπη, η μεταβιβαστική αγάπη, με όλη την υποβλητική της δύναμη, χωρίς όμως καθόλου να είναι υποβολή¹⁴, είναι το κλειδί της αναλυτικής κλινικής. Είναι το πεδίο εκείνο, στο οποίο, όπως λέει ο Φρόιντ, ο ψυχαναλυτής θα συναντήσει τις πιο σοβαρές δυσκολίες μέσα στην αναλυτική δουλειά του. Και θα χρειαστεί κάτι να κάνει για αυτές, με εργαλείο τη δική του ασυνείδητη γνώση και την δική του επιθυμία.

¹² C. Soler, Les deux amours et leur destin à la fin, in Link, supplément numéro 4, Les usages du transfert, Edition du Champ Lacanien, Paris 1999

¹³ J. Λακάν, La direction de la cure et les principes de son pouvoir, in Ecrits II, Seuil, 1999

¹⁴ J. Λακάν, Transfert et suggestion, in Le Séminaire, livre V, Les formations de l'inconscient, Seuil, Paris

Σύμπτωμα και ασυνείδητη ικανοποίηση

Τι είναι το ασυνείδητο στην κλινική;

Ξεκινώντας από αυτό το ερώτημα μέσα από την ψυχαναλυτική κλινική μου τίθενται ορισμένα αρχικά ερωτήματα: τι είναι αυτό που ακούει ο ψυχαναλυτής μέσα από την ιδιαίτερότητα του κάθε υποκειμένου;

Ο Φρόιντ στο κείμενο του το Ασυνείδητο το 1919¹, λέει, ότι το απωθημένο δεν καλύπτει όλο το ασυνείδητο αλλ'όχι έχει μια μεγαλύτερη έκταση, το απωθημένο είναι μέρος του ασυνειδήτου. Πως μπορούμε να φθάσουμε στην γνώση του ασυνειδήτου;

Η ψυχαναλυτική διεργασία που επέρχεται μέσα από τον ελεύθερο συνειρμό επιτρέπει στο υποκείμενο, στον αναλύοντα, μια μετάφραση αυτού που είναι λανθάνον. Αυτό γίνεται εφόσον αναλυθούν και ξεπεραστούν ορισμένες αντιστάσεις, οι οποίες στο παρελθόν είχαν οδηγήσει ορισμένες αναπαραστάσεις να απωθηθούν και να απομακρυνθούν από την συνείδηση. Ο Φρόιντ κάνει μια υπόθεση για την ύπαρξη του ασυνειδήτου αναγκαία και θεμιτή γιατί υπάρχουν πολλές αποδείξεις ότι το ασυνείδητο υπάρχει τόσο στον υγιή άνθρωπο όσο και στον ασθενή. Υπάρχουν στην συνείδηση του υποκειμένου πράξεις που είναι ακατανόητες και ασυνάρτητες οι οποίες όμως όταν καταφέρνουμε να αναδείξουμε τις ασυνείδητες πράξεις που υπάρχουν πίσω από αυτές αποκτούν μια συνάφεια και μια λογική. Πρόκειται για ένα νόημα το οποίο έχει αίτιο πλήρως δικαιολογημένο και το οποίο μας επιτρέπει να προχωρήσουμε πέρα από την άμεση πραγματικότητα, σε μια εσωτερική κατάσταση του υποκειμένου, ο Φρόιντ την ονομάζει την Άλλη σκηνή. Οι πράξεις αυτές δεν είναι μόνο οι παραδρομές, τα όνειρα και τα συμπτώματα. Η κλινική εμπειρία με τους αναλυόμενους μας βάζει μπροστά σε ιδέες που έρχονται στο υποκείμενο χωρίς να γνωρίζουν τον λόγο. Ο Φρόιντ ανακαλύπτει μέσα από την εμπειρία με τους ασθενείς του ότι αυτό από το οποίο υποφέρουν είναι σκέψεις, είναι λέξεις.

Αυτή η αρχική υπόθεση του ασυνειδήτου μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε τον ασθενή και το πρόβλημά του μ'έναν άλλο τρόπο. Ο Φρόιντ μας ζητά να αισθανθούμε, ή καλύτερα, να ακούσουμε αυτό που είναι το ιδιαίτερο του κάθε υποκειμένου και να μην ακολουθήσουμε την συνηθισμένη διαδικασία να προετοιμάζουμε τον φάκελό του με τα στοιχεία που συνθέτουν το ιστορικό του και την καταγραφή των συμπτωμάτων του.

Για αυτό θα πρέπει να επιτρέψουμε σε κάθε υποκείμενο που έχουμε απέναντί μας να μιλήσει για τις πράξεις του αυτές που δεν κατανοεί, για τα συμπτώματά του. Η ίδια η

¹ Φρόιντ Σίγκμουντ Το ασυνείδητο, in Δοκίμια Μεταψυχολογίας, εκδ. Καστανιώτη

αφήγηση του ονείρου ή η εξήγηση της παραπραξίας ή η προσπάθεια κατανόησης του άγχους θα φέρει το κέρδος του νοήματος.

Στην συνέχεια του Φρόιντ ο Λακάν λείπει το 1953 ότι το ασυνείδητο είναι δομημένο όπως ένας λόγος, μια γλώσσα. Το υποκείμενο είναι εμποτισμένο από τον λόγο. Οι λέξεις διατρέχουν την ύπαρξη του υποκειμένου και το διαιρούν, αφήνοντας σ' αυτό ένα υπόλοιπο. Η γλώσσα αφήνει ένα αποτύπωμα στο υποκείμενο και αυτό καταρχήν έρχεται μέσα από τον λόγο των γονέων και την επιθυμία τους για αυτό. Καθημερινά το νευρωτικό υποκείμενο στην αναλυτική πρακτική αναρωτιέται για αυτήν την επιθυμία που τον έφερε στον κόσμο, στιγμή απαρχής της ύπαρξης του ως υποκείμενο, εάν είναι επιθυμητό ή όχι και κατασκευάζει μέσα από τα λόγια που έχει ακούσει την δική του ιστορία, την δική του ταυτότητα, φαντασίωση. Είναι τα λόγια του Άλλου, είναι τα λόγια της αγάπης, αυτά που συνοδεύουν τον ερχομό του υποκειμένου στην ζωή, τα σημαίνοντα που υποδηλώνουν την απόρριψη ή την εγκατάλειψη που συνοδεύουν την ύπαρξη του.

Λέω συνοδεύουν γιατί η πρώτη γλώσσα, η γλωσσολαλιά *lalangue* όπως την ονομάζει ο Λακάν είναι εκείνη που θα συνδεθεί με το σώμα του. Υπάρχει μια άμεση σχέση της μητρικής γλώσσας με το ασυνείδητο, το παιδί δέχεται την γλώσσα από την μητέρα, δεν την μαθαίνει, λείπει ο Λακάν το 1975 στην ομιλία του στο Πανεπιστήμιο Yale της Αμερικής. Είναι εκπληκτικό πως τα παιδιά χειρίζονται τον συμβολικό λόγο πριν ακόμη τον μιλήσουν μέσα από τον τρόπο που παίζουν με τα αντικείμενα. Το γνωστό παράδειγμα του μικρού εγγονού του Φρόιντ που παίζει με το καρούλι είναι ενδεικτικό. Το παιδί πριν αρχίσει να μιλάει πετάει το καρούλι πέρα-δώθε και ο Φρόιντ καταλαβαίνει ότι μ' αυτόν τον τρόπο ο εγγονός του επεξεργάζεται την παρουσία και απουσία της μητέρας του, αυτή η επανάληψη, το πέρα-δώθε, κάποια στιγμή συνοδεύεται από την άρθρωση των φωνημάτων «ο» - «α», *fort- da*, ο λόγος επέρχεται την στιγμή που το παιδί επεξεργάζεται και ελέγχει συμβολικά την παρουσία και απουσία του Άλλου αλλιώς και συγχρόνως και την δική του ψυχική κατάσταση που βιώνει μέσα από την απώλεια, το αντικείμενο είναι και το ίδιο το υποκείμενο.

Οι πρώτες εμπειρίες της φροντίδας, του βλέμματος που θα το στηρίξουν ή δεν θα το στηρίξουν, οι ιδιαίτερες στιγμές που θα προκαλέσουν στο σώμα του ερεθισμούς και διεγέρσεις τα πρώτα συναισθήματα, χαράς, λύπης εγγράφουν σε εκείνο την πρώτη του δομική σχέση με τα σημαίνοντα του Άλλου αλλιώς και την έλλειψη, τον ευνουχισμό του Άλλου.

Όταν ο Λακάν μιλάει για το στάδιο του καθρέπτη το 1939, μελετά τον τρόπο με τον οποίο ένα σώμα, ένας οργανισμός που λειτουργεί μέσα από την φυσιολογία και την ανωριμότητα του αρχίζει να μετατρέπεται και να γίνεται ένα σώμα που αποκτά συνοχή, συναρμολογείται, μπορεί και περπατάει, αποκτά σταθερότητα, το παιδί βλέπει πρώτα την εικόνα του στον καθρέπτη ολοκληρωμένη μέσα από το βλέμμα της μητέρας του αρχικά και σταδιακά από την ηλικία των 6 μηνών έως εκείνη των 18 μηνών. Αυτή η σημαντική εμπειρία είναι απαραίτητη για να μπορέσει το μικρό όν να εισέλθει στον λόγο και να

μιλήσει. Είναι μια πρώτη εμπειρία ενός πραγματικού του σώματος σε μια συνάντηση με το συμβολικό, τον Άηλο. Η εξαιρετική στιγμή που περιγράφει ο Λακάν, το χοροπήδημα του παιδιού στην αγκαλιά της μητέρας και την λήψη του βλέμματός του όταν συναντά την εικόνα του στον καθρέπτη είναι συγχρόνως και η στιγμή όπου το υποκείμενο αλληλοτροιώνεται σ'αυτήν την εικόνα. Έχει την ψευδαίσθηση ότι είναι όλο μέσα από αυτήν την εικόνα, είναι μια πρώτη αναγκαία ναρκισσιστική ολοκλήρωση για το υποκείμενο που το αιχμαλωτίζει.

Στην ομιλία του για το Σύμπτωμα στην Γενεΰη το 1975 ο Λακάν λέει ξεκινώντας: ο άνθρωπος έχει ένα σώμα και είναι αιχμαλωτισμένος από την εικόνα αυτού του σώματος. Ο κόσμος του, αυτό που υπάρχει γύρω του, τον αναγνωρίζει, σύμφωνα με την εικόνα του σώματός του. Χρησιμοποιεί έναν νεολογισμό για να δείξει την δύναμη που έχει αυτή η διαδικασία στο υποκείμενο, αυτόν τον κόσμο που είναι γύρω του, τον σωματο-πραγματώνει, *il le corpo-réifie*, δηλαδή τον κάνει πράγμα².

Είναι ίσως δύσκολο σε μια πρώτη κατανόηση, όμως αν σκεφτούμε, πως ορισμένα υποκείμενα, π.χ. ιδρώνουν την ώρα που μιλούν, ή τον ρυθμό που έχουν την ώρα που μιλούν ή πως κινείται το σώμα τους αλλιώς με αισθητό τρόπο και αλλιώς μέσα σε λεπτές αποχρώσεις, το βλέμμα που στρέφεται αλλού, οι παύσεις που υπάρχουν στον λόγο. Θυμάμαι έναν αναλύοντα ο οποίος μιλάει σχεδόν ψυθιριστά που θα πρέπει να δίνω πολλή μεγάλη προσοχή σ' αυτό που λέει για να συνθέσω εκ νέου τον λόγο του. Μέσα από την ιστορία του, αυτό σιγά-σιγά γίνεται κατανοητό όταν κάποια στιγμή μπορεί ο ίδιος να το ονομάσει και να το συνδέσει με τον τρόπο που του μιλούσε η μητέρα του, φοβισμένη και αγχωμένη καθώς ήτανε από τις κρίσεις θυμού του πατέρα του. Δεν παύει αυτό το νόημα να είναι μια κατασκευή του ίδιου του αναλύοντα, ο οποίος δεν άντεχε να ακούει τους καυγάδες των γονέων και οι οποίοι του δημιουργούσαν το αίσθημα ότι δεν υπήρχε. Είχε μια σοβαρή δυσκολία να παίρνει πρωτοβουλίες στην ζωή του και να τις στηρίζει, να μπορεί να αγαπήσει χωρίς να υποφέρει.

Ο Λακάν, στην διάρκεια του Σεμιναρίου του για 30 σχεδόν χρόνια, θα δώσει διάφορες θεωρητικές απόψεις για το ασυνείδητο και θα προχωρήσει στο τέλος της διδασκαλίας του στην διαπίστωση ότι το ασυνείδητο είναι το πραγματικό στην δεκαετία του 70 κυρίως. Όπως στην ομιλία του για το σύμπτωμα στην Γενεΰη το 1975, όπου λέει για την γλωσσολαλιά, *lalalie*, το μπαμπάλισμα, *lalangue*, η γλωσσολαλιά: είναι στον τρόπο που η γλωσσολαλιά έχει μιληθεί και επίσης ακουσθεί για τον τάδε και τον τάδε στα πλαίσια της ιδιαιτερότητάς του που στην συνέχεια κάτι θα εμφανισθεί στο όνειρο, σε κάθε είδους σκοντάμματος, σε κάθε τρόπο του λέγειν του. ... Είναι[...]μέσα σ'αυτόν τον λεξισμό, *le motérialisme*, που βρίσκεται η γέννηση του ασυνειδήτου-θέλω να πω αυτό που οδηγεί τον καθένα να μην έχει βρει άλλους τρόπους για να εκθέσει αυτό που ονόμασα προηγουμένως: το σύμπτωμα³.

² Λακάν Ζακ Ομιλία Για το Σύμπτωμα στην Γενεΰη 1975, ανέκδοτη ελληνικά και γαλλικά

³ *idem*

Ενόρμηση και ευνουχισμός

Πέραν από την αρχική κατανόηση του Φρόιντ για τις ασυνείδητες πράξεις και τα συμπτώματα ως ένα υλικό λανθάνον το οποίο αποκωδικοποιείται και ερμηνεύεται ο ίδιος ο Φρόιντ προχωρώντας καταλήγει ότι υπάρχει κάτι το οποίο δεν μπορεί να αποδοθεί μέσα από το νόημα. Αυτό που ονομάζει ο βράχος του ευνουχισμού το 1937, αφορά την συνάντηση του υποκειμένου με την εμπειρία του ευνουχισμού στο πραγματικό, αφορά την σχέση του υποκειμένου με μια απώλεια, η οποία θα λέγαμε είναι δομική. Υπάρχει επομένως μια πρωταρχική καταρχήν εμπειρία απώλειας του αντικειμένου αγάπης η οποία εγγράφεται δομικά, και μ' αυτόν τον τρόπο οδηγεί το υποκείμενο σε μια επεξεργασία της σχέσης του με την απώλεια και την έλλειψη, όπως η εμπειρία με το καρούλι του εγγονού του Φρόιντ.

Σε μια προηγούμενη θεωρητική στιγμή ο Φρόιντ θα μιλήσει για το σκοτεινό σημείο, το μη-ερμηνεύσιμο, στην διεργασία του ονείρου ως τον ομφαλό του ονείρου. Στο κείμενο του 1920 «Πέραν από την αρχή της ευχαρίστησης»⁴, θα μιλήσει για την ενόρμηση του θανάτου. Θα αναρωτηθεί πάνω σ' αυτό μέσα από την αρνητική μεταβίβαση των ασθενών του. Ενώ η ανάλυσή τους έχει προχωρήσει και ο Φρόιντ έχει δώσει ικανοποιητικές ερμηνείες μέσω των οποίων γίνονται συνδέσεις μεταξύ των συμπτωμάτων τους και των υποκειμενικών τους θέσεων και οιδιποδειακών συμπλεγμάτων, διαπιστώνει ότι οι ασθενείς του δεν θεραπεύονται αλλιά σε ορισμένες περιπτώσεις το σύμπτωμα επανέρχεται μάλιστα δριμύτερο, επαναλαμβάνεται, και συνοδεύεται από την έκφραση αρνητικού συναισθήματος προς τον ίδιο τον Φρόιντ, την λεγόμενη αρνητική μεταβίβαση. Ο Φρόιντ επεξεργάζεται αυτή την εμπειρία του και διαμορφώνει μια νέα θεώρηση για τις ενορμήσεις, μιλά για τα δευτερεύοντα οφέλη καθώς επίσης για την σχέση του ασθενούς με την ασθένειά του. Η ίδια η ανάγκη της επανάληψης του συμπτώματος αποδεικνύει την διάσταση μιας άληθης ευχαρίστησης, διότι κάθε υποκείμενο έχει δευτερεύοντα οφέλη από την ασθένειά του, την ψυχική οδύνη, τα διάφορα συμπτώματά του, που είναι για εκείνον και ένας τρόπος ύπαρξης. Πρόκειται για μια ασυνείδητη απόλαυση με την οποία το υποκείμενο είναι στενά συνδεδεμένο, με άληθα λόγια, αγαπάει το σύμπτωμά του και δεν θέλει να το αποχωριστεί, διότι υπάρχει μια ομοιοστασία μέσα σ' αυτό για εκείνο. Αυτή η επιστροφή σε μια ήδη προϋπάρχουσα υποκειμενική ψυχική συνθήκη είναι η έκφραση μιας ασυνείδητης τάσης προς την ψυχική αδράνεια, είναι η ενόρμηση του θανάτου.

Ο σκοπός κάθε ενόρμησης στις μερικές ενορμήσεις είναι να αναζητά την δική της ικανοποίηση, απόλαυση και να τείνει προς την αδράνεια. Είναι αυτό που κάθε υποκείμενο νευρωτικό θα πει με τον δικό του τρόπο είτε «δεν είναι αρκετό», «δεν είναι αυτό που περίμενα», ένα πάντα «δεν είναι αυτό», πέρα από κάθε αντικειμενική ικανοποιητική συνθήκη ζωής ή συνάντησης.

Ο Λακάν προχωράει μέσα από την κατηγορία του πραγματικού, την οποία συνδέει

³ idem

⁴ Σίγκμουντ Φρόιντ Πέραν της αρχής της ηδονής, εκδ. Επίκουρος

με εκείνη του φαντασιακού και του συμβολικού και μέσα από τον βορρόρειο κόμβο. Πρόκειται για εκείνο το πεδίο το οποίο κείται στο ενδιάμεσο των σημαίνοντων, στο κενό τους, εκεί που το υποκείμενο χάνεται. Πρόκειται για τη στιγμή του περάσματος ενός υποκειμένου που ζητά, και το πρώτο αίτημα είναι η ίδια η κραυγή κατεξοχήν, η στιγμή κενού νοήματος και το πέρασμα στην συνέχεια από τον λόγο του Άλλου και την αλλοτροίωσή του, που προκύπτει.

Αυτό το θέμα ο Λακάν το προχωράει δίνοντας μια υπόσταση στο σύμπτωμα άλλη από αυτήν της κλασσικής ψυχιατρικής κλινικής. Το σύμπτωμα είναι αυτό που θρέφεται για κάθε υποκείμενο μέσα από τις συνδέσεις ή μη συνδέσεις που γίνονται από την μια της σχέσης του με τα λόγια και από την άλλη της σχέσης του με τις εμπειρίες του σώματος του. Εκεί που το σώμα έρχεται να συνδεθεί με τα λόγια ή να μην συνδεθεί.

Αναφέρθηκα σε μια τέτοια στιγμή προηγουμένως, η πρώτη εμπειρία του πραγματικού του σώματος του μικρού όντος και της αλλοτροίωσης του από την ναρκισσιστική σχέση που δημιουργείται με τον αντικατοπτρισμό της εικόνας του στον καθρέπτη. Μία άλλη είναι εκείνη της εμπειρίας του μικρού όντος με την σεξουαλική πραγματικότητα, του αγοριού με την διέγερση του οργάνου του, ως μια πρώτη απόλαυση η οποία βιώνεται ως ξένη αρχικά για το υποκείμενο και για την οποία αναρωτιέται τι μου συμβαίνει, όπου ακριβώς το νόημα λείπει. Εάν δούμε την περίπτωση του μικρού Χάνς λείει ο Λακάν, αυτό το οποίο ονομάζει το «wiiwimacher» αυτό που «κάνει πιπί», εισάγεται στο κύκλωμά του. Μ'άλλα λόγια είχε τις πρώτες του στύσεις όπως συμβαίνει στα περισσότερα όντα και αυτό είναι η σχέση με το ασυνείδητο, διότι αναρωτιέται «τι είναι αυτό;». Για τον Λακάν δεν πρόκειται καθόλου για μια σχέση αυτοερωτική αλλά τελείως έτερη. Διότι το ερώτημα του απευθύνεται στον Άλλο, συναντά την διαφορά στην αδελφή του και ρωτάει και την μητέρα του που υποθέτει ότι έχει και εκείνη, η οποία δεν τον διαψεύδει. Και φοβάται μην το χάσει και μεταθέτει όλη του την προβληματική σ'αυτή την φοβία του ζώου, του αλόγου, του περπατήματος του αλόγου κτλη., όπου η φοβία ενσαρκώνει το άγχος του ευνουχισμού διότι ο Χάνς δεν κατανοεί ακριβώς τι του συμβαίνει και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι έχει και ένα συγκεκριμένο τύπο μητέρας και πατέρα. Είναι κατεξοχήν ετερο-ερωτική, γιατί τα υποκείμενα αναρωτιούνται άμεσα τι μου συμβαίνει; Και οι απαντήσεις έρχονται ή περνάνε από τον λόγο του Άλλου αλλά ακόμα πιο συγκεκριμένα και από την σχέση που έχει ο Άλλος με τον ευνουχισμό.

Ο ευνουχισμός παίζεται στο κλειστό πεδίο της ερωτικής επιθυμίας κατ'εξοχήν. Στην συνάντηση π.χ. ενός άνδρα με μια γυναίκα και αντίστοιχα όπου η σεξουαλική πράξη δεν έχει εγγραφεί στο συμβολικό και για αυτό είναι μια συνάντηση με το πραγματικό του ευνουχισμού.

Το γεγονός ότι στην ψυχανάλυση ο Φρόιντ άρθρωσε τον μύθο του Οιδίποδα και δέ τον μύθο του Οιδιπόδειου πατέρα είναι για να επινοήσει μια απάντηση ως προς αυτό που δεν είναι μύθος, όπως λείει ο Λακάν, που είναι το σύμπληγμα του ευνουχισμού στο κείμενο Ανατροπή του υποκειμένου και διαλεκτική της επιθυμίας το 1958, σελ. 820. «εί-

ναι ένα κόκκαλο» το οποίο ο νευρωτικός αυτό που θα κάνει ως προς τον ευνουχισμό και την δυσκολία που του δημιουργεί είναι να τον εκμεταλλευτεί, να τον δείξει, να τον κάνει αίτημα, αλλή να μην τον δώσει. Η σκηνή του ασυνείδητου λοιπόν παίζει στον δικό της ρυθμό με το σύμπτωμα που συνδέεται με μια ασυνείδητη απόλαυση, ιδιαίτερη για το κάθε νευρωτικό υποκείμενο.

Στην περίπτωση της δομής της νεύρωσης όσον αφορά στην υστερία, το υστερικό υποκείμενο μέσα από το σύμπτωμα και την συμπεριφορά σαγήνης και διεκδίκησης ως προς την επιθυμία του Άλλου, την στιγμή της δυνατής συνεύρεσης με τον άλλο και ενδεχόμενης ικανοποίησης της επιθυμίας του, καταλήγει στην υστερική φυγή, στην αποχώρηση, δηλώνοντας μ'αυτόν τον τρόπο ότι αυτό που επιθυμεί είναι να μένει ανικανοποίητο.

Στην δε ιδεοληπτική νεύρωση, το σύμπτωμα στο υποκείμενο μέσα από την διαδικασία των επιτευγμάτων και των υψηλών ιδανικών έρχεται να λειτουργήσει έτσι, ώστε η πραγματοποίηση της επιθυμίας να είναι αδύνατη, και το υποκείμενο σ'αυτήν την περίπτωση να είναι σε μια θέση αφανισμού ως προς την επιθυμία.

Σε μια θεραπευτική διαδικασία επομένως, απέναντι σ'ένα υποκείμενο που υποφέρει μπορούμε να σταθούμε μέσα από μια τέτοια ανάγνωση του ασυνείδητου μ'ένα ερώτημα αρχικό «τί σας συμβαίνει», και να ακούσουμε αυτό που λέει ώστε να αναδυθεί μέσα από τα συμφραζόμενα αυτό που είναι ιδιαίτερο και κολλημένο για εκείνο. Αυτός ο τρόπος διεργασίας που οδηγεί στην συνάντηση με την ασυνείδητη ικανοποίηση δίνει μια άλλη καθοδήγηση της θεραπείας, που δεν συμβαδίζει με μια συμβουλευτική στήριξης του εγώ αλλή με μια κατεύθυνση θεραπείας η οποία μπορεί να επιτρέψει το υποκείμενο να γνωρίσει τι είναι αυτό από το οποίο «υποφέρει» και συγχρόνως «αγαπά» και να μπορέσει να αποχωριστεί κάτι απ' αυτό.

Ανάγνωση

Γιάννα Βισβίκη

**Μαρκ Στρως «Τι είναι εύρημα;
Δοκίμια για τη λακανική ψυχανάλυση»**
Εκδ. Κατάρτι, Σειρά Ψυχαναλυτική τομή

Ο Μαρκ Στρως, ψυχίατρος, ψυχαναλυτής στο Παρίσι, ιδρυτικό μέλος των Φόρουμ του Λακανικού Πεδίου και της Σχολής του, με τα κείμενά του σ' αυτό το βιβλίο, επιχειρεί να θέσει καίρια ερωτήματα και θέσεις της ψυχανάλυσης, μέσα από μια διερεύνηση αυτού που συνιστά η ψυχαναλυτική εμπειρία, δηλαδή εμπειρία που στοχεύει στην ιδιαίτερη αλήθεια και την επιθυμία του υποκειμένου.

Στο πρώτο κείμενο του βιβλίου, προφορικό κείμενο μιας ομιλίας, με θέμα «Ο ψυχαναλυτής: ένας παρτενέρ που τυγχάνει απάντησης», ο συγγραφέας θίγει βασικά ερωτήματα της ψυχαναλυτικής πρακτικής, όπως τι είναι ένας ψυχαναλυτής, ποιο είναι το αντικείμενο της ψυχανάλυσης και τι συνιστά η αναλυτική κλινική στην πράξη. Εξ αρχής, η ψυχανάλυση ορίζεται ως μια υποκειμενική εμπειρία, η οποία έχει μια θεραπευτική διάσταση, φυσικά όχι αμελητέα, αλλήλ, εξ' ορισμού και πρωτίστως, μια διδακτική αξία. Διδάσκει έναν άληλο λόγο και συγκροτεί μια γνώση για το υποκείμενο και την αλήθεια του. Το αντικείμενο της ψυχανάλυσης είναι η αλήθεια, όχι η φιλοσοφική αλήθεια του όντος, αλλήλ η ιδιαίτερη και μοναδική αλήθεια του κάθε υποκειμένου ξεχωριστά. Η αναλυτική πρακτική και οι κανόνες που τη συνιστούν, χρησιμεύουν ώστε να αναρωτηθεί το υποκείμενο για τους ασυνείδητους μηχανισμούς ικανοποίησής του και τελικά, να τους μετατρέψει, απελευθερώνοντας μια γνώση πάνω στην αλήθεια του. μέσα από το «άκουσμα» και το άνοιγμα της προσωπικής του ιστορίας πάνω στο ψυχαναλυτικό ντιβάνι, το υποκείμενο ξανακούει την προσκόλληση του στα συμπτώματα του και τις επαναλήψεις του, κάνοντας να αποκαλυφθεί το γεγονός της συνάντησής του μ' αυτό που το άφησε άφωνο, με το τραύμα του, μ' εκείνο που τελικά δεν θέλει καθόλου να ξέρει, αποφεύγοντας έτσι τον ευνουχισμό του. Τελικά, διατρέχει την ιστορία του κάνοντας να αναδυθεί η ασυνείδητη επιθυμία του.

Στο δεύτερο κείμενο του βιβλίου, επίσης προφορικό, μέσα από την κλινική επεξεργασία μιας περίπτωσης, αρθρώνεται η σύνδεση της ενόρμησης με το σύμπτωμα. Πρώτο σημείο: η σεξουαλικότητα, ήλκει ο Φρόιντ, αποκωδικοποιείται με όρους α-σεξουαλικών

ενορμήσεων. Δεύτερο σημείο: ο Λακάν, στις πρώτες επεξεργασίες, λέει ότι ενόρμηση είναι ουσιαστικά η ταύτιση του υποκειμένου μ' αυτό που φέρνει ικανοποίηση στον Άλλο, κάτι που συγκροτείται μέσα στη λογική του σημαίνοντος. Και ένα βήμα πιο πέρα: ο Λακάν μιλά για τον αληθινό παρτενέρ του υποκειμένου που είναι η υπερ-απόλαυση, ως αντικείμενο της φαντασίωσής του. Κι εφόσον το υποκείμενο μιλά, δίνει σημαίνοντα, τελικά δίνει κι ένα όνομα, μια απάντηση στη χαμένη του ενόρμηση.

Ακολουθεί μια σειρά γραπτών κειμένων του συγγραφέα, όπου δίνεται η ευκαιρία στον αναγνώστη να αναρωτηθεί πάνω σε θεσμικά ζητήματα που διατρέχουν την αναλυτική κλινική στην εξωτερικά της διάσταση [extime], εκείνη δηλαδή που υπάρχει πέρα από το γραφείο του ψυχαναλυτή, αλλά ωστόσο συνδέεται άρρηκτα με την ίδια την αναλυτική διαδικασία και το πώς αυτή βρίσκει την καλύτερη δυνατή εφαρμογή της. Αρχικά, προσδιορίζεται η αρχή της διάλυσης στην ψυχαναλυτική κοινότητα μέσα από μια γόνιμη οπτική: «Η διάλυση δεν είναι μια μη-ύπαρξη, αλλά μια αρχή ανασύστασης κάθε συστήματος ή διάταξης, ούτως ώστε να εμπεριέχει πάντα ένα σημείο έλλειψης». Πρόκειται για μια αρχή που συνδέει τη θεωρία με την πράξη, προσφέροντας ερωτήματα πάνω στη θεσμική λειτουργία μιας αναλυτικής κοινότητας. Η προώθηση του «Ενός του προσανατολισμού», της ενιαίας σκέψης, η διάταξη του περάσματος, η χρησιμότητα και η λειτουργία του, αποτελούν θεμελιώδη διακυβεύματα που μελετούνται εδώ και επηρεάζουν και καθοδηγούν την αναλυτική πρακτική.

Συνεχίζει με την επιθυμία του ψυχαναλυτή: τι είναι αυτή η επιθυμία, πώς υποστηρίζεται και πώς στεριώνει μέσα σ' ένα θεσμικό πλαίσιο, έτσι ώστε το κύριο μέλημα να είναι η διαμόρφωση αναλυτών και η μετάδοση της ψυχανάλυσης, πέρα από τις μη γόνιμες ταυτίσεις; Καθένας μπορεί να έχει τη δική του επιθυμία, θέση, σύμπτωμα. Όμως, χρειάζεται να μπορεί κανείς να συλλάβει πώς αυτό που είναι απαρνημένο απ' την απόλαυση, επιστρέφει μέσα στις θεσμικές δυσκολίες.

Με την έννοια αυτή προσεγγίζεται και το θέμα του ευρήματος στην ψυχανάλυση, όχι ως το πρώτο εύρημα της ψυχανάλυσης, αυτό που εξάλλου ανήκει στον Φρόιντ, αλλά αυτό το οποίο συνιστά εύρημα για μια Σχολή ψυχανάλυσης. Η απάντηση προς επεξεργασία είναι λακωνική, αλλά ξεκάθαρη: Ο μόνος λόγος ύπαρξης μιας Σχολής είναι να αντιμετωπίζει το βραχυκύκλωμα της αναλυτικής σκέψης. Τι είναι λοιπόν πρόοδος για την αναλυτική σκέψη; Είμαστε σε θέση να αναγνωρίσουμε και να αξιοποιήσουμε τις θεσμικές συνέπειες, έτσι ώστε η γνώση που έρχεται στα χέρια μας να έχει συνέπειες αλήθειας; Πώς βοηθά σ' αυτό, το πέρασμα ως μοναδική εμπειρία και τι έρχεται στη θέση αυτού που αποχωρίζομαστε με την ανάλυση;

Συνεπώς, το θέμα της ανεξίτηλης εικόνας της φαντασίωσης έρχεται να θέσει το ερώτημα: μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η ψυχανάλυση μπορεί να μας απαλλάξει από το φορτίο της φαντασιωσικής σκηνής; Μήπως η επιθυμία του αναλυτή θα έπρεπε να έχει την πηγή της σ' αυτό που μένει ριζικά ανεξίτηλο, αναφομοίωτο και ανεξάλειπτο;

Τελικά, τι είναι αυτό που απομένει; Που βρίσκεται για την ψυχανάλυση η διδακτική

της επίπτωσης; Και πώς αυτή δένεται με το σύμπτωμα του υποκειμένου και το άγχος του; Ίσως, το να μάθει το υποκείμενο ότι είναι αδύνατο να κάνει Ένα, αποφεύγοντας την έλλειψη και τον ευνουχισμό, κι ότι το Ένα παίζεται μόνο μέσα στη φαντασίωση, είναι κάτι που έχει καταρχάς μια διδακτική αξία για το υποκείμενο.

Συνεχίζοντας, ο συγγραφέας επισημαίνει: η νεύρωση είναι η επιλογή του πατέρα. Τι σημαίνει η αγάπη προς τον πατέρα για τη λακανική ψυχανάλυση και πώς τη θεωρεί η αναλυτική πρακτική; Μήπως η αγάπη οδηγεί κατευθείαν στην επανάληψη; Και τι απ' αυτό το δέσιμο έρχεται να διαλύσει η αναλυτική δουλειά;

Με αφετηρία το βιβλίο του Τζόρτζιο Αγκαμπέν «Το καθεστώς της εξαίρεσης», θίγεται το θέμα της λειτουργίας της εξαίρεσης, της οποίας ο πατέρας συνιστά για το Λακάν το πρότυπο. Στο σημερινό μας κόσμο, όπου τίποτα δεν αφήνεται να είναι ιδιωτικό, αλλήλα προωθείται μια διαφανή απόλαυση, όπου ο καθένας θα μπορεί να βλέπει ή να επιδεικνύει και τελικά να απολαμβάνει με τη λογική της πορνογραφίας και του τηλεοπτικού ριάλιτι, τίθεται το ζήτημα της άλλης απόλαυσης, μ' έναν επικίνδυνο και αχαλίνωτο τρόπο, με συνέπειες στο ίδιο το υποκείμενο και τον κοινωνικό δεσμό. Επίσης, μελετάται το ζήτημα του συμπτώματος στο παιδί, ως φορέας μιας αλήθειας, εκείνης του γονεϊκού ζεύγους και της δικής του αλήθειας. Τι είναι συμπτωματικό μέσα στη δομή της οικογένειας; Ποια σχέση έχει αυτό το συμπτωματικό με τον ευνουχισμό, έτσι όπως βιώνεται στην οικογένεια, δεδομένου ότι η αποστολή της οικογένειας είναι να κάνει το παιδί να από-χωριστεί από την εξουσία των γονιών του;

Η τελευταία ενότητα του βιβλίου αφιερώνεται στο λακανικό πεδίο. Εδώ, ο συγγραφέας επιχειρεί να θέσει τα ερωτήματά του πάνω στην έννοια του λακανικού πεδίου, το οποίο ορίζεται ως μια μετάβαση στο όριο του φροϊδικού πεδίου, του οποίου δεσπόζει και το οποίο συμπεριλαμβάνει. Τι σημαίνει άραγε ο βράχος του ευνουχισμού του Φρόιντ και ποια αδυναμία του υποκειμένου ενσαρκώνει, στα πλαίσια της νεύρωσής του; Το λακανικό πεδίο σημαίνει το πέρασμα από την αδυναμία στο αδύνατο, μας λέει. Πώς ορίζεται αυτή η μετάβαση και πώς αυτή συνδέεται με τη μετάβαση από το παθολογικό στη λογική; Μια λογική που θέτει η ψυχανάλυση εξ αρχής, η οποία δεν είναι η κοινή λογική, αλλά ο άξονας στην ίδια την αναλυτική εμπειρία, ως φορέας ενός άλλου λόγου, του αναλυτικού λόγου, ενός λόγου που γεννιέται από την αλήθεια του υποκειμένου και το ζωντάνεμα της επιθυμίας.

**Σχολή Ψυχανάληψης των Φόρουμ του Λακανικού Πεδίου
Φόρουμ Ψυχανάληψης του Λακανικού πεδίου της Αθήνας
Πόντου 36, Αθήνα 11527 ΑΘΗΝΑ
Τηλ.: 2107751283, e-mail: mnicolai@otenet.gr
www.champlacanien.gr**

Εκδόσεις: Τετράδια

Τεύχος 1 – Το Λακανικό πεδίο - Μορφώματα του ασυνειδήτου

Τεύχος 3 – Από την υστερία στο ηλόγο του υστερικού -
Τι είναι το ασυνείδητο στην κλινική;